МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАПАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАПАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ВОДОСЛАВСЬКИЙ ТАРАС СЕРГІЙОВИЧ

УДК 329(=161.2=162.1)(477.83.86)]341.71“1908/1914”(043)

ДИСЕРТАЦІЯ
УКРАЇНСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ГАЛИЦЬКОГО КРАЙОВОГО СЕЙМУ В 1908–1914 РР.

032 Історія та археологія
03 Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ Т. С. Водославський

Науковий керівник: Райківський Ігор Ярославович**,** доктор історичних наук, професор

Івано-Франківськ – 2025

АНОТАЦІЯ

Водославський Т. С. Українське представництво Галицького крайового сейму в 1908–1914 рр. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Міністерство освіти і науки України, Івано-Франківськ, 2025.

У дисертаційному дослідженні вперше здійснено комплексний аналіз діяльності українського представництва Галицького крайового сейму 1908–1914 рр. Основну увагу звернено на практичну роботу українських послів у сеймі щодо вирішення культурно-освітніх, господарсько-адміністративних та бюджетно-фінансових питань населення краю. Проаналізовано виборчі кампанії 1908 та 1913 рр., нормативно-правові основи функціонування законодавчо-представницького органу Галичини, боротьбу за реформу сеймового виборчого законодавства.

У першому розділі здійснено аналіз історіографії та джерельної бази дослідження. Зокрема, встановлено, що вивчення діяльності Галицького крайового сейму здійснювалося ще його діячами. У радянський період ця тема майже не висвітлювалася українськими науковцями, за винятком хіба що праць Володимира Кульчицького. Водночас деякі праці, пов’язані з сеймовою тематикою, публікувалися діаспорними вченими: Михайлом Демковичем-Добрянським, Іваном Лисяком-Рудницьким, Матвієм Стахівим та ін. Найбільш активно сеймова тематика почала досліджуватися в період незалежності України після 1991 р. Найвідомішими дослідниками законодавчо-представницького органу Галичини є Олена Аркуша, Ігор Чорновол, Любомир Ілин, Юрій Плекан та ін. Серед іноземних науковців хотілося б виділити поляків, які займалися вивченням сеймової історії не менш активно, ніж українці. З-поміж польських дослідників можна виокремити, насамперед, Юзефа Бушка, Станіслава Ґродзіського, Ришарда Томчика, Адама Вонтора, Ярослава Мокляка та ін.

Джерельна база дослідження є досить об’ємною, поділяється на кілька груп – законодавчі документи, джерела нормативно-правового характеру, спогади діячів, періодичну пресу. Так, прикладом законодавчої документації є виборчий закон для сейму 1861 р. Однак більше значення мають нормативно-правові джерела, зокрема стенографічні протоколи засідань, додатки до них і т. п. Значну кількість інформації містять спогади сучасників подій, наприклад, українських діячів Костя Левицького, Івана Макуха, поляків Міхала Бобжинського, Вінцентія Вітоса та ін. Великий об’єм фактичного матеріалу зосереджено в періодичних виданнях як українською мовою, таких як «Дїло», «Громадський голос», «Галичанинъ», так і польськомовних – «Czas», «Gazeta Narodowa», «Słowo Polskie» тощо.

У другому розділі розглянуто нормативно-правові підстави діяльності Галицького сейму. Зокрема, подано інформацію про причини створення місцевого законодавчо-представницького органу Галичини, виборче законодавство, що базувалося на становій основі з поділом виборців на курії на основі майнового цензу, а також безпосередньо процес подання, розгляду та прийняття законодавчих ініціатив послів, специфіку їх роботи в залі засідань і т. д. Водночас здійснено розгляд сеймової виборчої кампанії 1908 р. Вона характеризувалася значними зловживаннями польської адміністрації та кандидатів у Східній Галичині щодо українців. При цьому, правопорушення були спрямовані проти українських націонал-демократів та радикалів, натомість москвофіли пішли на виборчий компроміс із поляками. Правопорушення на виборах виявилися настільки сильними, що навіть дійшло до кровопролиття, коли жандармами було вбито українця Марка Каганця. Загалом, як наслідок виборів 1908 р., значно загострилися відносини місцевих українців та поляків, наприклад, студент Мирослав Січинський на знак протесту застрелив польського намісника краю Анджея Потоцького.

У третьому розділі дисертаційної роботи розглянуто практичну діяльність українських сеймових послів під час дев’ятої каденції (1908–1913 рр.). З-поміж іншого досліджено господарсько-адміністративні та

бюджетно-фінансові питання, які піднімалися українськими послами на основі поданих ними внесків. Зокрема, вони стосувалися допомоги населенню для ліквідації наслідків різноманітних природних катаклізмів, крайової інфраструктури, підтримки розвитку сільського та лісового господарства і промисловості, вирішення гострих соціальних проблем, а також прийняття нових чи зміни чинних законів, створення адміністративних одиниць і судових округів або змін в їхніх межах та ін. Водночас відображено внески щодо культурно-освітніх питань: створення нових чи розширення наявних початкових та середніх навчальних закладів, захист прав української мови в культурно-освітній сфері та суспільному житті, внесення змін в освітні юридично-правові документи, проведення професійно-технічних курсів, здійснення перевірок для виявлення порушень у шкільництві, боротьби із соціальними проблемами в освіті тощо.

Значна частина третього розділу присвячена аналізу боротьби за реформування сеймового виборчого законодавства в Галичині та перемовинам українців і поляків щодо цього питання. Зокрема, розглянуто процес пошуку компромісу між українськими політиками, з одного боку, та польськими угрупованнями станьчиків, ліберальних-демократів, людовців, з другого, що складали «блок» намісника М. Бобжинського і були більш прихильно налаштовані до змін, а також «антиблоком» подоляків і ендеків, які прагнули обмежитися мінімальними поступками. Висвітлено подальше загострення міжнаціонального протистояння в краї, зокрема «голосну обструкцію» українських послів на сеймових засіданнях з 19 жовтня 1910 р., зрив у квітні 1913 р. польським римо-католицьким єпископатом, який підтримував політику «антиблоку», компромісу на основі виборчого проєкту М. Бобжинського та подання намісником у відставку.

Четвертий розділ, присвячений аналізу діяльності українського представництва в Галицькому сеймі упродовж десятої каденції в 1913–1914 рр., напередодні Першої світової війни, розпочинається рішенням цісаря Франца-Йосифа I про розпуск сейму, призначенням дострокових виборів та

нового намісника Вітольда Коритовського. Проаналізовано вибори 1913 р., зокрема їх хід та результати. Вони виявилися більш спокійними порівняно з попередніми 1908 р., містили менше правопорушень та зловживань проти українських політиків і виборців. Відповідно їхні результати для українського представництва були набагато кращими. Українська репрезентація з 34 осіб майже повністю складалася з послів Української національно-демократичної партії та Української радикальної партії і була налаштована на продовження боротьби за реформу сеймового виборчого законодавства. Однак ситуація була достатньо складною через велику кількість новообраних польських депутатів «антиблоку», зокрема подоляків та ендеків, які не хотіли йти на серйозні поступки. Попри це в переговорах була зацікавлена центральна влада у Відні, що хотіла нормалізувати міжнаціональні відносини в прикордонній Галичині в умовах загострення міжнародних відносин і можливої війни з Російською імперією. Тому завдяки втручанню офіційного Відня, який активно діяв зусиллями уряду та галицького намісника, а також посередництву вищого греко-католицького духовенства, в першу чергу митрополита Андрея Шептицького, компромісу вдалося досягнути і схвалити в лютому 1914 р. виборчу реформу. Попри свою недосконаліть і значну віддаленість від демократичних ідеалів, новий виборчий закон був кроком уперед, запроваджував загальне голосування в окремих куріях та забезпечував українським діячам гарантовані сеймові мандати завдяки введенню національного кадастру, коли виборці могли голосувати лише за представників своєї національності.

Після прийняття виборчої реформи Галицького крайового сейму українські політичні діячі зосередили свою увагу на практичній діяльності в культурно-освітній, господарсько-адміністративній та бюджетно-фінансовій сферах. Незважаючи на велике значення господарських проблем, наприклад, допомоги населенню для боротьби з наслідками природних катаклізмів, основну увагу українських політиків було звернено на освіту, зокрема розширення мережі середніх навчальних закладів з українською мовою

викладання на державному фінансуванні. Однак поляки, навіть після укладення компромісу в справі виборчої реформи, не хотіли йти на значні поступки українській стороні. Так, вдалося прийняти рішення лише щодо переведення на бюджетне фінансування українських приватних гімназій у Рогатині, Яворові та Чорткові, виокремлення філії державної Львівської академічної гімназії в самостійний навчальний заклад та утворення гімназіальної філії в Перемишлі. Водночас мало відбутися одержавлення ще й польських гімназій в кількох містах Галичини.

Дисертація закінчується висновками, в яких підсумовано діяльність українського представництва Галицького крайового сейму в 1908–1914 рр., зокрема, питання історіографії та джерельної бази теми, участі послів у виборчих кампаніях, їх чисельність, партійний та соціальний склад, практичну діяльність у сеймовій залі, боротьбу за виборчу реформу до цього органу. Результати дослідження можна використовувати при написанні праць з української історії, а також Галичини, підготовці наукових статей, створенні навчальних курсів для освітніх закладів і т. п. При здійсненні подальшої науково-дослідної роботи можна проводити поглиблене вивчення культурно-освітніх, господарсько-адміністративних та бюджетно-фінансових питань у громадському житті українського населення в Галичині, які піднімалися політиками, та ін.

Ключові слова: Галицький крайовий сейм, Галичина, українці, поляки, вибори, голосування, посол, депутат, діяч, політик, виборча реформа, парламент, парламентаризм, обструкція, Австро-Угорщина.

SUMMARY

Vodoslavskyi T. S. The Ukrainian Representation in the Galician Sejm in 1908–1914. — A qualification academic thesis submitted in manuscript form.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge: 03 Humanities in the specialty 032 – History and Archaeology. Vasyl Stefanyk

Precarpathian National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Ivano-Frankivsk, 2025.

In this dissertation study, for the first time, we have carried out a comprehensive analysis of the activities related to the Ukrainian representation in the Galician Sejm in 1908–1914. The primary focus is on the practical work of Ukrainian representatives in the Sejm in resolving cultural, educational, economic, administrative, budget and financial issues affecting the population of the region. We have performed an analysis of the electoral campaigns of 1908 and 1913, the regulatory and legal foundations of the legislative and representative body of Galicia, and the struggle for the reform of the Sejm's electoral law.

The first section analyses the historiography and source base of the study. In particular, it is established that the study of the activities of the Galician Sejm was carried out by its figures. During the Soviet period, Ukrainian scholars largely neglected this topic, except for works by Volodymyr Kulchytskyi. At the same time, some works related to the Sejm's topic were published by such diaspora scholars as Mykhailo Demkovych - Dobryanskyi, Ivan Lysiak-Rudnytskyi, Matvii Stakhiv, etc. The most active study of the Sejm's topic began during the period of independence of Ukraine after 1991. Olena Arkusha, Ihor Chornovol, Lubomyr Ilyn, Yurii Plekan, and others were among the most famous researchers of the legislative and representative body of Galicia. Among foreign scholars, we would like to single out Poles who were engaged in the study of the history of the Sejm no less actively than Ukrainians. Foremost, we can specify Jozef Bushk, Stanislaw Grodziskyi, Ryshard Tomchyk, Adam Wontor, Jaroslaw Mokliak, and others among Polish researchers.

The source base of the study is quite extensive. It is divided into several groups: legislative documents, sources of a regulatory and legal nature, memoirs of figures, and periodicals. Thus, an example of legislative documentation is the 1861 electoral law for the Sejm. However, regulatory and legal sources are of greater importance, in particular, stenographic minutes of meetings, annexes to them, etc. A significant amount of information is contained in the memoirs of contemporaries of those events, such as Ukrainian figures Kostia Levytskyi, Ivan Makukh, and Poles

Michal Bobzynskyi, Wincenty Witos, etc. A large amount of factual material is concentrated in periodicals, both in Ukrainian, such as ‘Dilo’, ‘Hromadskyi Holos’, ‘Halychanyn’, and in Polish – ‘Czas’, ‘Gazeta Narodowa’, ‘Slowo Polskie’, etc.

The second section examines the regulatory and legal foundations of the activities of the Galician Sejm. In particular, we have provided information about the reason for the creation of the local legislative and representative body of Galicia, electoral legislation based on an estate system, dividing voters into curiae according to property qualifications, as well as the process of submitting, considering, and adopting the representatives’ legislative initiatives, the specifics of their work in the meeting room, etc. At the same time, the 1908 Sejm electoral campaign is considered. It was characterized by significant abuses of the Polish administration and candidates in Eastern Galicia against Ukrainians. At the same time, the offences targeted Ukrainian national democrats and radicals, while the Moscowphiles made an electoral compromise with the Poles. The offences in the elections were so severe that they even ended up with bloodshed when the gendarmes killed the Ukrainian Marko Kahanets. In general, as a result of the 1908 elections, relations between local Ukrainians and Poles significantly worsened. For example, student Myroslav Sichynskyi assassinated Andzej Potocki, the Polish governor of the region, in protest.

The third section of the dissertation examines the practical activities of Ukrainian deputies of the Sejm during the ninth term (1908–1913). Among other aspects, we have examined economic, administrative, budget and financial issues raised by Ukrainian representatives to the Sejm based on the initiatives they submitted. In particular, they concerned assistance to the population to eliminate the consequences of various natural disasters, regional infrastructure, support for the development of agriculture, forestry and industry, solving acute social problems, as well as the adoption of new or changes to existing laws, the creation of administrative units and judicial districts or changes within their borders, etc. At the same time, their initiatives were reflected on cultural and educational issues involved the creation of new or expansion of existing primary and secondary educational

institutions, protection of the rights of the Ukrainian language in the cultural and educational sphere and public life, amendments to educational legal documents, conducting vocational and technical courses, conducting inspections to identify violations in schooling, combating social concerns in education, etc.

A significant portion of the third section is devoted to the analysis of the struggle for reforming the Sejm electoral legislation in Galicia and negotiations between Ukrainians and Poles on this issue. In particular, we have considered the process of seeking a compromise between Ukrainian politicians, on the one hand, and the Polish factions of the Stańczyks, liberal democrats, and People's Party deputies (Ludowcy), on the other hand, who formed the Governor M. Bobzynskyi 'bloc' and were more open to reforms, as well as the opposing 'anti-bloc' consisting of Podolians and National Democrats (Endecja), who aimed to limit changes to minimal concessions. The growing escalation of the interethnic confrontation in the region is highlighted, in particular, the "loud obstruction" of Ukrainian deputies at the Sejm's sessions starting on 19 October 1910, the breakdown in April 1913 initiated by the Polish Roman Catholic episcopate, which supported the policy of the "anti-bloc" of a compromise based on the electoral project of M. Bobzynskyi, and the resignation of the governor.

The fourth section is devoted to analysing the activities of the Ukrainian representation in the Galician Sejm during the tenth term in 1913–1914, just before the First World War. It begins with the decision of Emperor Franz Joseph I to dissolve the Sejm, call early elections and appoint a new governor Witold Korytowskyi. We have analysed the 1913 elections, in particular their course and results. They turned out to be relatively peaceful compared to the previous ones in 1908, contained fewer offences and abuses against Ukrainian politicians and voters. Accordingly, their outcomes for the Ukrainian representation were much better. The Ukrainian representation of 34 people consisted almost entirely of representatives of the Ukrainian National Democratic Party and the Ukrainian Radical Party, and was determined to continue the struggle for the reform of the Sejm's electoral legislation. However, the situation was quite complicated due to the large number of newly

elected Polish deputies of the “anti-bloc”, in particular Podolians and National Democrats (Endecja), who did not want to make serious concessions. Despite this, the central authorities in Vienna were interested in the negotiations, seeking to stabilize interethnic relations in border Galicia in the context of aggravation of international relations and a possible war with the Russian Empire. Therefore, thanks to the intervention of official Vienna that actively acted through the efforts of the government and the Galician governor, as well as the mediation of the higher Greek Catholic clergy, primarily Metropolitan Andrei Sheptytskyi, a compromise was reached and the electoral reform was approved in February 1914. Although imperfect with significant distance from democratic ideals, the new electoral law was a step forward, introducing universal suffrage in individual curiae and providing Ukrainian figures with guaranteed parliamentary mandates through the introduction of a national Cadastre, allowing voters to elect representatives of their own nationality.

After the adoption of the electoral reform of the Galician Sejm, Ukrainian politicians focused on practical activities in the cultural, educational, economic, administrative and budget and financial spheres. Despite the great importance of economic problems, for example, assistance to the population in coping with the consequences of natural disasters, the primary attention of Ukrainian politicians was on education, particularly expanding the network of state-funded secondary educational institutions with the Ukrainian language of instruction. However, even after reaching a compromise on the electoral reform, Polish authorities did not want to make significant concessions to the Ukrainian side. Thus, it was only possible to adopt decisions regarding the transfer of Ukrainian private gymnasiums in Rohatyn, Yavoriv and Chortkiv to budget financing, the separation of a branch of the Lviv State Academic Gymnasium into an independent educational institution and the establishment of a gymnasium branch in Przemysl. At the same time, Polish gymnasiums in several cities of Galicia were also to be nationalized.

The dissertation ends with conclusions summarizing the activities of the Ukrainian representation of the Galician Sejm in 1908–1914, in particular, covering

the issues of historiography and the source base of the topic, the participation of representatives in electoral campaigns, their number, party and social composition, practical activities in the Sejm's meeting room, the struggle for electoral reform in this body. The study outcomes can be used when writing works on the history of Ukraine and Galicia, preparing scientific articles, creating academic courses for educational institutions, etc. Further research work could delve deeper into cultural, educational, economic, administrative, budget and financial issues which existed in the public life of the Ukrainian population in Galicia and were raised by politicians, etc.

Key words: the Galician Sejm, Galicia, Ukrainians, Poles, elections, voting, representative, deputy, figure, politician, electoral reform, parliament, parliamentary system, obstruction, Austria-Hungary.

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях України категорії Б

1. Водославський Т. Господарсько-адміністративні питання українського населення на сесіях Галицького крайового сейму (1908–1914 рр.). *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина».* Івано-Франківськ, 2021. Вип. 34. С. 234–246.

DOI: https://doi.org/10.15330/gal.34.234-246

URL: https://journals.pnu.edu.ua/index.php/istgal/article/view/5553/5972

2. Водославський, Т. Вибори до Галицького крайового сейму 1908 року. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія».* 2023. № 12/54. С. 102–128.

DOI: https://doi.org/10.24919/2312-2595.12/54.283663

URL: http://phh.dspu.edu.ua/article/view/283663

3. Водославський Т. Виборча кампанія до Галицького крайового сейму 1913 року. *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина».* Івано-Франківськ, 2023. Вип. 36. С. 40–52.

DOI: https://doi.org/10.15330/gal.36.40-52

URL: https://journals.pnu.edu.ua/index.php/istgal/article/view/7316/7538

4. Водославський Т. Ухвалення виборчої реформи Галицького крайового сейму 1914 р. як основа польсько-українського порозуміння. *Вісник науки та освіти (Серія «Історія та археологія»).* 2024. № 2 (20). С. 1418–1431.

DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2(20)-1418-1431

URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/9661/9714

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. Водославський Т. Діяльність Лазаря Винничука – посла до Галицького крайового сейму від Станиславівського повіту (1908–1914 рр.). *Матеріали XXXVIII-ї Міжнародної краєзнавчої конференції молодих учених «Краєзнавство та краєзнавці: досвід минулого та сьогоденні завдання (до 120-річчя від дня народження професора А. Г. Слюсарського)»,* м. Харків, 4 грудня 2020 р. Харків, 2021. С. 18–23.

URL: http://tronkocentr.karazin.ua/wp-content/img/2021/06/Tezy-38-Mizhnarodnoi-kraieznavchoi-konferentsii-molodykh-uchenykh.pdf

6. Водославський Т. Депутатська діяльність Тимотея Старуха в Галицькому крайовому сеймі (1908–1914 рр.). *Історія України в регіональному та глобальному вимірах: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної онлайн конференції,* м. Маріуполь, 25 лютого 2021 р. Маріуполь, 2021. С. 9–13.

URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/12821/1/ЗБІРНИКГД%2025.02.2021%20ДОНДУУ.pdf

7. Водославський Т. Господарсько-адміністративні проблеми українців на сесіях Галицького крайового сейму (1908–1914 рр.). *Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2020 р. ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,* м. Івано-Франківськ, 5–9 квітня 2021 р. Івано-Франківськ, 2021. С. 71–73.

URL: https://nauka.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/122/2021/08/тези-пну2021.pdf

8. Водославський Т. Виборчі кампанії до Галицького крайового сейму в 1908 та 1913 рр. *Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2021 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,* м. Івано-Франківськ, 4–5 квітня 2022 р. Івано-Франківськ, 2022. С. 46–48.

URL: https://nauka. pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/122/2022/08/тези-пну-2022-.pdf

9. Водославський Т. Культурно-освітні питання українців на сесіях Галицького крайового сейму (1908–1914 рр.). *Матеріали звітної наукової конференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2022 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,* м. Івано-Франківськ, 3–7 квітня 2023 р. Івано-Франківськ, 2023. С. 121–123.

URL: https://nauka.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/122/2023/10/2023-tezy-vyk-1.pdf

10. Водославський Т. Господарські питання українців на сесіях Галицького крайового сейму (1908–1914 рр.). *Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій:* матеріали XXIV Міжнародного науково-практичного форуму, м. Львів, 4–6 жовтня 2023 р. Львів, 2023. С. 654–657.

URL: https://repository.lnup.edu.ua/jspui/handle/123456789/901

11. Водославський Т. Виборчі закони до Галицького крайового сейму 1861 та 1914 рр.: порівняльний аналіз. *Матеріали звітної наукової конференції*

викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2023 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, 1–5 квітня 2024 р. Івано-Франківськ, 2024. С. 53–54. URL: https://nauka.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/122/2024/07/zbirnyk-tez-vykladachiv.pdf

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ……..17

ВСТУП……18

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ…….....23

1.1. Стан наукової розробки теми……...23

1.2. Аналіз джерел……42

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження……...50

РОЗДІЛ 2. ВИБОРЧА КАМПАНІЯ 1908 Р. ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЙМОВОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ДЕВ'ЯТОЇ КАДЕНЦІЇ (1908–1913 РР.)……58

2.1. Нормативно-правові засади функціонування Галицького крайового сейму……...58

2.2. Перебіг та результати сеймових виборів 1908 р. Утворення «Українсько-руського соймового клубу» та «Русского клубу»……69

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СЕЙМОВОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА В 1908–1914 РР……..87

3.1. Розгляд господарсько-адміністративних та бюджетно-фінансових питань……87

3.2 Боротьба за права українського населення в культурно-освітній сфері……..101

3.3. Українсько-польські дискусії навколо виборчої реформи до Галицького сейму……122

РОЗДІЛ 4. УКРАЇНСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ГАЛИЦЬКОГО КРАЙОВОГО СЕЙМУ ДЕСЯТОЇ КАДЕНЦІЇ (1913–1914 РР.)……151

4.1. Галицькі українці в сеймових виборах 1913 р. Формування «Українського соймового клубу»……...151

4.2. Сеймова виборча реформа 1914 р. як досягнення українсько-польського політичного компромісу……..166

4.3. Культурно-освітні, господарсько-адміністративні та бюджетно-фінансові проблеми українців краю на сесіях сейму……175

ВИСНОВКИ……195

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……205

ДОДАТКИ……235

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

арк. – аркуш

ім. – імені

м. – місто

НЗХЛ - Народовий звьонзек (союз. – *Т. В.*) християнсько-людовий

о. – отець

оп. – опис

р. – рік

РНП – «Русская» народна партія

рр. – роки

с. – село

спр. – справа

ст. – століття

УНДП – Українська націонал-демократична партія

УРП – Українська радикальна партія

УСДП – Українська соціал-демократична партія

ф. – фонд

ХЛП – Християнсько-людова партія

ХСП – Християнсько-суспільна партія

ЦДІАЛ України – Центральний державний історичний архів України, м. Львів

ч. – число (номер)

ВСТУП

Актуальність теми. Внаслідок конституційних реформ у монархії Габсбургів 60-х рр. XIX ст. відбулася суттєва демократизація суспільно-політичного життя, зокрема, було запроваджено загальноімперський парламент та крайові сейми. У заснованому 1861 р. Галицькому сеймі, що вирішував місцеві питання, отримали змогу діяти українські представники, яких обирали краяни на становій основі. Діяльність у стінах сейму, участь населення у виборчих кампаніях, політична боротьба з представниками інших народів за власні права пришвидшили процес формування українського громадянського суспільства, національно-політичної еліти. Унаслідок цього було закладено фундамент для майбутнього державотворення, що мало відбуватися на основі принципів демократії, парламентаризму, верховенства права і т. п.

Міжнаціональні відносини в Галичині напередодні Першої світової війни вкрай загострилися. Зокрема, українські політики на початку XX ст. вели активну боротьбу проти поляків за національно-політичні поступки. Основне протистояння розгорнулося навколо реформи сеймового виборчого законодавства, яку гальмувала частина польських політиків, що не хотіли послаблювати свого домінування в краї. Водночас українці прагнули домогтися поступок у культурно-освітній та інших сферах.

Наукова актуальність роботи зумовлюється тим, що обрана тема знайшла лише часткове відображення в працях окремих українських та польських науковців, тому виникла потреба створення окремого узагальнюючого дослідження, присвяченого діяльності сеймового представництва в 1908–1914 рр., напередодні Першої світової війни. З огляду на суспільну актуальність обраної теми виникає нагальна потреба вивчення політичної діяльності українського населення, зокрема його провідних діячів у виборних органах влади монархії Габсбургів: австрійському парламенті та Галицькому крайовому сеймі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках загальнонаукової теми кафедри всесвітньої історії: «Центрально-Східна Європа: етнополітичні процеси, соціальні трансформації, міжнародні відносини» (номер державної реєстрації № 0112U003030) та кафедри історії України і методики викладання історії: «Історія Галичини нового і новітнього часу, історичне краєзнавство, методика викладання історії» (номер державної реєстрації № 0122U000223).

Об'єктом дослідження є українське представництво Галицького крайового сейму 1908–1914 рр. в контексті суспільно-політичного життя Галичини та в цілому монархії Габсбургів.

Предмет дослідження – діяльність української сеймової репрезентації в господарсько-адміністративній, бюджетно-фінансовій, культурно-освітній та політичній сферах, відносини з представниками інших народів, участь у виборчих кампаніях.

Мета роботи – на основі опрацювання історичної літератури та джерел розкрити діяльність українського представництва Галицького крайового сейму.

Мета реалізується за допомогою вирішення наступних **завдань:**

- дослідити наявну історіографію, джерельну базу, а також теоретико-методологічну основу обраної нами теми;
- проаналізувати нормативно-правові основи функціонування Галицького крайового сейму, виборче законодавство, його місце в системі влади монархії Габсбургів;
- дослідити виборчі кампанії 1908 та 1913 рр., участь у них українських політиків;
- визначити кількісний, партійно-політичний та соціальний склад українського представництва;
- висвітлити діяльність українських послів у вирішенні господарсько-адміністративних, бюджетно-фінансових, культурно-освітніх питань;

- відобразити процес боротьби за виборчу реформу, спроби міжнаціонального порозуміння українців та поляків у ході цього процесу.

Теоретико-методологічна основа дисертаційної роботи базується на використанні принципів історизму, об'єктивності, системності та причинності. Водночас використано цілу низку методів, зокрема загальнонаукові (аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, історичний, логічний, системно-структурний), спеціально-наукові (генетичний, порівняльний (компаративний), типологічний), конкретно-наукові (метод фішек).

Хронологічні рамки дисертації охоплюють дві останні каденції діяльності Галицького крайового сейму, тобто 1908–1914 рр. *Нижня межа* – 1908 р., що зумовлена початком активного міжнаціонального протистояння поляків та українців за поступки на користь останніх, загостренням боротьби в ході виборчої кампанії та подальшою роботою послів дев'ятої каденції (1908–1913 рр.); *верхня* – березень 1914 р., коли фактично закінчилась десята сеймова каденція (1913–1914 рр.) та законодавча діяльність цього органу, що не була продовжена через початок Першої світової війни 1 серпня 1914 р. Однак для поглибленого аналізу теми, визначення механізму сеймового функціонування автор взяв до уваги окремі події з початку 1860-х рр., коли внаслідок конституційних і децентралізаторських реформ у Габсбурзькій монархії частину владних повноважень було передано на місця, законодавчо-представницьким органам – крайовим сеймам.

Географічні межі роботи охоплюють австрійську провінцію монархії Габсбургів – Королівство Галичини і Лодомерії з Великим Князівством Краківським. Основну увагу звернено на Східну Галичину, в якій більшість населення становили українці. Окрім того, велика кількість українських політиків були не тільки послами Галицького сейму, а й депутатами австрійського парламенту, тому територіально робота включила в себе їхню діяльність у столиці монархії Габсбургів – Відні.

Наукова новизна полягає в тому, що в роботі *вперше:*

- проведено комплексне, узагальнююче дослідження діяльності українського сеймового представництва в 1908–1914 рр.;
- розглянуто господарсько-адміністративні, бюджетно-фінансові та культурні питання, що піднімалися українськими послами в сеймі протягом досліджуваного періоду;
- введено в науковий обіг деякі невідомі та маловідомі архівні матеріали, а також великий об'єм інформації з тогочасної преси, стенограм та додатків до них.

Удосконалено:

- наявні знання про нормативно-правові основи діяльності Галицького крайового сейму;
- інформацію про особовий, партійно-політичний та соціальний склад української сеймової репрезентації в Галичині 1908–1914 рр.;
- відомості про процес міжнаціональної боротьби українців та поляків за сеймову виборчу реформу.

Отримали подальший розвиток:

- вивчення сеймових виборів 1908 та 1913 рр.;
- дослідження українських освітніх питань, що піднімалися на сеймових сесіях.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що її результати можна використовувати в різних сферах, у т. ч. в науково-дослідній (під час написання наукових праць з історії України та Галичини початку XX ст., узагальнюючих досліджень і т. п.) та навчально-виховній (при розробці нормативних та спеціальних курсів для здобувачів освіти вищих та середніх навчальних закладів). Окрім того, використання отриманих даних є доречним у громадській діяльності, зокрема, для формування повноцінного демократичного суспільства на основі засад парламентаризму. Врахування досвіду минулого важливе, наприклад, при проведенні демократичних виборів чи для підвищення ефективності роботи депутатів у сесійній залі.

Апробація результатів дисертації відбулася на міжнародних і всеукраїнських конференціях, зокрема: XXXVIII-й Міжнародній краєзнавчій конференції молодих учених «Краєзнавство та краєзнавці: досвід минулого та сьогоденні завдання (до 120-річчя від дня народження професора А. Г. Слюсарського)» (м. Харків, 4 грудня 2020 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Треті Грабовецькі історичні читання» (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2020 р.); III Всеукраїнській науково-практичній онлайн-конференції «Історія України в регіональному та глобальному вимірах» (м. Маріуполь, 25 лютого 2021 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Українське краєзнавство як націєтворчий феномен: спадщина, стан і перспективи» (м. Івано-Франківськ, 14 грудня 2021 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Четверті Грабовецькі історичні читання» (смт. Печеніжин – м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2023 р.); XXIV Міжнародному науково-практичному форумі «Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу і сільських територій (м. Львів, 4–6 жовтня 2023 р.).

Окремі питання дисертаційної роботи були відображені на щорічних звітних наукових конференціях викладачів, докторантів, аспірантів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника у 2021, 2022, 2023, 2024 рр.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є авторською роботою, що виконана здобувачем на основі його індивідуальних досліджень. Викладені у ній ідеї, наукові положення, висновки сформульовані та належать особисто автору.

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження оприлюднено в одинадцяти публікаціях, з них чотири – у фахових виданнях України.

Структура роботи. Дисертація складається зі змісту, переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, поділених на 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний обсяг роботи становить 190 сторінок, загальний – 252 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки теми

Дослідженням історії Галицького крайового сейму та діяльності українського представництва в цьому органі займалися українські та іноземні (поляки, австрійці, німці та ін.) науковці. Праці вітчизняних дослідників умовно можна поділити на три етапи за хронологічним принципом: 1) період сучасників подій та міжвоєнна доба (до 1939 р.); 2) радянська та діаспорна історіографія; 3) розвідки вчених незалежної України (після 1991 р.).

Обрана нами тема обіймає відносно невеликий хронологічний період – 1908–1914 рр., що обмежує і без того вузьке коло праць сучасників подій. Більшість українських сеймових діячів писали свої спогади про події цього часу, однак не піддавали їх науковому аналізу, щоб створити обґрунтоване історичне дослідження. Винятком є хіба що праця одного з провідних політиків Галичини початку ХХ ст. К. Левицького під назвою «Історія політичної думки галицьких українців (1848–1914). На підставі споминів», що була видана у Львові в 1926 р. У ній значне місце відведене роботі українських політиків у Галицькому крайовому сеймі, українсько-польським відносинам, боротьбі за виборчу реформу і т. д. Для праці характерна наявність чіткої структури, зокрема, інформацію подано невеликими параграфами, серед яких багато присвячено са́ме сеймовій проблематиці. Загалом автор визначив ключовою темою міжнаціональне протистояння українців та поляків за домінування у Східній Галичині, адже перші хотіли покращити своє становище, натомість другі не хотіли поступатися впливом [168].

Львівська дослідниця Олена Аркуша вважає, що основною метою праці К. Левицького було «піднесення легальних методів боротьби» за власні національні права, що зумовлювалося поширенням тоталітарної та націоналістичної ідеологій в 1920-ті рр. [303, с. 3]. Однак 1930-ті рр.

виявилися ще складнішими для просування ідеї парламентаризму та демократичних шляхів забезпечення прав власного народу, що було спричинене, зокрема, провалом діяльності легальних українських партій у польському сеймі та сенаті в міжвоєнний період, дедалі більшим посиленням загрози тоталітаризму в різних формах у Європі. Це, а також погром українізації, крах ілюзій, пов'язаних з розвитком українства в Радянському Союзі в 1930-х рр., спонукало більшу кількість людей, особливо серед молоді, до підтримки ідеології інтегрального націоналізму та радикальних методів боротьби Організації українських націоналістів. Тому парламентарна тематика в той час фактично не досліджувалася [271, с. 161].

В українській історіографії радянського періоду тематика парламентаризму майже не досліджувалася через жорстку цензуру і компартійно-класовий догматизм, за якими демократичні цінності трактувалися ворожими та «буржуазними» в суспільному розвитку [271, с. 161–162]. Праці українських дослідників, які вийшли в цей період характеризувалися широким використанням партійної марксистсько-ленінської ідеології, недостовірністю історичних фактів, перекручуванням інформації з метою дискредитації «капіталістичного» ладу, який панував на території Галичини до приходу більшовиків. Зокрема, Богдан Дудикевич в невеликій брошурі відобразив процес проходження виборів до Галицького сейму та австрійського парламенту [206], Іван Компанієць і Юрій Сливка у своїх працях висвітлили «боротьбу трудящих» проти іноземного поневолення [228; 259], Степан Макарчук у своїй монографії розглянув соціальне і національне становище галицьких українців [242], Григорій Ковальчак, досліджуючи економічний розвиток західноукраїнських земель, проаналізував становище селянства та господарський розвиток краю [227].

Винятком були хіба що наукові праці дослідника історії права зі Львова Володимира Кульчицького, який вивчав Галицький крайовий сейм у контексті системи політичного управління коронним краєм [311; 312]. Незважаючи на те, що його роботи, згідно з вимогами тодішньої партійної ідеології,

трактували сеймову діяльність як спосіб пригнічення «трудящих» за соціальною та національною ознаками, вони оперті на значний фактичний матеріал і є досі актуальними [235]. Основний акцент у своїх працях В. Кульчицький робив на дослідженні юридичних аспектів функціонування сейму, зокрема його повноваженнях, структурі, механізмі ухвалення рішень, виборчому законодавстві, методах фальсифікацій у ході волевиявлення населення тощо [236, с. 28].

Дослідження історії Галичини «довгого» XIX ст. проводилися українськими науковцями і за межами батьківщини, де на них не впливала тоталітарна ідеологія. Однак діаспорним дослідникам бракувало джерельної бази, тому їхні праці більше нагадували історичні нариси аналітичного характеру. Серед найбільш відомих дослідників з діаспори, які торкалися сеймової тематики, можна виділити Матвія Стахіва, Івана Лисяка-Рудницького, Михайла Демковича-Добрянського [303, с. 4–5].

М. Стахів у першому томі своєї праці «Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918)» помістив розділ «Конституційна боротьба українців проти безправства в краю», де схематично проаналізував політичні події у Галичині кінця XIX – початку XX ст., українсько-польські відносини, зловживання під час виборів до парламенту та сейму, зокрема 1908 р. Автор вважав, що австрійський уряд, по суті, підтримував домінування поляків над українцями в краї [261, с. 71–116]. І. Лисяк-Рудницький в одному зі своїх історичних есе під назвою «Українці в Галичині під австрійським пануванням», вперше опублікованому 1967 р., описав політичне становище краю в складі монархії Габсбургів, розвиток українського руху і т. п. З-поміж іншого в ньому коротко охарактеризовано процес протистояння українців із поляками на шляху до прийняття виборчої реформи Галицького крайового сейму та відкриття українського університету у Львові, основні умови нового виборчого законодавства [240]. М. Демкович-Добрянський у книзі «Потоцький і Бобжинський. Цісарські намісники Галичини 1903–1913» дещо

глибше проаналізував події періоду 1903–1918 рр., звернувши основну увагу на конфлікт між українцями і поляками та пошук компромісу [205].

Після відновлення української незалежності в 1991 р. вітчизняні історики отримали змогу для здійснення об'єктивних досліджень та мали значну кількість ще не розкритих у науці проблем, включаючи діяльність Галицького крайового сейму. Першими дослідниками сеймової тематики стали молоді науковці з Галичини. Зокрема, хронологічно першою вважається стаття Тараса Батенка «До історії формування виборчої системи в Галичині та виборчих змагань галицьких українців 2-ої половини XIX ст. Спроба аналізу». У ній, зокрема, автор подав загальний огляд діяльності депутатів-українців у Галицькому сеймі [186; 192, с. 267].

Серед дослідників, які вивчають сеймову тематику ще із середини 90-х рр. XX ст. і досягли в цій сфері значних успіхів, можна виділити львівських науковців О. Аркушу та І. Чорновола. Так, О. Аркуша досліджувала діяльність української репрезентації в Галицькому сеймі у 1889–1901 рр. та захистила на цю тему кандидатську дисертацію в 1996 р. [303]. У цьому ж році нею було опубліковано монографію про сеймові виборчі кампанії в 1889 і 1895 рр. [178], а на початку 2000-х рр. з'явилася розвідка про вибори до сейму в 1901 р. [176].

Водночас О. Аркуша проаналізувала відносини між галицькими поляками та українцями кінця XIX – початку XX ст. [183], польську історіографію законодавчо-представницького органу Галичини [177], процес боротьби за сеймову виборчу реформу [182], участь у ньому намісника краю М. Бобжинського. Зокрема, здійснено детальний опис процесу переговорів, посередницькі дії М. Бобжинського, запеклий опір частини польських політиків, які стояли в опозиції до намісника – подоляків та ендеків [181]. Окрім того, в 2023 р. О. Аркушою було підготовлено в колективній монографії розділ про систему місцевої влади в Галичині кінця XIX – початку XX ст. та місце сейму в ній [180]. У 2024 р. опубліковано статтю про використання «голосної» обструкції, як тактики в справі досягнення рішення про

реформування виборчої системи Галицького крайового сейму [175] та політичну діяльність відомого сеймового посла Олександра Барвінського [179].

І. Чорновол розпочав дослідження Галицького крайового сейму в 90-х рр. XX ст. з написання кандидатської дисертації, в якій розглянув польсько-українську угоду 1890 р. [315]. Розвинувши тему «нової ери», в 2000 р. він видав монографію «Польсько-українська угода 1890–1894 рр.». Зокрема, у цій праці висвітлено передумови, перебіг та наслідки укладення міжнаціональної угоди, описано українське суспільно-політичне життя у 80-х – на початку 90-х рр. XIX ст. На думку автора, угода мала позитивний вплив на розвиток українського національного руху [268], що підтверджується активною боротьбою з поляками за виборчу реформу напередодні Першої світової війни.

У 2002 р. І. Чорновол опублікував монографічну працю «Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (нарис з історії українського парламентаризму)», в якій було подано інформацію про діяльність українців у крайовому законодавчо-представницькому органі. Книга складена з двох розділів, зокрема, перший має назву «Загальна характеристика Галицького сейму», де основну увагу звернено на нормативно-правові та організаційні аспекти сеймової діяльності. З-поміж іншого матеріалу в ньому містяться відомості про виборче законодавство та методи фальсифікацій у ході волевиявлення, особливості функціонування Крайового виділу як сеймового виконавчого органу, поділ послів на фракції та ін. Натомість у другому розділі під назвою «Персональний склад і хроніка діяльності «Руського клубу» (згідно каденцій)» висвітлено безпосередню роботу українського представництва в хронологічній послідовності з 1861 по 1901 рр. [269]. Попри те, що ця монографія фактично виходить за хронологічні межі нашого дослідження, у ній подана важлива інформація про юридичні підстави організації Галицького сейму, а також щодо окремих послів, які засідали в цьому органі в досліджуваний нами період (1908–1914 рр.).

Третя книга І. Чорновола «199 депутатів Галицького сейму» вийшла друком в 2010 р. Назва цієї праці є достатньо символічною, адже, за підрахунками автора, така кількість осіб – 199 – були послами в Галицькому крайовому сеймі від українського народу за 1861–1914 рр. У першому розділі книги – «Як функціонував Галицький сейм» – міститься інформація, що частково дублює попередню монографію – «Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (нарис з історії українського парламентаризму)», зокрема, про заснування місцевого законодавчо-представницького органу, виборчу систему, організаційні та правові норми функціонування. Однак збільшено обсяг інформації про склад українського сеймового представництва, його політичну та соціальну структуру і зміни в ній протягом 1861–1914 рр., розглянуто процес утворення українських політичних партій наприкінці XIX ст., їхні основні ідеї та діяльність. Другий розділ – «Реєстр українських послів» – подає відомості про склад українського представництва за персоналіями по каденціях із зазначенням курій та округів, звідки вони були обрані. Водночас автором зібрано біографії усіх 199 депутатів, а також зображення більшої частини з них [267].

У 2018 р. вийшла чергова монографія І. Чорновола про законодавчо-представницький орган краю – «Українська фракція Галицького крайового сейму», яка складається з трьох розділів, зокрема, перший має назву «Як функціонував Галицький сейм», другий – «Хроніка діяльності «Руського клубу» (згідно каденцій)», третій – «Реєстр українських послів». У цій роботі автор, як і раніше, зосереджується на нормативно-правових питаннях функціонування сейму, а також на практичній діяльності українських послів протягом перших семи каденцій у часовому проміжку 1861–1901 рр., передусім на їхніх міжнаціональних відносинах з польськими послами. Фактично робота є покращеною версією з певними виправленнями та доповненнями книг, що вийшли раніше [270].

Історію Галицького крайового сейму досліджував львівський історик Мар’ян Мудрий [184, с. 41–42]. Серед іншого ним було розкрито відносини

між українцями та поляками в Галичині в другій половині XIX – на початку XX ст. та роль у них крайового намісника. М. Мудрий відзначав важливість особи намісника для політичного життя Галичини, оскільки він був представником інтересів центральної влади, призначав чиновників у системі крайової адміністрації, слідкував за роботою управлінських інституцій. Для польських діячів намісник мав бути репрезентантом їхніх національних інтересів як представник нації, який мав працювати на відродження власної держави в майбутньому. Натомість українці вбачали в ньому представника інтересів Австро-Угорщини, який мав гарантувати дотримання законів на території краю та забезпечувати міжнаціональну рівновагу. На думку М. Мудрого, власне таку позицію займав М. Бобжинський, який намагався стати лідером політичного життя в Галичині та своїм авторитетом збалансувати відносини між українцями та поляками [249]. Окрім того, М. Мудрий досліджував національні орієнтації різних політичних сил галицьких українців, зокрема націонал-демократів, русофілів, поділ останніх на два табори за ставленням до національного питання [185; 250].

Дослідженнями історії Галицького крайового сейму, також, займався львівський науковець Юрій Михальський. У невеликій брошурі – «Польська суспільність та українське питання у Галичині в період сеймових виборів 1908 р.» – ним проаналізовано виборчу кампанію до Галицького крайового сейму в 1908 р. крізь призму ставлення польських політичних угруповань до українців [243]. Однак названа праця дає досить поверхневий аналіз виборчої кампанії 1908 р., погоджуємося з тезою І. Чорновола про те, що вона «має ряд недоліків», оскільки в ній «не враховано весь обсяг існуючої літератури й джерел, автор схильний до надмірної схематизації» [271, с. 163].

Загалом вибори 1908 р. Ю. Михальський визначав як період найбільшого загострення міжнаціональних відносин поляків з українцями. Зокрема, в ході виборчої кампанії відбувалися величезні правопорушення з боку польських кандидатів та адміністрації, а 6 лютого 1908 р. дійшло до вбивства жандармами в Бучацькому повіті агітатора УРП Марка Каганця.

Натомість у відповідь український студент Мирослав Січинський застрелив польського намісника Галичини Анджея Потоцького за те, що він як голова крайової адміністрації фактично очолював виборчі зловживання. Такий вчинок українця ще більше загострив міжнаціональну ворожнечу в краї [243, с. 16–20]. Водночас автор брошури вважав основною умовою для покращення українсько-польських стосунків прийняття сеймової виборчої реформи на основі демократичних засад, однак проти цього рішуче протистояли ендеки і подоляки [243, с. 38–39].

Більш ґрунтовний аналіз міжнаціональних відносин між українцями та поляками в Галичині висвітлено в іншій праці Ю. Михальського – «Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку XX ст. (1902–1914)». Зокрема, у цій роботі автором здійснено достатньо глибокий аналіз українсько-польського протистояння в 1908–1914 рр. Серед іншого подано детальний опис боротьби за виборчу реформу до Галицького крайового сейму. Ю. Михальський цілком доречно відзначив поділ польських політичних сил у цьому питанні на «блок» та «антиблок», подав короткі відомості про сеймові вибори 1908 та 1913 рр. [245, с. 99–147]. У короткій розвідці «Польські демократи та українське питання в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. (до 1914 року)» Ю. Михальський вмістив інформацію про ставлення польського демократичного табору до українського руху. Так, ліберальні демократи загалом позитивно сприймали українців, на відміну від ендеків, які вважали їх серйозними противниками. Зважаючи на це, союз цих двох угруповань – «Унія демократична» – фактично проіснував тільки в 1907–1909 рр., доки його не розбив намісник М. Бобжинський та залучив ліберальних демократів на свій бік у протистоянні за виборчу реформу проти подоляків та ендеків [244, с. 127–128].

Правові основи існування Галицького крайового сейму вивчала дослідниця зі Львова Оксана Мікула, яка захистила кандидатську дисертацію з цієї тематики [313]. В одній зі своїх статей вона проаналізувала нормативно-правову базу існування законодавчо-представницького органу

Галичини, насамперед положення про вибори, а також новий виборчий закон 1914 р., який фактично не вважала демократичним [246, с. 121–124]. Критично до нового виборчого закону 1914 р. поставилася також Уляна Уська, що трактувала його як результат міжнаціонального діалогу та тимчасовий компроміс, але аж ніяк не остаточним фактом примирення між українцями та поляками [264, с. 68]. Ще один львівський дослідник Назар Васьків проаналізував діяльність у Галицькому сеймі єврейського представництва [190].

Івано-Франківський науковець Любомир Ілин зосереджувався на дослідженнях третьої сеймової каденції 1870–1876 рр. та захистив із цієї теми кандидатську дисертацію [307; 308], однак згодом розширив хронологічні рамки. Зокрема, ним було розглянуто юридичні аспекти функціонування законодавчо-представницького органу Галичини, організацію його роботи, сеймовий апарат, процес подання, розгляду та затвердження внесків [216], повноваження, які зводилися до законодавчої, управлінської та контрольної функцій, виборчу ординацію [214]. Окремо проаналізовано відносини українців та поляків, які, на його думку, базувалися на основі задоволення власних національних, культурно-освітніх і політичних потреб [213, с. 169]. Крім того, Л. Ілин здійснив аналіз історіографії [217] та джерельної бази діяльності сейму в Галичині [215].

Коломийський історик Юрій Плекан займається дослідженням діяльності Галицького крайового сейму здебільшого крізь призму українсько-польських відносин та взаємодії цих народів з центральною владою у Відні [300]. На його думку, завдяки своїй парламентській та сеймовій репрезентації українці змогли підняти власні національні питання на рівні держави [253, с. 50]. При цьому він вважав, що правлячі кола Австро-Угорщини почали ставитися до українських вимог та вирішення суперечностей з поляками більш серйозно після загострення міжнародних відносин у Європі у 1908 р. Зокрема, тоді монархія Габсбургів анексувала й остаточно приєднала до своїх володінь

Боснію і Герцоговину, що могло спровокувати військовий конфлікт із Російською імперією [254, с. 141].

Водночас Ю. Плекан досліджував процес боротьби за реформування виборчого законодавства в австрійський парламент та Галицький крайовий сейм у контексті міжнаціонального протистояння українців та поляків. На його думку, прийняття сеймової виборчої реформи було ключовою умовою для українсько-польського порозуміння в Галичині напередодні Першої світової війни [251, с. 138; 314]. Серед останніх наукових праць Ю. Плекана хотілося б виділити «Нариси з історії москвофільства на Галичині (середина XIX – початок XX століть)», де автором, зокрема, проаналізовано участь москвофілів у сеймових виборах 1908 р., їх союз з поляками в ході голосування, подальший розкол цього руху на «новокурсників» та «старокурсників» [252, с. 62–64].

Івано-франківський науковець Іван Монолатій, на основі розгляду здебільшого тогочасних періодичних видань, проаналізував процес боротьби за виборчу реформу 1914 р. та з'ясував її основні умови. Розглянувши українсько-польські переговори напередодні Першої світової війни, він зробив висновок про те, що в протистоянні з поляками галицькі українці намагалися заручитися підтримкою центральної влади. Натомість офіційний Відень втрутився в процес переговорів через загострення міжнародної ситуації та можливість відкритого конфлікту з Російською імперією [247, с. 15–22].

Олег Жерноклеєв, досліджуючи діяльність УСДП в австрійський період [305; 306], проаналізував деякі питання, пов'язані з сеймовою діяльністю, включаючи участь українських соціал-демократів у виборах до Галицького сейму, зокрема в 1908 р. – Андрія Шмигельського і Михайла Новаківського [209, с. 60]. Крім того, окремо ним було проаналізовано активність представників УСДП у боротьбі за сеймову реформу. Зроблено висновок про те, що есдеки брали активну участь у цьому процесі, організовуючи віча та інші масові заходи, спрямовані на підтримку дій політиків серед населення [210, с. 59].

Дослідження, пов’язані з історією Галицького крайового сейму та його діячами, проводить Андрій Королько. Так, ним проаналізовано виборчі кампанії до австрійського парламенту та Галицького сейму на території Станиславівського повіту кінця XIX – початку XX ст. [219], деякі питання українського шкільництва на території Покуття цього ж періоду [230]. Крім того, А. Королько розкрив громадсько-політичну діяльність Василя Стефаника на Покутті на початку XX ст., зокрема, його участь в агітації для підтримки діячів УРП у виборчих кампаніях в австрійський парламент і Галицький сейм, а також виступи серед населення на вічах, де він серед іншого висловлювався за потребу виборчої реформи законодавчо-представницького органу краю [229].

Водночас А. Королько спільно з Степаном Кобутою та О. Жерноклеєвим дослідив посольську діяльність у Галицькому сеймі І. Сандуляка в 1908–1914 рр. [232] та К. Трильовського в 1913–1914 рр. [231]. Зокрема, було розглянуто їхню участь у виборах, практичну діяльність у сеймовій залі. Окрім того, С. Кобута самостійно провів дослідження роботи українських правників Станиславівщини (нині – Івано-Франківської області – *Т. В.*) у законодавчо-представницькому органі Галичини кінця XIX – початку XX ст. Так, здійснено аналіз сеймової діяльності таких відомих діячів, як Теофіл Окуневський, Микола Лагодинський, Михайло Новаківський, Володимир Дудикевич, Іван Макух та деяких ін. [226].

Автором досліджень, які переплітаються із сеймовою тематикою в австрійський період, є тернопільський історик Андрій Кліш. Він займається дослідженням українського суспільно-християнського руху в Галичині кінця XIX – початку XX ст., серед іншого зосереджує значну увагу на лідері цієї течії – Олександру Барвінському [220; 221; 224; 225]. Фактично суспільно-християнський рух, очолений О. Барвінським, вийшов з угруповання народовців. Найбільше представництво у Галицькому сеймі прихильники О. Барвінського мали в кінці XIX ст., натомість на початку XX ст. суттєво ослабли та в 1908–1914 рр. не мали жодного посла. Незважаючи на це, вони

намагалися повернутися до сейму і в 1913 р. спробували порозумітися з УНДП, проте безуспішно [309, с. 367–368]. Водночас вище греко-католицьке духовенство, чиї погляди стояли в основі ідеології християнських суспільників, брало активну участь у переговорах між українцями та поляками в справі сеймової виборчої реформи. Са́ме митрополит Андрей Шептицький у якості посередника зумів довести до українсько-польського порозуміння на початку 1914 р. [309, с. 243–253].

Окрім перелічених дослідників, тема Галицького крайового сейму була розглянута в статтях інших науковців, які не є безпосередніми фахівцями, але проявляли зацікавлення деякими аспектами діяльності законодавчо-представницького органу краю. Зокрема, питання реформування виборчого законодавства більшою чи меншою мірою піднімалися Василем Расевичем [256], Іриною Василик [189], Інною Чуйко [272], Віктором Євдокимовим [207; 208]. Алла Кучеренко дослідила ставлення намісників Галичини до українського руху [238], в тому числі Анджея Потоцького [239] та Міхала Бобжинського [237].

Серед іноземних науковців найбільший вклад у вивчення діяльності Галицького крайового сейму здійснили польські історики. Їх доробок, по суті, не поступається українським, опирається на серйозну джерельну базу і характеризується значним фактажем. Польську історіографію, аналогічно до української, можна поділити на три етапи за хронологічним принципом: 1) доба сучасників подій та період між світовими війнами (до 1939 р.); 2) праці соціалістичної доби (1945–1989 рр.); 3) дослідження в демократичній Польщі (після 1989 р.).

Зважаючи на те, що хронологічні рамки роботи охоплюють період 1908–1914 рр., тобто напередодні Першої світової війни, кількість польських праць сучасників подій, як і українських, є порівняно незначною. Серед інформативних досліджень можна виокремити праці польського публіциста, діяча соціалістичної партії Леона Василевського. Зокрема, в 1911 р. ним була опублікована монографія, де він проаналізував українську історію від часу

існування слов'янських племен до сучасних для нього подій. Важливим було те, що напередодні Першої світової війни автор розумів, що існує окремий український народ, який проживає на територіях, що перебували в складі Російської імперії та Австро-Угорщини. Водночас у Галичині українських мешканців він продовжував називати «русинами», натомість «українців» виділяв більше як політичний рух, фактично ототожнюючи його з українофільством, що походило з Наддніпрянщини. Проте, на думку Л. Василевського, у Галичині він набув значно більшого розвитку в політичному плані, а на підросійських територіях обмежувався культурною складовою [172, s. 3–6]. Л. Василевський трактував москвофілів як «русинів», попри їхні зростаючі проросійські політичні вподобання. З найближчих до автора подій ним було описано українсько-польську боротьбу в ході сеймових виборів 1908 р. та після них, москвофільсько-польський союз та ін. [172, s. 180–184].

У 1934 р. вийшла ще одна праця Л. Василевського, в якій розглядається українська історія в контексті міжнародних відносин, при цьому основну увагу акцентовано на події XIX – першої чверті XX ст. Серед іншого міститься інформація про підтримку Російською імперією москвофільського руху в Галичині, українсько-польські відносини, процес переговорів щодо виборчої реформи крайового сейму та ін. [171, s. 89–92].

Крім Л. Василевського, поляком, сучасником подій, який досліджував українсько-польські відносини, був ще один публіцист із соціалістичними поглядами – Людвіг Кульчицький. Зокрема, в 1912 р. ним було видано невелику працю, в якій він розглянув поточний для того часу стан справ щодо переговорів навколо виборчої реформи Галицького сейму. Так, він зазначав, що даремно витрачено час від кінця 1910 р. до 1912 р., коли не було сеймової сесії і силам, які хотіли реформи, потрібно було тиснути на профільну сеймову комісію, щоб вона працювала активніше. Крім того, автор вважав, що в переговорах допустилися помилок обидві сторони. Польські угруповання, прихильні до реформи – ліберальні демократи, людовці та ін. – фактично пішли на поступки інтересам частини консерваторів і прив'язали до зміни

виборчого законодавства ще й інші справи, наприклад, розширення крайової автономії, що ще більше гальмувало й ускладнювало процес. Натомість українці, маючи підтримку намісника Міхала Бобжинського, маршалка Станіслава Бадені та голови Кола польського в парламенті Леона Білінського, не хотіли піти на поступки польській стороні щодо відсоткового співвідношення мандатів, щоб знизити для себе цю цифру з 31 % до 26, 4 %. Українську позицію Л. Кульчицький вважав хибною і зумовленою великою кількістю радикально налаштованих діячів, які не дивилися на ситуацію з реалістичної точки зору [169, s. 52–56].

Певну інформацію подав публіцист, ліберальний демократ, посол Галицького крайового сейму останньої каденції (1913–1914 рр.) Костянтин Сроковський. Зокрема, у 1923 р. він опублікував працю про Вищий національний комітет, до якого входив, – організацію, що виникла після початку Першої світової війни для порозуміння та координації усіх польських політичних сил в Австро-Угорщині. Так, у ній вміщено невеликий аналіз політичної ситуації та погляди різних угруповань напередодні військових подій. З-понад іншого є важливі дані про боротьбу за реформу сеймового виборчого законодавства [170, s. 15–33].

Період активного будівництва соціалізму в Польщі характеризувався значним впливом партійної тоталітарної ідеології на діяльність науковців, які мусили пристосовуватися до наявної системи, хоч і не в настільки жорсткій формі, як це було на території радянської України. Одним із перших дослідників політичної історії Галичини XIX – початку XX ст. та крайового сейму був Юзеф Бушко. Зокрема, в 1956 р. вийшла його монографія, присвячена дослідженню переговорів у справі реформування сеймового виборчого законодавства. Праця написана під впливом соціалістичних ідей, тому деякі твердження в ній є необ’єктивними. Так, Ю. Бушко безапеляційно стверджував, що серед українських політичних партій у сеймі фактично була лише УРП, представники якої певною мірою захищали базові інтереси українського народу, натомість інші посли були інструментом у руках

«націоналістичної буржуазії» для тиску на класи трудящих – селян та робітників. Такі політики не проводили жодної акції для захисту національних, політичних чи соціально-економічних прав українців [277, s. 118]. Незважаючи на похибки, на нашу думку, загалом у цій праці достатньо детально, з використання великої кількості фактичного матеріалу, висвітлено процес міжнаціонального протистояння українців та поляків за реформування сеймового виборчого закону напередодні Першої світової війни [277]. Згодом, коли розпочалося послаблення впливу тоталітарної ідеології в 1980-х рр., з'явилися деякі узагальнюючі праці Ю. Бушка з польської історії, в яких політичні події в Галичині другої половини XIX – початку XX ст. були досліджені більш об'єктивно [275; 276].

Окрім Й. Бушка, в соціалістичний період політичну історію Галичини, зокрема сеймову тематику, одним з перших досліджував Костянтин Гржибовський. Так, в 1959 р. вийшла його монографія, в якій проаналізовано політичний устрій Галичини в складі монархії Габсбургів. Серед іншого в книзі міститься невеликий розділ з інформацією про нормативно-правові основи діяльності Галицького сейму, компетенцію його діяльності, виборче законодавство, Крайовий виділ. Автор зауважував несправедливість куріального виборчого законодавства щодо селянства, а також до місцевих українців, які здебільшого були представниками цієї верстви суспільства [283, s. 208–227].

Праці інших польських дослідників почали з'являтися активніше в 1980-х рр. Так, у 1982 р. вийшло дослідження Вальдемара Лазуґи, присвячене постаті намісника Галичини М. Бобжинського. Зокрема, у ньому міститься важлива для нас інформація про посередницьку діяльність М. Бобжинського в ході боротьби між українцями та поляками за прийняття сеймової виборчої реформи [284, s. 118–170]. Інформація про ці ж події знайшла відображення в праці Януша Ґрухали, що вийшла друком у 1988 р. [282, s. 82–131]. У цей час з'явилися дві праці Генріка Верещицького, в яких теж розглядалося питання реформування сеймового виборчого законодавства [292; 293].

Важливий вклад у дослідження Галицького крайового сейму здійснив Станіслав Ґродзіські. Зокрема, ще в 1976 р. вийшла його праця, в якій було проаналізовано історію та становище Галичини австрійського періоду. Серед іншого частина інформації була присвячена сейму, зокрема нормативно-правовим основам [279, s. 215–221] та політичній боротьбі між українцями та поляками напередодні Першої світової війни [279, s. 275–282].

Згодом вже після розпаду соціалістичної системи, в 1993 р. вийшла ще одна праця С. Ґродзіського, присвячена виключно Галицькому сейму, яка складається з двох книг. У першій книзі вміщено інформацію про загальні положення сеймової діяльності [280], тоді як у другій – зібрано основні документи щодо нормативно-правових питань існування цього органу, окремі внески, резолюції, промови послів, а також статистичні дані стосовно особового складу за каденціями [281]. Однак, більший інтерес для нас становить са́ме перша книга, яка фактично присвячена нормативно-правовим питанням, зокрема місцю галицького законодавчо-представницького органу в загальній системі влади держави, виборчому праву, становищу депутатів, компетенції діяльності, організації роботи, розгляду положень функціонування Крайового виділу і т. д. [280].

У 1996 р. вийшла праця польського дослідника Чеслава Партача, у якій розглянуто міжнаціональні відносини в Галичині між українцями та поляками з 1888 р. по 1908 р. З назви очевидно, що хронологічні рамки праці обумовлені початком перебування на посаді галицького намісника Казимира Бадені та завершенням діяльності Анджея Потоцького. Фактично для нас інтерес становить тільки останній рік намісництва А. Потоцького, зокрема вибори до Галицького сейму 1908 р. та їх наслідки. При аналізі виборчої кампанії основну увагу автором звернено на міжнаціональне протистояння українців та поляків, співпрацю москвофілів з польською Радою народовою, втручання у волевиявлення адміністрації А. Потоцького, що було спрямовано на боротьбу проти українофільських кандидатів. Крім того, увага автора зосереджена на

спробах А. Потоцького покращити відносини з українофілами після виборів 1908 р. та його вбивстві українським студентом [286, s. 218–235].

На межі XX–XXI ст. праці, пов'язані з діяльністю Галицького крайового сейму, опублікував Адам Вонтор. Зокрема, в 2000 р. вийшла його монографія, в якій проаналізовано діяльність польської надпартійної організації – Ради народової, що була створена в 1907 р. замість застарілого Центрального виборчого комітету. Окрім проведення виборів, Рада народова мала керувати польськими національними організаціями, захищати «стан посідання» на східних та західних окраїнах, займатися інформаційно-пропагандистською роботою в країнах Західної Європи та США тощо. У дослідженні основну увагу автор звернув на діяльність Ради народової під час виборчих кампаній до австрійського парламенту 1907, 1911 рр. і Галицького сейму 1908, 1913 рр. [290, s. 5–9]. У 2002 р. вийшла ще одна книга А. Вонтора, присвячена польським націонал-демократам, яких теж називають ендеками або вшехполяками. Значну увагу в ній приділено сеймовій діяльності націонал-демократів, їх участі у виборах 1908 і 1913 рр. та активності безпосередньо у сеймовій залі і поза її межами [291, s. 5–6].

Цікавими є дослідження польського науковця Ришарда Томчика, який вивчав діяльність українських радикалів та соціал-демократів. Зокрема, в 2007 р. вийшли дві його праці: «Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914» та «Radykalowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukrainskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914». Фактично друга книга до певної міри доповнює першу. Так, у першій подано інформацію здебільшого про УРП, її заснування, розвиток, діяльність, участь у політичному житті, виборчих кампаніях до австрійського парламенту та крайового сейму і т. д. [287, s. 4–7]. Натомість у другій, окрім даних про УРП, додатково розглянуто ті ж аспекти про УСДП. Найбільший інтерес для нас становила інформація про участь цих партій у виборах 1908 та 1913 рр., боротьбі за реформу сеймового виборчого законодавства та ін. [288, s. 4–8]. Водночас у 2007 р. було

опубліковано ще й невелику розвідку Р. Томчика, присвячену вивченню співпраці між українськими та польськими соціал-демократами [289].

Найновішою монографією, присвяченою історії Галицького крайового сейму, є праця Ярослава Мокляка, що вийшла друком у 2013 р. У роботі автор досліджує освітні питання на сесіях Галицького сейму. Зокрема, звернено увагу на боротьбу за відкриття українських середніх навчальних закладів. Фактично українці на практиці могли претендувати лише на створення класичних гімназій, оскільки в реальних (професійних – *Т. В.*) школах була невелика кількість учнів цієї національності. Окремим пунктом було розглянуто змагання за окремий український університет у Львові, однак це питання належало до компетенції центральної влади у Відні [285, s. 4–5].

Дослідження Галицького крайового сейму, окрім українців та поляків, проводилися істориками з інших країн. Загальні відомості наявні в праці британця Алана Тейлора про Габсбурзьку монархію в «довгому» XIX ст. [263, с. 91–102], а також у роботі австрійця Еріха Цьольнера про історію його країни [266, с. 392–398]. Зокрема, в їхніх книгах є інформація про причини та процес проведення конституційних реформ у монархії Габсбургів 1860-х рр. та створення парламенту і місцевих сеймів. Окрім Е. Цьольнера в Австрії, дослідження проводить професор Віденського університету, швейцарець Андреас Капеллер, який вивчав національний рух українців в австрійській Галичині і на Наддніпрянській Україні під Російською імперією, намагався зробити порівняння [218]. Авторкою ґрунтовної праці про русофільство (москвофільство) в Галичині є німецька дослідниця Анна Вероніка Вендланд. Її книга – «Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Russland 1848–1915» – спочатку вийшла німецькою мовою в 2001 р., а згодом була перекладена українською в 2015 р. під назвою «Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848–1915» [191]. Крім того, український національний рух в австрійській Галичині як «русское движение» досліджували російські історики, наприклад, Ніна

Пашаєва акцентувала увагу на москвофільському русі та його діяльності в краї з відверто проросійських позицій.

Таким чином, загалом Галицький крайовий сейм, що діяв протягом 1861–1914 рр., достатньо широко досліджений в історичних працях. Перші дослідження з'явилися ще в часи його діяльності. Автори цих праць, такі як К. Левицький, Л. Василевський, Л. Кульчицький, К. Сроковський, висвітлили події, в яких брали безпосередню участь або були їх очевидцями, при цьому, подаючи факти відповідно до власного бачення. Згодом, після завершення Другої світової війни, попри значну табуйованість теми парламентаризму, з'явилися деякі праці окремих професійних науковців-істориків у дусі компартійно-тоталітарної ідеології, зокрема в українські радянській історіографії Б. Дудикевича, В. Кульчицького, І. Компанійця, Ю. Сливки, Г. Ковальчака, С. Макарчука та польській – Ю. Бушка, К. Гржибовського, В. Лазуґи. Натомість діаспорні історики, такі як М. Демкович-Добрянський, І. Лисяк-Рудницький, Матвій Стахів, не мали доступу до всієї джерельної бази, тому, попри більшу об'єктивність, їхні роботи мали загальний, дещо оглядовий характер.

Лише після демократизації суспільно-політичного життя в Центральній та Східній Європі, розпаду СРСР та соціалістичного блоку на зламі 80–90-х рр. XX ст. почали з'являтися дослідження, які не були ідеологічно обмежені, базувалися на великій кількості першоджерел. З того часу тематика парламентаризму, зокрема діяльності Галицького сейму, отримала велику популярність серед науковців. Однак залишилося багато питань, що потребують більш детального розгляду, зокрема щодо функціонування сейму в Галичині напередодні Першої світової війни, наприклад, господарсько-адміністративні та бюджетно-фінансові, виборчі кампанії 1908 і 1913 рр. та ін.

1.2. Аналіз джерел

Джерельна база досліджень історії Галицького крайового сейму є достатньо об’ємною та різнотипною. Здійснивши аналіз нами вирішено поділити першоджерела на кілька груп, зокрема: неопубліковані архівні документи, опубліковані джерела (стенограми сеймових засідань, додатки до них та ін.), спогади сучасників подій, періодичні видання періоду, що вивчається.

У першу групу джерел входять різноманітні неопубліковані документи, які зберігаються, зокрема, в Центральному державному історичному архіві України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ). Наприклад, фонд 309 «Наукове товариство ім. Шевченка» містить рукописну справу (далі – спр.) 2530 «Закон про вибори депутатів у сейм для Королівства Галичини і Володимирії», яким регламентувалося проведення виборчих кампаній, склад сейму за куріями та ін. [29]. Крім того, у цьому фонді містяться інші документи щодо практичної діяльності сейму, проведення виборів. Цікавою є, наприклад, спр. 2531 «Протести жителів с. Борщів, Жилинці і Устя Єпископське проти неправильно проведених виборів, зібрані адвокатом Олесницьким Євгеном», де наводяться приклади зловживань польської адміністрації краю під час виборчої кампанії 1908 р. [30].

Певна кількість важливих для дослідження неопублікованих документів ЦДІАЛ України зберігається у фонді 165 «Крайовий комітет, м. Львів», зокрема, спр. 734–755 «Повідомлення намісництва про результати виборів депутатів Крайового сейму …» (Додаток Б), (Додаток В) в різних повітах Галичини. У них зазначено кількість голосів, отриманих кандидатами та переможця в ході виборчої кампанії 1908 р. в селянських округах [1; 2; 14]. Крім того, важливе значення мають спр. 868, 879 «Звіти канцелярії Крайового сейму про свою діяльність …» за різні роки. Вони містять інформацію про внески, які були прийняті, відкинуті або зовсім не розглядалися Галицьким сеймом [22; 23]. Цікавою є спр. 863 «Справа про зміну положення про вибори

депутатів в Крайовий сейм», де наявні проєкти нового виборчого законодавства, запропоновані в 1908 р. українцями Є. Олесницьким, М. Королем та польськими політиками [21].

Важливу інформацію щодо вирішення культурно-освітніх питань, що перебували в компетенції Галицького сейму, можна почерпнути із фонду 178 «Крайова шкільна рада, м. Львів» ЦДІАЛ України. У цьому фонді містяться документи, які надають відомості про боротьбу за прийняття приватної гімназії з українською мовою навчання в Рогатині на бюджетне фінансування. Зокрема, це спр. 969 «Листування з міністерством віросповідань і освіти про надання приватній гімназії з українською мовою навчання у м. Рогатині прав державної гімназії» [26] та спр. 976 з аналогічною назвою [27].

Другу групу джерел становлять опубліковані для загального доступу стенографічні протоколи сеймових засідань, додатки до них, ухвали законодавчо-представницького органу та ін. Ключовими для дослідження історії діяльності Галицького сейму є са́ме стенограми («Sprawozdanie Stenograficzne z Rozpraw Galicyjskiego Sejmu Krajowego z … sesyi … peryodu Sejmu Galicyjskiego …»), назва змінювалася відповідно до часу проведення сесії. Зокрема, у стенограмах відображено відомості про хід засідань, посольські внески, тобто законопроєкти, виступи депутатів у ході обговорення їхніх пропозицій [215, с. 35].

Відповідальним за ведення та друк стенографічних протоколів був Крайовий виділ. Зокрема, на кожному засіданні Галицького сейму цим процесом займалися від двох до чотирьох стенографістів, за якими стежили «квестори», обрані з числа депутатів, які мали не допускати помилок. За своєчасну публікацію стенограм відповідали ревізори. Записи велися польською, а згідно із законом від 27 квітня 1866 р. – ще й «руською», тобто українською мовами. Проте на практиці виступи русинів-українців друкувалися латинськими літерами аж до осені 1910 р., коли вони почали дублюватися кирилицею [215, с. 35–36].

Стенограми засідань сейму були надзвичайно об’ємними і могли мати від кількох сотень до більше тисячі сторінок. За структурою складалися з переліку послів із зазначенням соціального стану і курії, в якій обиралися. Далі містилися усі сеймові засідання, зокрема, список внесків, запропонованих послами, порядок денний розгляду справ, виступи послів, хід та результати голосування та ін. При цьому обов’язково зазначалися дата та час початку і закінчення, а також кількість присутніх депутатів [215, с. 36].

Додатками до стенограм були так звані «alegaty» («алеґати» – *Т. В.*), які могли містити законопроєкти послів, які подавалися на розгляд чи вже були затверджені, доповіді Крайового виділу та сеймових комісій з певних питань чи внесків депутатів [215, с. 36]. Аналогічно до стенографічних протоколів вони зберігаються у відділі україніки Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, а також у Науковій бібліотеці Львівського національного університету ім. І. Франка [307, с. 6]. Водночас значно спрощує роботу з даними джерелами їх розміщення у відкритому доступі на сайті Ягеллонської цифрової бібліотеки однойменного університету («Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa» – *Т. В.*).

Третю групу джерел становлять спогади українських та польських діячів досліджуваного періоду. Серед них варто виділити уже згадувану нами «Історію політичної думки галицьких українців (1848–1914). На підставі споминів» К. Левицького, яка є важливим джерелом. Її особливістю є те, що частина подій, описаних в праці, відбувалися за безпосередньої участі автора, водночас показано та проаналізовано факти, що їм передували в більш ранній період розвитку українського національного руху Галичини. Важливість спогадів К. Левицького полягає в тому, що він був однією з ключових фігур українського суспільно-політичного життя на початку XX ст., зокрема парламентарним (1907–1918 рр.) та сеймовим (1908–1914 рр.) послом, де очолював українські фракції з 1910 р., представником українців у переговорах з поляками за виборчу реформу до Галицького крайового сейму [168].

Окрім К. Левицького, автором спогадів був ще один український політик – Євген Олесницький, який перебував на посадах депутата австрійського парламенту (1907–1917 рр.) та Галицького сейму (1901–1910 рр.), де очолював українську фракцію до 1910 р. Його мемуари під назвою «Сторінки з мого життя» були опубліковані в 2007 р. [161], згідно з текстом, виданим 1935 р. газетою «Діло». Однак, це видання містило численні друкарські помилки, відсутніми були покажчики та коментарі, загалом не повністю відповідало науковим правилам публікування історичних джерел [160, с. 13]. Тому в 2011 р. «Сторінки з мого життя» було опубліковано вдруге стараннями М. Мудрого, О. Аркуші та Б. Савчика. Спогади Є. Олесницький не встиг довести до кінця, адже почав писати їх в серпні 1916 р., а через рік помер, тому вони обірвалися на 1897 р. Зважаючи на це, з важливої для нас інформації в них наявний опис виборчих зловживань 1895 р., який є ілюстративним для більшості виборів до Галицького сейму [160, с. 4–12].

Важливими є мемуари українського політичного діяча початку ХХ ст., одного з лідерів УРП Івана Макуха під назвою «На народній службі: Спогади». Їх написання було розпочато наприкінці життя автора в еміграції в Австрії, однак вони не були доведені до кінця ним особисто через смерть у 1946 р., але їх завершили та вперше видали в США 1958 р. його соратники. Водночас праця була перевидана під редакцією Олега Жерноклеєва та Володимира Великочого в період незалежності України у 2001 р. Фактично було збережено автентичний текст першого видання з незначними правками та додано примітки щодо пояснення термінів та деяких складних для розуміння місць у тексті. Серед значного обсягу матеріалів спогадів І. Макуха найбільший інтерес для нас складають події 1908–1914 рр., коли автор був депутатом Галицького крайового сейму. Зокрема, інформативним є опис виборчих кампаній 1908 та 1913 рр., особливо зловживань під час виборів 1908 р. і тактика українського радикального політика у боротьбі за посольський мандат в сейм. Водночас опис подій із сеймової зали мав дещо схематичний характер, що, на нашу думку, зумовлено тим, що свої мемуари автор писав по пам’яті,

не маючи додаткових джерельних матеріалів, тому не міг точно відтворити усіх подій, за винятком тих, які найкраще запам'яталися [159].

Окрім спогадів українських політиків, важливе значення мають мемуари польських політичних діячів, серед яких виділявся намісник Галичини в 1908–1913 рр. Міхал Бобжинський. Зокрема, ним було написано спогади під назвою «Z moich pamiętników» («З моїх щоденників» – *Т. В.*). Вони були опубліковані в 1957 р. польським дослідником Адамом Ґаласом в період панування в державі комуністичної ідеології. Фактично це були оригінальні тексти мемуарів з додаванням передмови про М. Бобжинського та приміток у тексті [162]. Згодом, в 2006 р., А. Ґалас повторно перевидав книгу вже у двох томах, однак вона не зазнала суттєвих змін, текст залишився оригінальний, було лише додано деякі правки в передмову. Спогади М. Бобжинського охоплюють період 1908–1913 рр., коли він був намісником. Вони становлять значну цінність, адже фігура галицького намісника була в центрі політичного життя краю. З-поміж іншого, ним детально описано переговори між українцями та поляками щодо ухвалення компромісу на основі прийняття виборчої реформи Галицького сейму, її зрив римо-католицьким духовенством, боротьбу за українські гімназії та університет тощо. Загалом праця М. Бобжинського складається з 30 розділів та кількох додатків [163; 164].

Цікавими для дослідження є спогади польського сеймового посла в 1908–1914 рр., члена партії людовців Вінцентія Вітоса, який в майбутньому кілька разів ставав прем'єром Другої Речі Посполитої в 1920-х рр., а в 1933–1939 рр. перебував на еміграції в Чехословаччині через політичні переслідування на батьківщині, де написав свої мемуари. Його спомини були вперше видані в 1964 р. та неодноразово перевидавалися. Вони складаються з трьох томів, зокрема, перших два називаються «Moje wspomnienia» («Мої спогади» – *Т. В.*), а третій – «Moja tułaczka w Czehosłowacji» («Моє поневіряння в Чехословаччині» – *Т. В.*). Найбільшу цікавість становить для нас перший том, який хронологічно охоплює період від дитинства автора до розпаду Австро-Угорщини. Зокрема, у ньому є інформація про соціальне

становище послів із селянської курії, а також ставлення польських політиків сейму до «голосної» обструкції, влаштованої українцями в 1910–1912 рр. під час боротьби за виборчу реформу до цього законодавчо-представницького органу та ін. [167].

Деяку інформацію почерпнуто зі спогадів лідера руху польських соціал-демократів Ігнація Дашинського, який був депутатом австрійського парламенту в 1897–1918 рр., а згодом на кілька днів став першим головою уряду відновленої Польщі в листопаді 1918 р. Його спогади – «Pamiętniki» («Мемуари» – *Т. В.*) – вийшли в двох томах, зокрема, перший в 1925 р. [165], а другий – 1926 р. Однак цікавим для нас є 2-ий том, що містить події від початку 1908 р. Так, автором підкреслено, що віденський уряд та особисто цісар Франц-Йосиф І, готуючись до майбутньої війни задля поширення впливу на Балкани, наполягали на тому, щоб між українцями та поляками в Галичині було досягнуто компромісу та прийнято виборчу реформу до сейму [166].

Четверту групу джерел становлять періодичні видання досліджуваної доби, які мають надзвичайно велике значення для вивчення діяльності українського представництва Галицького крайового сейму. Фактично першим українським часописом, що висвітлював сеймову діяльність, було створене на початку 1861 р. періодичне видання «Слово», в якому з часом дедалі більше домінували москвофільські настрої. В одному з перших випусків газети містився «Крайовий статут і сеймова виборча ординація» для Галичини [158]. Однак ця газета виходила тільки до 1887 р., тому, з огляду на хронологічні рамки дослідження, не становить для нас значного інтересу [296, с. 115–116], хоч і містить певний матеріал про механізм діяльності сейму та українських послів.

Серед українських часописів виділялася газета «Діло», що видавалася у Львові в 1880–1939 рр. спочатку народовцями, а з виникненням УНДП в 1899 р. стала пресовим органом цієї партії [301]. Перших два роки часопис виходив двічі на тиждень, з 1883 р. – тричі, а з 1888 р. – щоденно, окрім неділі [296, с. 138]. У часописі вміщувалися окремі рубрики з інформацією про сейм.

Наприклад, під заголовком «Галицький сойм» подавалися відомості про хід сеймових засідань, посольські виступи, обговорення різних питань та прийняття рішень, тобто схвалення внесків і т. п. [78, с. 4]. Інформація про важливі для українців питання, пов'язані з компетенцією сейму, висвітлювалася також у рубриці «Соймові справи» [146, с. 1]. Про становище у справі польсько-українського порозуміння щодо виборчої реформи повідомляла рубрика «Переговори о виборчу соймову реформу» та ін., схожі за назвою [116, с. 4]. Надзвичайно важливими матеріали з газетних публікацій є для аналізу виборчих кампаній, зокрема там містилися дані про кандидатів у посли, інформація про процес голосування, фальсифікації і порушення, результати цього процесу тощо. Усе це вміщено в рубриках «Виборча акция» [58, с. 1], «Вибори розписані» [55, с. 1], «До виборчої праці!» [86, с. 1], «Виборчі надужиття» [60, с. 4], «Вислїд голосованння» [64, с. 1].

Аналогічно до часопису «Діло» важливе значення для аналізу теми мало партійне видання УРП «Громадський голос» (1892–1939 рр.) [302]. Однак, на відміну від націонал-демократичного «Діла», газета радикалів виходила рідше, мала значно меншу популярність серед населення і відповідно слабші фінансові ресурси. Спочатку «Громадський голос» виходив лише один раз на місяць, в 1906–1909 рр. – два рази в тиждень, у 1910–1915 рр. – щотижня, 1916 р. – кожної декади, а після завершення Першої світової війни – кожного тижня [296, с. 173–174]. Цей часопис також містив інформацію про стан справ у сеймі, що висвітлювалося в рубриках «Із галицького сойму» [95, с. 1], «Із соймових засїдань» [97, с. 1] та ін. Особливо велике значення, на нашу думку, мало висвітлення виборчих кампаній радикалів їхньою пресою. Зокрема, такі відомості вміщено під назвами «Перед виборами» [117, с. 1], «Кандидатури українських партій» [99, с. 2], «Вибори» [56, с. 1], «По виборах» [122, с. 2]. Особливо цінна інформація про конфліктні ситуації та непорозуміння із союзниками під час виборчого процесу вміщена в рубриці «Виборчі образки» [63, с. 2]. Водночас деякі відомості містяться в щоденному клерикальному

часописі «Руслан», що виходив у 1897–1914 р. та відображав погляди християнських суспільників [102, с. 2; 222, с. 196–202].

На противагу українофільським часописам, москвофіли випускали свою пресу, зокрема, найбільш відомою була газета «Галичанинъ» («Галичанин» – *Т. В.*), що виходила кожного дня, за винятком неділі та свят в 1893–1899 рр. та післясвяткових днів у 1900–1913 рр. [258, с. 567–575]. Часопис відображав погляди москвофілів та їх ставлення до подій, що відбувалися в краї. У газеті публікувалася рубрика «Сеймъ», де висвітлювалися події із зали для засідань [133, с. 2]. Крім того, в часописі вміщено велику кількість інформації про вибори, участь у них москвофілів та інших політиків. Зокрема, такі відомості вміщено в рубриках «Кандидатуры "Русской Рады"» [100, с. 1], "Сеймовые выборы» [131, с. 1] та ін.

Інформація про Галицький крайовий сейм наявна в польських періодичних виданнях. Наприклад, відомості про засідання сейму, посольські виступи, проведення виборів можна знайти у виданнях «Gazeta Narodowa» [156, s. 1], «Czas» [155, s. 1], «Słowo Polskie» [157, s. 1] та ін. При цьому, як і українські, польські часописи представляли певні політичні сили. Зокрема, газету «Czas» публікували західногалицькі консерватори станьчики [244, с. 122–131], видання «Gazeta Narodowa» – консервативні діячі зі Східної Галичини – подоляки [307, с. 7], «Słowo Polskie» – націонал-демократи, відомі в історичній літературі як ендеки та вшехполяки [251, с. 138].

Таким чином, дослідження історії Галицького крайового сейму опирається на велику кількість різноманітних джерельних матеріалів. Зокрема, попри наявність деяких відомостей в архівних документах, найбільший об'єм інформації зосереджений у стенографічних протоколах засідань, а також додатках до них. Са́ме стенограми дають змогу реконструювати події, що відбувалися в залі для засідань. Крім того, важливими є спогади сучасників подій, які брали безпосередню участь у роботі цього законодавчо-представницького органу. Цінними також, особливо

для вивчення виборчих кампаній, є матеріали українських та польських періодичних видань.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Вивчення діяльності української репрезентації в Галицькому крайовому сеймі проведено на основі сучасних наукових методів та принципів. Їх підбір здійснений за допомогою аналізу історіографії та джерельної бази роботи, зокрема, основний акцент зроблено на спогадах сучасників подій, стенограмах сеймових засідань та пресі. З огляду на це використано принципи історизму, об'єктивності, системності, причинності.

Важливим було використання принципу історизму, який складається з кількох ключових аспектів. У першу чергу, він розглядає кожне явище в процесі його розвитку від моменту виникнення, у другу – усі явища розглядаються у взаємозв'язку, відслідковується їх вплив одне на одного. Нарешті, по-третє, розгляд явища відбувається в конкретних історичних умовах. Загалом, як відзначає дослідник Віктор Гоцуляк, «історизм дає можливість увійти в історію, зрозуміти її, оцінити мотиви вчинків і самі вчинки історичних діячів, з'ясувати їхнє значення» [294, с. 86]. Виходячи з цього, вдалося проаналізувати діяльність українського представництва в Галицькому сеймі в контексті суспільно-політичних та соціально-економічних умов на початку XX ст. в Галичині як провінції монархії Габсбургів, а також у міжнародних відносинах цієї держави з іншими країнами. Зокрема, вдалося прослідкувати суттєвий вплив міжнародної ситуації, наприклад, загострення суперечностей між Австро-Угорщиною та Російською імперією, на втручання Відня в міжнаціональні відносини поляків та українців, заохочення двох сторін до укладення компромісу.

Не менш важливим є використання принципу об'єктивності, що змушує дослідників шукати історичні закономірності розвитку суспільства, які зумовлені матеріальними та духовними факторами. У науковій роботі

названий принцип зобов’язує опиратися на конкретні факти, не перекручувати їх та не пристосовувати під створені заздалегідь схеми [294, с. 86]. Керуючись цим принципом у науковому дослідженні, автор намагався застосовувати різні джерела інформації, наприклад, використано спогади сучасників подій як українців, так і поляків. Проаналізовано українську пресу різного партійного спрямування: націонал-демократів, радикалів, москвофілів, а також окремі номери польських часописів. При аналізі стенографічних протоколів із сеймових засідань враховано виступи не лише українців, але й поляків, що різною мірою стосувалися діяльності українського представництва.

Принцип системності передбачає проведення комплексного дослідження великих об’єктів, систем як цілісності при узгодженому функціонуванні усіх складових частин, елементів і т. д. [299, с. 93]. Використання цього принципу цілком обумовлене проблематикою дослідження, адже Галицький крайовий сейм постає не лише як частина державного механізму монархії Габсбургів, але й як самостійна складна система законодавчої влади автономної провінції з виконавчим органом – Крайовим виділом. При цьому до сейму входила велика кількість так званих «клубів», тобто фракцій, які ділилися не тільки за національністю, але й за політичними поглядами.

При написанні роботи чітко простежувався принцип причинності, суть якого полягає в тому, що одні явища спонукають появу, функціонування чи розвиток інших [298, с. 84]. Наприклад, створення в 1861 р. австрійського парламенту та місцевих сеймів посприяло росту громадянської свідомості населення. Завдяки можливості участі у виборчих процесах та політичних рухах зростав рівень самоусвідомлення важливості парламентаризму як системи управління державою. Окрім того, проведення реформ у напрямку демократизації суспільно-політичного життя посприяло розвитку національних рухів народів Габсбурзької монархії, які в майбутньому вели більш чи менш успішну боротьбу за створення власних держав.

Окрім названих принципів, при написанні роботи використано значну кількість методів наукових досліджень. Серед них були застосовані загальнонаукові методи, що використовуються у всіх науках. До цієї групи належать філософсько-логічні методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, а також запозичені з інших наук – історичний та логічний, системно-структурний. Друга група представлена спеціально-науковими методами, які застосовуються в різних науках. Зокрема, використано генетичний, порівняльний (компаративний) і типологічний методи. Водночас у третій групі – конкретно-наукових – застосовано, за висловом Леоніда Зашкільняка, найбільш популярний серед істориків метод фішек [211, с. 68–72].

Загальнонаукові методи аналізу та синтезу завжди використовуються разом. Так, аналіз передбачає розкладення досліджуваного об’єкта на окремі частини для більш детального вивчення. Далі, коли вони детально проаналізовані, за допомогою методу синтезу поєднуються в єдине [297, с. 84]. У нашому дослідженні метод аналізу був використаний під час опрацювання джерельних матеріалів. Так, з часописів, стенограм засідань та ін. вибрано окремі факти, які на основі синтезу поєднано в єдину систему для підтвердження певних припущень, теорій і т. д. Наприклад, проаналізувавши стенографічні протоколи, нам вдалося з’ясувати, що українські посли були більш активними в культурно-освітніх та господарсько-адміністративних питаннях, але менше – в бюджетно-фінансових.

Важливим було застосування методів індукції та дедукції. Зокрема, індукція передбачає створення певного висновку на основі аналізу конкретних фактів. Натомість дедукція, навпаки, дозволяє дійти від розуміння загальних положень до окремих умовиводів [297, с. 84]. На нашу думку, індукція та дедукція також є взаємопов’язаними. Наприклад, знаючи, що виборче законодавство до Галицького крайового сейму було далеким від демократичних ідеалів, користуючись дедукцією, при аналізі виборчих кампаній нами вівся пошук фактів зловживань та проведено їх типологію.

Водночас, використавши індукцію, проаналізовано конкретні факти правопорушень під час виборів та виділено ключові тези про те, що зловживання відбувалися здебільшого з боку польської адміністрації та поміщиків по відношенню до українських селян та їх кандидатів у курії малої земельної власності.

Історичний та логічний методи, за визначенням Л. Зашкільняка, зазвичай розглядаються в контексті взаємодії, адже відображають єдність процесу пізнання людиною в просторі та часі. Це зумовлено тим, що дійсність може вивчатися лише синхронно чи діахронно, у вимірах часу та простору. Логічний метод відображає просторові зміни об'єкта, натомість історичний – показує його трансформацію в часі [211, с. 69]. Окрім того, цими методами автор послуговувався, аналізуючи процес боротьби за виборчу реформу до Галицького крайового сейму. Вдалося встановити, що протягом 1908–1914 рр. українські та деякі польські партії демократичного спрямування, розуміючи, що не зможуть добитися значних поступок від консерваторів, були змушені еволюціонувати у своїх поглядах від запровадження загального виборчого права до прийняття обмежених змін, які зберігали станову систему, впроваджуючи загальне голосування лише у двох куріях.

Системно-структурний метод передбачає залучення до дослідження історії методів математики та інших наук. Л. Зашкільняк зазначає, що використання даного методу істориками має певні особливості, які базуються на тому, що усі соціальні явища мають три рівні структурних елементів, зокрема, індивідуальні події, історичні ситуації та процеси. Усі вони між собою взаємопов'язані [211, с. 70]. На основі цього нами здійснювалося дослідження Галицького крайового сейму як складової системи влади монархії Габсбургів на місцях. Було встановлено взаємозв'язок між процесами, що відбувалися в Галичині та тими, що мали місце в Австро-Угорщині та Європі загалом. Наприклад, виборча реформа сейму Галичини була лише однією з тих, що були прийняті в інших провінціях держави, а також австрійського парламенту 1907 р. Натомість усі в сукупності вони були

частиною загальноєвропейського процесу зростання громадянської свідомості народів та їх представників, які дедалі більше боролися за свої права.

Важливим було використання спеціально-наукових методів, зокрема генетичного. Він передбачає послідовне пояснення появи та розвитку об'єктів історії. На його основі можна продемонструвати причинно-наслідкові зв'язки розвитку певних явищ [211, с. 71]. Зокрема, за допомогою цього методу проаналізовано появу Галицького крайового сейму внаслідок проведення демократичних реформ у монархії Габсбургів у 1860-х рр. та діяльність української репрезентації в цьому законодавчо-представницькому органі як об'єкт нашого дослідження. У роботі досліджено боротьбу за лібералізацію сеймового виборчого законодавства в Галичині.

Порівняльний або, як його ще прийнято називати, компаративний метод був дуже важливим для нашої роботи. Він базується на аналогії, передбачає порівняння об'єктів історії та подальших висновків про їх спільні чи відмінні характеристики [211, с. 71]. Використання даного методу дало змогу порівняти виборчі кампанії до Галицького крайового сейму 1908 р. та 1913 р. між собою, а також провести аналогії з деякими попередніми, наприклад, 1895 р. Крім того, було проаналізовано відмінності у складі українського представництва дев'ятої (1908–1913 рр.) та десятої (1913–1914 рр.) каденцій за чисельною та партійною ознаками. Проведено порівняння діяльності українських послів від різних партій як на колективному рівні, так і на прикладі деяких окремо взятих представників, зокрема, за кількістю поданих внесків.

Типологічний метод застосовується для впорядкування та узагальнення історичної інформації. З його допомогою відбувається групування історичних фактів на певні типи на основі спільних для них ознак. Для використання цього методу потрібно опрацювати великий об'єм фактичного матеріалу [211, с. 71]. Користуючись цим методом, нами було здійснено відбір та подальше групування внесків, поданих українськими послами на господарсько-адміністративні, культурно-освітні та бюджетно-фінансові.

Метод фішек став фактично єдиним конкретно-історичним, що був використаний нами. Він полягає у створенні тематичних виписок з літератури та документів [211, с. 72]. Так, нами було зроблено окремі виписки для групування інформації стосовно господарсько-адміністративних, бюджетно-фінансових, культурно-освітніх питань, а також боротьби за виборчу реформу до Галицького сейму. Водночас, згідно з таким поділом на групи, чітко виділяється структура наукової роботи, яка базується на проблемно-хронологічному підході.

Додатково було використано просопографію як метод створення колективної біографії суспільної групи [260, с. 24]. Зокрема, просопографія передбачає детальне вивчення невеликих суспільних груп, кожна з яких об'єднана професійною, політичною чи іншою діяльністю, родинно-свояцькими відносинами і т. д. У ході використання методу здійснюється аналіз життєвого шляху людей, які до них входять, їх кар'єри, взаємодії між собою і т. п. Це відбувається в узагальнюючому контексті при визначенні причин появи чи зникнення такої спільноти, дослідження її внутрішньої ієрархії, особливостей поведінки індивідів відносно історичного періоду, в якому вони проживають та ін. [274, с. 249]. Таким способом було проведено вивчення діяльності українських депутатів Галицького сейму як своєрідного колективу, що по суті поділявся на українофільську та москвофільську фракції в 1908–1913 рр., а також за партійною ознакою – на представників УНДП, УРП, РНП.

Певні складнощі виникли із застосуванням термінології, зокрема, складним питанням було використання самоназви «українці», «русини» чи «русини-українці», адже у вжитку напередодні Першої світової війни були усі три. Найбільш сміливими були діячі УРП, які у своєму виданні «Громадський голос» усвідомлювали і чітко наголошували на існування «українців» [62, с. 1], «українського народу», натомість москвофілів ідентифікували як «кацапів» [65, с. 1]. Подібних понять дотримувалися і представники УНДП, проте з певними відмінностями. На сторінках «Діла» вони вживали назву

«Русь-Україна», щоб підкреслити єдність Наддніпрянщини з Галичиною, але для самоназви галичан, поряд з «український», «русько-український», часто застосовували термін «русини», щоб не відштовхувати від українського національного руху частину консервативних діячів старшого покоління, натомість термін «українці» міг вживатися для означення мешканців підросійської України [92, с. 1], або галицьких політичних сил українофільського спрямування [61, с. 3].

Отже, збереження етноніму «русин» чи «руський народ» в національно-демократичній пресі було пов'язано з тим, що представники УНДП хотіли отримати підтримку серед мешканців Галичини, які ще не до кінця відійшли від москвофільського «старорусинства» [88, с. 1]. Натомість найбільш консервативними стосовно етнонімів були москвофіли. У москвофільському часописі «Галичанинъ» вживалися терміни «русский народ» і т. п. з двома літерами – *с,* щоб підкреслити мовно-культурну єдність з росіянами («великоросами») та білорусами в єдиному панруському просторі. Відповідно «украинцамы» вони називали українофілів та їхніх прихильників, фактично приймаючи їх як ідейних конкурентів [153, с. 1]. Водночас серед абсолютної більшості москвофілів не було чіткого окреслення своєї національності та розуміння їхньої «русскости». На цьому тлі в 1908–1909 рр. всередині москвофільського табору стався розкол на «новокорсників», які фактично ідентифікували себе як частину російського народу, з його мовою і культурою, та «старокурсників», котрі продовжували жити в полоні ідей панруськості. Обидві течії напередодні Першої світової війни суттєво ослабли, отримавши на сеймових виборах 1913 р. по одному мандату [185, с. 253].

Стосовно польських діячів, то вони теж називали галицьких українців як народ «русинами». Водночас виділяли серед них «українців», очевидно, як групу з певною політичною та національною ідеологією, до яких зараховували насамперед послів від УНДП і УРП та їх прихильників [163, s. 182; 167, s. 222]. Попри перелічені складнощі та певні протиріччя, нами вирішено використовувати єдину назву, сучасний етнонім «українці» як для

українофілів з УНДП та УРП, вірилістів, так і для діячів РНП. Фактично усіх послів цих партій за національною ознакою автор зараховує до українського народу за етнічним походженням, незважаючи на те, що окремі москвофіли намагалися видавати себе за «русских», «великоросів», тобто росіян.

Таким чином, дисертаційна робота опирається на цілу низку наукових принципів та методів. При написанні роботи було застосовано важливі принципи системності, причинності, об'єктивності та історизму. Використано різні методи, включаючи загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, історичний, логічний, системно-структурний), спеціально-наукові (типологічний, компаративний, генетичний), а також конкретно-науковий – метод фішек. Усі вони допомогли ефективно дослідити діяльність українського представництва в Галицькому крайовому сеймі, зокрема, проаналізувати джерельну базу, особливості проведення виборів та правопорушення під час виборчих кампаній, боротьбу за зміну виборчої ординації, місце законодавчо-представницького органу в системі влади Австро-Угорщини тощо.

Загалом дослідження діяльності Галицького крайового сейму здійснювала велика кількість українських та іноземних науковців, однак вони залишили поза увагою значну частину питань, зокрема за період 1908–1914 рр. Їх висвітлення здійснене в дисертаційній роботі на основі аналізу архівних документів, стенограм сеймових засідань та додатків до них, періодичних видань, спогадів сучасників подій.

РОЗДІЛ 2. ВИБОРЧА КАМПАНІЯ 1908 Р. ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЙМОВОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ДЕВ'ЯТОЇ КАДЕНЦІЇ (1908–1913 РР.)

2.1. Нормативно-правові засади функціонування Галицького крайового сейму

Міжнародні поразки монархії Габсбургів у середині XIX ст. спричинили суттєві зміни у внутрішньополітичному житті країни. Конституційні реформи 1860–1870 рр. створили сприятливі умови для діяльності Галицького крайового сейму як органу місцевої влади в межах австрійської провінції – Королівства Галичини та Лодемерії з Великим Князівством Краківським. Новостворений орган надав змогу українському населенню розвивати власний національний рух у межах конституції держави. Незважаючи на суттєву протидію з боку польської еліти, що домінувала в політиці, українські діячі змогли досягти значних успіхів і поступово перетворити Галичину на центр відродження майбутньої самостійної держави [295, с. 58].

Перетворення державного апарату монархії Габсбургів розпочалося 20 жовтня 1860 р., коли урядом було видано так званий Жовтневий диплом. Ним передбачалося створення місцевих законодавчо-представницьких органів влади з широкими повноваженнями, при цьому мала існувати центральна Державна рада (райхсрат), що володіла законодавчою ініціативою у фіскальній та військовій справах. Проте внаслідок внутрішньополітичних суперечок 26 лютого 1861 р. прийнято новий Лютневий патент, що зменшив повноваження крайових органів [257, с. 364; 266, с. 392–393]. Як наслідок, у Галичині, як і в інших коронних краях, було створено сейм, діяльність якого регламентувалася додатком № 2 літера «о» до Лютневого патенту [267, с. 10] під назвою «Крайовий статут і сеймова виборча ординація для Королівства Галичини і Лодомерії з Великим Князівством Краківським» (Додаток Г) [29;

236, с. 28], а також регламентом з 1863 р. [41], що зазнав змін у 1907 р. [42; 269, с. 38; 203, с. 1421].

У першому розділі згаданого додатка – «Про репрезентацію краю загалом» – зазначалося: «§ 3. Соймъ складається з 150 членовъ, такото: а) зъ 3 архїєпископовъ Львовскихъ, 2 єпископовъ Перемышльскихъ, єпископа Тарновского и єпископа Станиславовского…; б) зъ ректоровъ университетовъ Краковского и Львовского; в) зъ 141 выбранихъ депутатовъ, и то: I. зъ 44 депутатовъ великого маєтку; II. зъ 23 депутатовь зъ означеныхъ уставом выборовымъ мѣстъ и коморъ торговельныхъ и промысловъ; III. зъ 74 депутатовъ зъ прочихъ громадъ…» [158, с. 43]. Отже, спочатку Галицький сейм налічував 150 послів, які фактично поділялися на шість суспільних верств. Зокрема, перших дві – представники духовенства і науки – потрапляли до сейму автоматично, як вірилісти [280, s. 46–47]. Серед таких депутатів-вірилістів були три львівські архієпископи (греко-католицький, римо-католицький, вірмено-католицький), два перемишльські єпископи та по одному єпископу із Станиславова (до заснування єпархії у 1885 р. його місце належало суфраґану (помічнику) митрополита) і Тарнова, а також ректори Львівського та Краківського університетів [178, с. 9]. Решта депутатів обиралися під час виборів за куріями, що ділили населення за соціальною ознакою. Так, в поміщицькій курії великої земельної власності – 44, троє – від торгово-промислових палат, що репрезентували буржуазію, а також 20 – у міській і 74 – серед представників малої земельної власності, тобто селянства і населення малих міст [29, арк. 1–6; 267, с. 10; 195, с. 53; 203, с. 1421].

Згодом чисельність послів Галицького сейму дещо збільшилась за рахунок зростання кількості мандатів з окремих курій та представництва вірилістів. Зокрема, в 1896 р. число послів від Львова зросло з чотирьох до шести осіб, а Кракова – з трьох до чотирьох. У 1900 р. міська репрезентація розширилася ще п’ятьма представниками від 10 галицьких міст. Окрім того, вірильні місця отримали в 1896 р. краківський єпископ, а у 1900 р. – ректор Львівського політехнічного університету та президент Краківської Академії

наук. Отже, на початку XX ст. у сеймі налічувався 161 депутат [195, с. 54; 203, с. 1421; 214, с. 106; 265, с. 65].

Керівництво Галицьким сеймом здійснювали маршалок і віце-маршалок, які призначалися австрійським цісарем та виконували роль спікера і його заступника [267, с. 11]. Виконавчим органом сейму був Крайовий виділ, що завжди очолювався маршалком, а інших шість членів обиралися: троє – по одному з кожної курії, при цьому курії міст і торгово-промислових палат мали спільного представника, ще трьох обирали усі депутати сейму [158, с. 43; 180, с. 30]. Кожен із членів Крайового виділу мав заступників, які допомагали йому у виконанні повноважень. Заступники також обиралися з числа сеймових послів [280, s. 113–114].

У сферу компетенції Крайового виділу входило: 1) стеження за веденням діловодства, підготовка законопроєктів до розгляду і їх оформлення для підпису цісаря, володіння правом законодавчої ініціативи; 2) ведення адміністративних справ, тобто контроль за діяльністю закладів, що перебували в розпорядженні сейму; 3) перевірка роботи органів місцевого самоврядування [280, s. 115–123].

За своєю структурою Крайовий виділ складався з шести департаментів. Кожен департамент володів певними функціями: 1) контроль за діяльністю громад, благодійних, наукових та освітніх організацій; 2) ведення справ фінансів, торгівлі та промисловості; 3) відстежування за розвитком сільського господарства, лісництва, рибальства; 4) обслуговування і будівництво шляхів сполучення та мостів; 5) контроль діяльності закладів охорони здоров'я; 6) стеження за роботою благодійних організацій, крайової жандармерії [236, с. 35]. Ще одним структурним підрозділом виконавчого органу була канцелярія, що мала маніпуляційний, технічний, касовий, лічильний і концептовий відділи. Останній займався питаннями шинків, лікарень, землеробських шкіл, сільської ренти тощо [267, с. 41].

Другий розділ додатка до Лютневого патенту визначав компетенцію діяльності сейму та мав назву «Обсяг діяльності репрезентації краю».

Фактично комптенція місцевого законодавчо-представницького органу зосереджувалася в трьох сферах: законодавчій, організаційній та контролюючій [280, s. 83]. Зокрема, перша стосувалася прийняття та затвердження законів, а також ухвалення і подання пропозицій зміни положень законодавчих актів, ухвалених австрійським парламентом стосовно крайової автономії [213, с. 170].

Організаційна сфера сеймової компетенції стосувалася управління крайовим майном, а контролююча – стеження за діяльністю органів місцевої влади, школами та церквами. Окрім того, Галицький сейм займався фінансовими питаннями, зокрема, міг призначати додатки до державних податків. У 1867 р. після перетворення монархії Габсбургів у дуалістичну Австро-Угорщину законодавчо-представницький орган отримав функції управління судами та адміністрацією, контролю за веденням ґрунтових книг, надання права пропінації (виготовлення і торгівлі алкоголем – *Т. В.*) [214, с. 107].

Крайовий законодавчий-представницький орган Галичини розміщувався у столиці провінції – Львові. Оскільки спочатку не було власного приміщення, яке б могло вмістити всіх послів й адміністрацію, засідання сейму відбувалися в міському театрі (нині – Національний академічний український драматичний театр імені М. Заньковецької – *Т. В.*). Тільки в 1876 р. керівником львівського міського будівельного департаменту Юліаном Гохберґером було створено проєкт будівлі, яка споруджувалася протягом 1878–1881 рр. Після завершення будівництва засідання відбувалися в новому окремому приміщенні (нині – головний корпус Львівського національного університету імені І. Франка – *Т. В.*) [267, с. 28–29].

Третій розділ Крайового статуту – «Спосіб полагодження справ» – визначав, що засідання сейму є відкритими [269, с. 23–24]. Вони відбувалися під керівництвом маршалка, повноваження якого передбачали відкривати і закривати засідання та сесії, сповіщати порядок денний, стежити за дотриманням регламенту, керувати обговореннями, виносити посольські

подання на голосування й оголошувати результат. Адміністративний апарат, який допомагав маршалку, налічував по чотири секретарі й квестори, а також дванадцять ревізорів. Секретарі займалися роботою з письмовою документацією, зокрема веденням протоколів сесій, складанням списків законопроєктів, укладанням сеймової кореспонденції. Квестори несли відповідальність за приміщення, здійснювали видачу перепусток на засідання і пильнували за дотриманням дисципліни. Ревізори здійснювали стенографування засідань [41, s. 1–2].

Перша сесія кожної каденції завжди розпочиналася із затвердження посольських повноважень, що відбувалося шляхом голосування більшості за кожну кандидатуру [267, с. 32]. Після цього послам надавали недоторканність, яка передбачала неможливість їх арешту без дозволу на те сейму, за винятком випадків, коли особа була спіймана на гарячому. Окрім того, посли отримували так звані «дієти» – платню за кожен день, коли відбувалися сесії, а також право на відшкодування коштів, витрачених на дорогу від свого виборчого округу до Львова. Розмір платні для послів усіх курій був однаковим [280, s. 79–82]. Зокрема, згідно зі спогадами І. Макуха, який був послом у 1908–1914 рр., кожен депутат отримував 10 крон (монета запроваджена в Австро-Угорщині у 1892 р., що становила 1/2 гульдена – *Т. В.*) на день, що було досить невеликою сумою, адже звичайний обід у сеймовій їдальні коштував три крони [159, с. 129].

Підготовку та опрацювання внесків, що обговорювалися і голосувалися послами, спочатку здійснювали секції. Вони формувалися шляхом обрання з числа сеймової репрезентації самими послами, але згодом були ліквідовані. Замість них виникли комісії, що формувалися аналогічним чином. Їх кількість не була сталою, адже вони зазвичай виникали для вирішення питань у певній сфері діяльності, зокрема, найвпливовішими були адміністративна та бюджетна комісії [269, с. 38].

Першочергово Галицьким сеймом розглядалися внески уряду, Крайового виділу і сеймових комісій, які перед цим мали бути видрукувані

окремими примірниками для всіх депутатів. Натомість подання послів приймалися до обговорення лише за умови їх підтримки 15 депутатами, що мали підписатися під документом, поданим маршалку [180, с. 30]. Однак на практиці керівник сейму приймав внески без підписів, але тоді звертався із запитанням до зали, і якщо було піднято 15 рук, то пропозиція бралася до уваги [280, s. 104].

Прийняття законопроєктів сеймом відбувалося внаслідок їхнього триразового розгляду. Зокрема, пройшовши перше читання, вони потрапляли до сеймових комісій, які досить часто позбавлялися незручних внесків шляхом відкладення їх розгляду на невизначений термін. Однак, якщо друге читання було вдалим, то рішення вважалися фактично прийнятими, адже третє обговорення відігравало лише формальну роль. Далі за умови рекомендації урядом і підписання цісарем закон вступав у дію [267, с. 35].

Голосування відбувалося тільки за особистої присутності депутатів у залі засідань. Воно могло здійснюватися двома шляхами: явним (підняттям рук, вставанням із місця або усним волевиявленням) і таємним (за допомогою паперових карток). Якщо внесок був невідкладним, то маршалок просто запитував, чи хтось із присутніх проти. Крім того, використовувалося поіменне голосування, коли секретар зачитував перелік членів сейму і кожен з них мав голосно заявити про своє рішення [280, s. 107].

Посли мали право на запит – «інтерпеляцію», яка також ставилася на розгляд сейму за підтримки 15 депутатів. Здебільшого запити направлялися крайовій адміністрації в особі урядового комісара, але могли подаватися і маршалкові чи Крайовому виділу. Водночас закон передбачав, що можна відмовитися від відповіді на запит, але лише за умови обґрунтування такого рішення [269, с. 97].

Сеймове діловодство мали вести польською і «руською», тобто українською, мовами. Дану норму було закріплено після довготривалого опору поляків 27 квітня 1866 р. Постанова передбачала, що адміністративні органи провінції повинні давати відповіді не лише польською, але й

українською, за умови звернення до них цією мовою. Документація Крайового виділу мала бути двомовною. Стенографування сеймових промов українських послів записувалося «латинкою», натомість перехід на кирилицю відбувся лише в 1912 р. Водночас на практиці право українців на отримання документації власною мовою часто ігнорувалося [267, с. 38–39].

Інформація про сеймові засідання й прийняті рішення публікувалася в більшості українських та польських часописів Галичини. Проте офіційним пресовим органом був польськомовний «Dziennik ustaw i rozporzadzen krajowych dla Krolestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Ksiestwem Krakowskiem», після публікації в якому закони вступали в дію. Його україномовний відповідник – «Вістник законів і розпоряджень краєвих для Королівства Галичини і Лодомерії з Великим Князівством Краківським». Ці періодичні видання видавалися у Львові протягом 1866–1918 рр. Крім того, офіційні відомості про результати діяльності Галицького сейму розміщувалися в часописі «Gazeta Lwowska» [269, с. 42].

Виборча система до Галицького крайового сейму базувалася на основі курій, тобто репрезентувала інтереси соціальних прошарків населення, що проживало в Габсбурзькій монархії. На думку сучасних дослідників, виборче законодавство було недемократичним, але відповідало нормам свого часу, відображаючи заслуги соціальних станів перед державою, що визначалося майновим і фаховим цензом [280, s. 46–47].

Участі у виборах не брали тільки вірилісти, натомість всі інші верстви суспільства, які хотіли потрапити до сейму, мали обиратися на виборах за однією з чотирьох курій. Зокрема, до першої курії – великої земельної власності, що делегувала до сейму 44 посли, належали особи, які були власниками так званих табулярних володінь і сплачували на рік не менше 100 золотих ринських (народна назва австрійської монети гульдена – *Т. В.*) реальних податків. Голосування в цій курії було безпосереднім, окрім чоловіків, право голосу мали також жінки, недієздатні та юридичні особи, які здійснювали волевиявлення через довірених представників. Друга курія

налічувала трьох депутатів від торгово-промислових палат у Львові, Кракові та Бродах. Вибори тут були опосередкованими, тобто всі члени цих організацій та їх заступники обирали з-поміж себе осіб, які потім визначали депутатів [195, с. 53; 193, с. 106; 280, s. 47–49].

Третя курія – великих міст, згідно з виборчим законом 1861 р., складалася з 20 депутатів: від Львова – чотирьох, Кракова – трьох та по одному з Перемишля, Станиславова, Тернополя, Бродів, Ярослава, Дрогобича, Бялої (нині – частина міста Бельсько-Бя́ла у Польщі – *Т. В.*), Нового Сонча, Тарнова, Жешува, Самбора, Стрия і Коломиї [194, с. 41]. Тут могли голосувати громадяни, які становили перших 2/3 списку платників податків у своєму окрузі, тому в багатших містах з високим рівнем розвитку майновий ценз був вищим. Крім того, польський дослідник С. Ґродзіський зазначав, що з-поза категорії найзаможніших містян до голосування допускалися городяни з правом голосу до міської ради, а також техніки з відповідною освітою, нотаріальні кандидати, духовенство, особи з академічним ступенем, учителі та деякі ін. Могли здійснювати волевиявлення і жінки зі списку 2/3 платників податків за умови, що були заміжні, через посередництво чоловіка [280, s. 49–50]. У 1896 р. кількість послів від Львова збільшилася з чотирьох до шести, Кракова з трьох до чотирьох [214, с. 106], а у 1900 р. до сейму додали ще п’ять представників із нових міських виборчих округів: Подґуже і Величка, Бохня і Вадовіце, Ґорліце і Ясло, Сянок і Кросно, Бережани і Золочів [195, с. 53–54; 193, с. 106 –107; 280, s. 49].

Четверта курія складалася з представників так званої малої земельної власності, зокрема міст та містечок, що не потрапили до міської курії, і сільських громад. Тут обиралися депутати з 74 одномандатних округів, які в 1885 р. були зрівняні з політичними повітами. Виборчим правом володіли перших 2/3 списку платників податків, а також особи, які мали право голосу при виборах до громадської ради, техніки і нотаріальні кандидати. Голосування було двоступеневим, тобто спочатку усі допущені до участі у виборах – правиборці – обирали з-поміж себе уповноважених до голосування

з розрахунку одного на 500 правиборців. Водночас, якщо громада була більшою від цієї цифри не менше ніж на 250 осіб, то обирався ще один уповноважений, який уже пізніше віддавав свій голос за конкретного кандидата в депутати [195, с. 54; 193, с. 107; 280, s. 50–52].

Фактично після 1900 р. сейм складався з 161 депутата (проти 150 у 1861 р.), з яких 12 вірилістів та 149 виборних послів: 44 від курії великої земельної власності (поміщицької), троє – торгово-промислових палат, 28 – міської, 74 – малоземельної (сільської) [тези 2024, с. 54]. Це свідчить про значну непропорційність виборчої системи, оскільки в 1908 р. великі землевласники становили 0,4 % всіх виборців, але отримували 27, 3 % мандатів, міщани і торгово-промислова буржуазія складали 8,8 % голосувальників, які делегували 19,2 % депутатів, натомість найчисельнішою була категорія малоземельних селян – 90,8 % від виборчого загалу, але вони могли отримати тільки 46 % посольських місць, крім того, ще 7,5 % послів були вірилістами. Водночас число допущених до голосування на виборах осіб становило лише близько 10 % від усього дорослого населення коронного краю [203, с. 1421–1422; 193, с. 107; 280, s. 52–53].

Виборчий закон абсолютно ігнорував національні відмінності, адже більшість українців Галичини в XIX – на початку XX ст. проживала в сільській місцевості – понад 90 %, натомість у містах їх було тільки близько 10 %. Тому українське населення розраховувало лише на мандати з четвертої курії, в якій могло їх отримати в 48 сільських округах східної частини краю, де в 1900 р. було 64,5 % українців, натомість у західній частині абсолютно домінували поляки – 97 % населення. Водночас поряд з українцями за мандати в сільській місцевості боролися польські поміщики, які володіли значним адміністративним ресурсом [178, с. 13; 203, с. 1422; 193, с. 107–108].

Голосувати могли громадяни з 24 років, а претендувати на депутатський мандат – тільки після 30 років. Намісництво призначало час виборів, які спочатку проходили в четвертій курії, згодом – у другій та третій, наприкінці – в першій. Виборчі списки укладалися крайовою адміністрацією, а кожен

голосувальник мав отримати спеціальне посвідчення – так звану легітимаційну карту – із зазначенням місця і часу волевиявлення. Безпосереднє голосування здійснювалося усним шляхом, при цьому заборонялося використовувати записи. Для перемоги кандидату потрібно було набрати абсолютну більшість голосів [267, с. 13–15].

День виборів оголошувався намісником краю, про що повідомляли наявні в автономії газети. Виборча комісія, в залежності від курії, налічувала від п’яти до семи людей, куди входили особи, уповноважені до виборів, представники адміністрації та уряду, а в міській курії – ще й делегати від органу місцевого самоврядування. Голосування відбувалося згідно зі складеним заздалегідь списком. Спочатку виборець показував легітимаційну картку, а потім, без використання записів, називав ім’я та прізвище кандидата, за якого голосує. Підрахунок голосів проходив одразу після завершення волевиявлення. Голова комісії відкривав урну і по одному витягував звідти бюлетені, надриваючи їх і зачитуючи прізвище кандидата, за якого проголосовано. Водночас усі інші члени комісії мали контролювати цей процес задля підтвердження його достовірності [269, с. 25].

Однак на практиці все відбувалося по-іншому, адже польські правлячі кола, особливо шляхта Східної Галичини, використовували різні незаконні методи впливу на виборчий процес, щоб отримати більшість мандатів у крайовому сеймі. Найбільше порушень ставалося на виборах у селянській курії, що було спричинене двоступеневим голосуванням. Згідно з повідомленнями українських часописів Галичини, в першому турі найбільш поширеними порушеннями були несвоєчасне сповіщення виборців про початок голосування або утримання цієї інформації в секреті. Доволі часто урядові комісари просто не допускали українських селян до участі у виборчому процесі. Поширеними були фальсифікації при складанні списків правиборців, наприклад, туди вносили померлих осіб, а суспільно активних громадян «забували» вписати [184, с. 41–42].

На першому та другому етапах виборів у селянській курії активно діяли польські агітатори, які, використовуючи умовляння, підкупи та залякування, намагалися вплинути на думку голосувальників. Достатньо велика кількість українських селян погоджувалися продати свій голос за суму в розмірі від 1 до 100 золотих ринських. Таких виборців тогочасні сатиричні видання називали «хрунями», тобто свинями. На кошти поміщиків влаштовувалися щедрі застілля, під час яких продажних виборців пригощали горілкою і ковбасою, тому цей процес одержав німецькомовну назву «Wahlwurst» – «ковбасні вибори» [267, с. 24–26].

Найбільш яскраво зловживання та фальсифікації проявилися під час так званих «баденівських» виборів до сейму в 1895 р., які були названі на честь тогочасного намісника Галичини Казимира Бадені. Зокрема, інформацію про порушення, які відбувалися в ході виборчого процесу, навів у своїх спогадах український діяч Є. Олесницький, який кандидував у Стрийському окрузі. Так, про процес голосування він зазначав: «Перед магістратом був паркан, через який вела фіртка. При фіртці стояли жандарми, які впускали тільки тих, що виказувалися легітимаційними картами, а з-поза фіртки, з-поза плечей жандармів вискакували обірванці і видирали виборцям в очах жандармів легітимаційні картки. … Одного виборця … , який легітимаційну карту упхав для певности в чобіт, повалили в наших очах на землю, стягнули чобіт і видерли карту. І те все робилося в білий день, в окружнім місті, публічно, в очах влади» [160, с. 315].

Велика кількість зловживань польської адміністрації краю і розчарування українських виборців діяльністю сеймової репрезентації призводили до поступового зменшення чисельності послів-українців. Зокрема, в результаті перших сеймових виборів у 1861 р. українські політики одержали 49 мандатів [233, с. 53], проте після кожних наступних виборів кількість українських депутатів зменшувалася і сягнула найнижчої позначки в 1883 р. – дев’ять послів [178, с. 14]. Ситуація почала покращуватися лише в середині 1880-х рр., коли розпочалося втілення в життя народовської концепції

«органічної праці» і занепад москвофільства. Завдяки посиленню політичних позицій народовців на останніх виборах до Галицького сейму в 1913 р. українцям вдалося отримати 32 мандати [168, с. 656–657].

Таким чином, унаслідок демократичних перетворень у монархії Габсбургів у 60-х рр. XIX ст. відбулося створення системи місцевих законодавчо-представницьких органів влади – крайових сеймів. За аналогією з іншими коронними краями в Королівстві Галичини та Лодомерії було створено сейм, що володів повноваженнями в господарсько-адміністративній, бюджетно-фінансовій та культурно-освітній сферах. Існування такого органу влади дало змогу українському населенню Галичини активно включатися в боротьбу за власні права. Водночас законодавча база Галицького сейму була далекою від досконалості й надавала суттєву перевагу панівним верствам населення, що складалося з поляків та намагалося забезпечити своє національно-політичне та соціально-економічне домінування в краї. На противагу їм, українці переважно були селянами, тому мали значно менший вплив на сеймову політику.

2.2. Перебіг та результати сеймових виборів 1908 р. Утворення «Українсько-руського соймового клубу» та «Русского клубу»

Напередодні сеймових виборів 1908 р. відбулося посилення впливу українського чинника на політичну ситуацію в австрійській частині монархії Габсбургів, що було пов’язано з успішною виборчою кампанією до Державної ради весною 1907 р., що вперше проходила на основі загального виборчого права, прийнятого на початку року. Згідно з новим законом при виборах до австрійського парламенту право голосування надавалося чоловічому населенню, яке досягло 24 років, за винятком військовослужбовців та злочинців. Ліквідовувалася застаріла куріальна система, натомість вводилися міські та сільські виборчі округи. З перших обиралося по одному депутату, з других – по два депутати. Такий поділ був не зовсім корисним для

українського руху, оскільки абсолютна більшість українців проживали в селах, тому в містах було неможливим обрати українських депутатів [193, с. 108; 262, с. 119–122].

Попри недосконалість нового виборчого закону до Державної ради, раніше українці отримували невелику кількість мандатів, наприклад, у 1900 р. було обрано вісім послів від Галичини та двох з Буковини [304, с. 96]. Натомість у 1907 р. українцям у Галичині вдалося обрати 27 осіб, серед яких 22 – представники національно-державницьких партій: УНДП – 17, УРП – три, УСДП – два. Водночас москвофільська РНП провела в парламент п’ять послів, а також п’ятьох українців обрали на Буковині [262, с. 127–129]. Однак серед депутатів не було політичної єдності, зокрема, двоє соціал-демократів увійшли до загально-австрійської соціалістичної фракції, а спільний парламентський «Русько-український клуб», що складався з 30 осіб (націонал-демократів, радикалів, москвофілів та п’яти буковинців), фактично проіснував лише протягом літньої сесії з 17 червня до 24 липня 1907 р., адже після її закінчення посли-москвофіли покинули об’єднання й утворили своє [193, с. 108; 287, s. 266].

Восени 1907 р. діяльність Галицького крайового сейму восьмої каденції (1901–1907 рр.) дійшла до завершення, уряд призначив 28 грудня 1907 р. нові вибори на основі старої куріальної виборчої системи. Голосування в сільській курії, в якій, на відміну від інших трьох, українці мали реальні шанси отримати депутатські мандати, мало відбутися 25 лютого 1908 р. [168, с. 468]. Важливість виборів 1908 р. підкреслював польський дослідник Януш Ґрухала, зазначаючи, що від їх результату залежала доля сеймової виборчої реформи, оскільки польські консерватори не хотіли її проводити, натомість чисельна українська репрезентація могла стати каталізатором змін виборчого законодавства [193, с. 109; 282, s. 77].

У ході виборчої кампанії український політичний рух поділився на два напрямки: національно-державницький, який також умовно можна назвати українофільським, що складався з націонал-демократів, радикалів і соціал-

демократів, які спробували співпрацювати між собою під час виборів, та москвофільський (русофільський), дедалі більше відмежований від решти українських партій [196, с. 46; 212, с. 37; 287, s. 276]. Серед національно-державницьких політичних сил найпотужнішою була УНДП, а її виборчою кампанією займався Народний комітет – керівний орган цієї партії. Націонал-демократи розраховували на легальність виборів і збільшення свого представництва в сеймі, з огляду на зміцнення політичних позицій українців у Палаті послів австрійського парламенту та певне покращення відносин з віденським урядом [193, с. 109; 282, s. 75–76].

Са́ме за наполяганням голови австрійського уряду міністр-президента Цислейтанії Макса Бека галицький намісник Анджей Потоцький ще в жовтні 1907 р. видав спеціальний обіжник до староств Східної Галичини із закликом неупередженого ставлення до українців [282, s. 75–76]. Водночас галицькі народовці розуміли загрозу зі сторони польських партій та підконтрольної їм адміністрації для дотримання законності виборчого процесу. З огляду на це, представники УНДП намагалися вмотивувати своїх виборців до боротьби під час голосування. Зокрема, у відозві Народного комітету щодо майбутніх виборів від 1 січня 1908 р. до українського населення зазначалося, що боротьба за майбутній сейм «є боротьбою за нашу силу в краю» [87, с. 1; 168, с. 468; 193, с. 109].

Про небезпеку виборчих зловживань із польського боку націонал-демократи відкрито повідомляли виборців на сторінках партійного часопису «Дїло» ще 11 січня 1908 р. Як зазначалося у статті «Виборча акция», Рада народова – польське надпартійне політичне об’єднання, що проводило виборчу кампанію, 4 січня 1908 р. розіслало обіжник до своїх повітових організацій, у якому давало інструкції в справі оборони «стану посідання» у Східній Галичині. Водночас представники УНДП зверталися до українців, які бажали кандидувати, із закликом про відкинення особистих амбіцій і підпорядкування рішенню більшості місцевих передвиборчих зборів, щоб не розбивати народної єдності [58, с. 1; 193, с. 109–110].

Процес погодження кандидатів у сеймові депутати від УНДП тривав близько місяця. Спочатку кандидатури послів визначали повітові з'їзди громадських делегатів партії, потім їх погоджував ширший Народний комітет, а остаточно затверджував тісніший Народний комітет. 15 лютого 1908 р. були затверджені кандидати в курії сільських громад із повітів Східної Галичини, зокрема Бережан (Тимотей Старух), Бібрки (Лонгин Цигельський), Борщева (Дем'ян Савчак), Бродів (Андрій Корнелля), Городенки (Іван Радуляк), Городка (отець (далі – о.) Йосиф Фолис), Гусятина (Іван Кивелюк), Добромиля (Григорій Цеглинський), Долини (о. Теодор Богачевський), Дрогобича (Яць Олексовський), Заліщиків (Володимир Охримович), Золочева (Микола Загульський), Жовкви (Данило Микелита), Жидачева (Василь Дубик), Калуша (Іван Куровець), Львова (Євген Озаркевич), Ліська (Антін Старух), Мостиська (Захар Скварко), Перемишля (Григорій Цеглинський), Перемишлян (Володимир Сінгалевич), Підгайців (Михайло Содомора), Рави-Руської (Онуфрій Солодуха), Рогатина (Кость Левицький), Рудок (о. Стефан Онишкевич), Самбора (Андрій Чайковський), Скалату (Йосиф Задорожний), Сокалю (Володимир Гвоздович), Стрия (Євген Олесницький), Старого Самбора (о. Іван Яворський), Теребовлі (о. Іван Волянський), Турки (Іван Павлюх), Цішанова (о. Микола Колтунюк), Чорткова (Антін Горбачевський), Яворова (Іван Загаєвич), Ярослава (Петро Новаковський) [127, с. 1; 193, с. 110].

Невдовзі Андрій Чайковський зняв свою кандидатуру в Самборі, щоб не руйнувати порозуміння з радикалами, які виставили кандидата Івана Михаса. Водночас в останню мить у Кам'янці-Струмиловій (нині – Кам'янка-Бузька на Львівщині – *Т. В.*) кандидатом від націонал-демократів став Яків Шебец [64, с. 1; 193, с. 110].

Діячі УРП намагалися не відставати від представників УНДП та активно інформували своїх прихильників про виборчу кампанію на сторінках часопису «Громадський голос». 3 січня 1908 р. в цій газеті було опубліковано статтю «Перед виборами», в якій населення закликалося до створення в кожному селі

радикального виборчого комітету. Водночас, якщо такого не було створено, але існували старі виборчі комітети з виборів до парламенту, то перед ними ставилося завдання скласти списки усіх уповноважених до голосування. На названі комітети покладалося завдання контролю за інформуванням правиборців про час і місце попередніх виборів, а також, визначення з-поміж себе надійних виборців, які проголосують за кандидата-радикала. Зазначалося, що повітові збори делегатів партії не повинні відбуватися без відома Головного заряду – керівного органу радикальної партії. Своїх кандидатів на послів УРП планувала визначати самостійно, без будь-яких компромісів з іншими партіями [117, с. 1; 193, с. 111].

У «Відозві в справі виборів до сойму» від 13 січня 1908 р. радикали зверталися до селян із закликом про вирішальність цих виборів, адже новий склад Галицького сейму мав прийняту реформу виборчого законодавства, тому потрібно якнайбільше українських послів, щоб вони вибороли більше мандатів для українців. Своїх кандидатів УРП планувала виставити в округах, де мала найсильнішу підтримку населення, – на Покутті та Гуцульщині, а в решті округів пропонувалося голосувати за кандидата інших «українських поступових партій», якого підтримає більшість місцевих виборців, тобто представників УНДП та УСДП [65, с. 1; 193, с. 111].

13 січня 1908 р. в газеті «Громадський голос» було опубліковано рішення Головного заряду УРП від 9 січня щодо кандидатів у депутати в сільській курії. Зокрема, радикали кандидували в повітах Косів (Юрій Соломійчук-Юзенчук), Коломия (Павло Лаврук), Снятин (Кирило Трильовський), Станиславів (Мартин Королюк), Бучач (Северин Данилович), Тернопіль (Павло Думка), Тлумач (Іван Макух), Самбір (Іван Михас) [152, с. 1]. Дещо пізніше в Надвірній кандидатом визначили Івана Сандуляка [287, s. 276]. Водночас УРП намагалася порозумітися з УНДП та УСДП, для прикладу, в «Громадському голосі» від 3 лютого 1908 р. містився перелік представників двох партій, які боролися за депутатські мандати в округах, де не було радикалів [99, с. 2; 193, с. 111–112].

Українські соціал-демократи, як і націонал-демократи та радикали, виступали за сеймову виборчу реформу на основі загального виборчого права. Попри слабкість соціалістичного руху в Галичині, що об'єктивно зумовлювалося браком соціальної бази, відсутністю великої кількості промислових робітників, партія сподівалася отримати в результаті сеймових виборів 1908 р. хоча б один депутатський мандат. Ці сподівання зумовлювалися тим, що у вересні 1907 р. при доповнювальних виборах до сейму восьмої каденції (1901–1907 рр.) замість радикала Дмитра Остапчука, який помер, послом від Збаразького повіту обрали соціал-демократа Андрія Шмигельського [267, с. 113]. УСДП виставила своїх кандидатів лише у Збаражі та Богородчанах, відповідно ними були Андрій Шмигельський і Михайло Новаківський. Попри це вони проводили активну виборчу кампанію, зокрема, організували 40 віч на Богородчанщині і 28 на Збаражчині, а в решті округів підтримували інших українських кандидатів від УРП та УНДП [193, с. 112; 209, с. 60].

На противагу національно-державницьким партіям – УНДП, УРП та УСДП, виступала москвофільська РНП. Москвофіли вважали себе «русскими», підтримували ідею панруської єдності «малоросів» з «великоросами» і «білоросами», а частина діячів, так звані «новокурсники», під проводом Дмитра Маркова навіть відстоювали самоідентифікацію галичан як «великоросів», з російською літературною мовою, а не макаронічним «язичієм», яким традиційно писали москвофільські видання. РНП, попри поступову втрату підтримки серед виборців, зумовлену відсталістю партійної програми від вимог суспільства, все ще залишалася впливовою партією серед частини галицьких українців. Це підтверджується кількістю голосів, які одержали москвофільські кандидати в ході парламентських виборів 1907 р. Зокрема, німецька дослідниця Анна-Вероніка Вендланд зазначає, що русофіли отримали 152 395 голосів українських виборців, а їх конкуренти – УНДП, УРП, УСДП разом – 392 036 [191, с. 449; 193, с. 112–113].

Посилення українських національно-державницьких партій тривожило польських діячів, особливо східногалицьких консерваторів – подоляків, які не хотіли поступатися політичним впливом. Фактично в подоляцьких руках зосереджувався контроль над польською передвиборчою кампанією у Східній Галичині, вони мали значний вплив на голову Ради народової Тадеуша Ценського. Він, як і подоляки, вирішив, що серед українських партій краще підтримати москвофілів, які несли меншу загрозу, ніж інші більш радикально, в його розумінні, налаштовані політичні сили. Зокрема, в січні 1908 р. дійшло до укладення неформального компромісу між Радою народовою і «Русской радой» – москвофільською політичною організацією, що виникла ще в 1870 р. Фактично ці дві організації домовилися спільно побороти на виборах діячів УНДП, УРП та УСДП [248, с. 269]. Зокрема, 17 лютого 1908 р. в листі до Адама Скальковського голова Ради народової зазначав, що «боротьбу з гайдамаччиною вже не самі поляки проводять, але і старорусини (один з термінів, яким називали москвофілів – *Т. В.*) з цим йдуть разом». Автор листа мав на увазі, що русофіли допомагають полякам боротися з українофільськими діячами [193, с. 113; 290, s. 77].

До укладення союзу з москвофільськими діячами та боротьби з іншими українськими партіями долучився намісник Галичини Анджей Потоцький, що раніше боровся проти москвофілів, оскільки як офіційний австрійський чиновник вважав їх проросійською політичною силою. На думку лідера націонал-демократів К. Левицького, галицький намісник, підтримавши на виборах русофілів і поборюючи решту українських діячів, хотів схилити українофілів до припинення пошуку підтримки у Відні, натомість присилувати їх до порозуміння з польською крайовою адміністрацією та ним особисто. Тому сеймові вибори 1908 р. відрізнялися від попередніх тим, що більшість виборчих зловживань спрямовувалися проти українських націонал-демократів, радикалів та соціал-демократів [168, с. 469; 193, с. 113].

Москвофіли відкидали звинувачення українських національно-державницьких партій у союзі з польськими організаціями, однак у своїй пресі

фактично агітували на підтримку польських кандидатів. Так, на сторінках москвофільського часопису «Галичанинъ» 17 січня 1908 р. було розміщено статтю «Чего «Дїло» алчетъ?». У статті у відповідь на критику з боку націонал-демократичного часопису «Дїло» москвофільські редактори своїм найбільшим ворогом називали «сепаратистовъ», тобто українофілів, адже вони найбільше ненавидяіли москвофілів, натомість поляків вважали менш небезпечними[153, с. 1; 193, с. 113–114].

Найповніше передвиборчі погляди москвофільських діячів було відображено у зверненні від 28 січня 1908 р. до «Галицкой Руси» від «Русской рады» – політичної організації, що займалася виборчою кампанією РНП. Зокрема, вони, як і решта українських партій, зазначали, що чергові вибори до сейму пройдуть під кличем зміни сеймового виборчого законодавства, адже від їх результату буде залежати доля цієї реформи. Водночас москвофіли підкреслювали, що нова виборча ординація має створити умови для співжиття «русскаго» і польського народів краю. Вони зазначали, що не бояться виборчого протистояння з поляками, але сподівалися, що скоро прийде час, коли поляки зрозуміють помилковість боротьби і об’єднаються з «русскими» навколо спільної любові до слов’янства. Натомість москвофільські діячі обіцяли боротьбу з народним сепаратизмом, тобто українськими діячами з УНДП, УРП і УСДП. Зокрема, лідери москвофілів зазначали, що «… безпощадно сразится русскій народъ съ домашнимъ своимъ врагомъ, съ народнымъ сепаратизмомъ, со своими народными отщепенцами и измѣнниками. Съ ними … можетъ быть лишь борьба на жизнь и смерть!» [103, с. 1; 193, с. 114].

Попри те, що лідери москвофілів спростовували свої безпосередні домовленості з польською стороною, редактори націонал-демократичного часопису «Дїло» знайшли, на їхню думку, пряме підтвердження цьому. У москвофільському виданні «Русское слово», орієнтованому на селянство, від 7 лютого 1908 р. ставилося питання, кого підтримати на виборах, якщо не буде москвофільського кандидата. Відповідаючи на нього, часопис рекомендував

виборцям не голосувати зовсім або віддати свій голос за поляка [125, с. 1; 193, с. 114–115].

Більшість москвофільських виборчих кандидатів у сільській курії було затверджено 12 лютого 1908 р. рішенням «Правящого совѣта» політичної організації «Русская рада», які перед цим було висунуто місцевими організаціями РНП і схвалено керівним органом цієї партії «Народным совѣтом». Москвофіли кандидували в більшості сільських виборчих округів, зокрема Бережанах (Прокіп Гренджола), Бібрці (о. Іпполіт Штогрин), Богородчанах (Богдан Криницький), Борщові (Ілля Гладиш), Бродах (Володимир Дудикевич), Бучачі (Онуфрій Гецев), Горлицях (Андрій Цісляк), Городенці (Тадей Хлопецький), Городку (Іван Русин), Грабові (Іван Дроздик), Гусятині (Іван Долгополюк), Добромилі (Андрій Нездропа), Долині (Василь Дорожинський), Дрогобичі (Юліан Сєкало), Жидачеві (о. Корнило Сеник), Жовкві (Михайло Король), Золочеві (Кондрат Захарчук), Калуші (Іван Коник), Кам’янці-Струмиловій (Гавриїл Мулькевич), Львові (Михайло Химка), Новому Сончі (Микола Громосяк), Перемишлі (Адам Федак), Підгайцях (Володимир Костецький), Раві-Руській (о. Антоній Колпачкевич), Рудках (Іван Церох), Самборі (Стефан Пелехатий), Скалаті (Теодор Гіссовський), Станиславові (о. Микола Винницький), Старому Самборі (Василь Басараб), Стрию (Григорій Скоблик), Сяноку (о. Олімпій Полянський), Тернополі (Велентин Левандовський), Тлумачі (Григорій Боднар), Турці (Йосиф Ганчаковський), Цішанові (Теодор Підгорецький), Чорткові (Андрій Марчак), Яворові (о. Іоанн Головка), Ярославі (Василь Бігус) [100, с. 1; 193, с. 115].

Напередодні виборів «Русская рада» затвердила кандидатів на виборах для Збаража (Григорій Летнік, якого невдовзі замінив Олекса Крисоватий), Рогатина (Антон Білоголовський) [101, с. 1], Коломиї (Михайло Миронюк-Заячук), Косова (Іван Трач) і Перемишлян (о. Григорій Кармаліта). Ще один москвофіл Дмитро Марков кандидував у Сокалі як самостійний «русско-народный» кандидат. Аналогічно в Надвірній самостійним кандидатом, якого підтримували москвофіли та поляки, був о. Корнило Мандичевський [150, с. 1;

232, с. 1156]. Крім того, у Станиславові в останній момент свою кандидатуру самостійно висунув український діяч Лазар Винничук – колишній депутат сейму сьомої каденції (1895–1901 рр.), який у тому часі належав до політичного угрупування «народовців-новокурсників», очолених Олександром Барвінським [193, с. 116–117; 219, с. 18; 267, с. 111–112].

Польську виборчу кампанію 1908 р. проводило надпартійне об'єднання Рада народова, засноване в грудні 1906 р. з ініціативи сеймової «правиці», «лівиці» й Польського центру людового, замість уже застарілого Центрального передвиборчого комітету. До Ради народової входили польські партії Галичини різного політичного спрямування, але всі вони, згідно зі статутом організації, мали належати до національного табору і визнавати єдність Кола польського – польської фракції у віденському парламенті. Кандидатури послів на сеймових та парламентських виборах спочатку визначалися місцевими комітетами на окружних з'їздах, а потім затверджувалися Радою народовою. Якщо ж претендентів було кілька, то Раді народовій доводилося обирати з них тільки когось одного, який вже потім кандидував безпосередньо в окрузі [193, с. 116; 290, s. 43–45].

Напередодні сеймових виборів 1908 р. консерваторам вдалося зміцнити свої позиції за допомогою компромісу зі своїми конкурентами – людовцями з Польської селянської партії. Порозуміння було досягнуте з ініціативи західногалицьких консерваторів – станьчиків – у січні 1908 р. Воно передбачало, що людовці у згоді з Радою народовою підтримають консервативних кандидатів у всій Східній Галичині та шести сільських округах західної частини краю, натомість консерватори мали підтримати людовців у 21 західногалицькому сільському окрузі [193, с. 116; 287, s. 276].

Польські націонал-демократи, які посилили свій політичний вплив у результаті виборів до віденського парламенту 1907 р., згодом зміцнилися ще більше. У жовтні 1907 р. націонал-демократам вдалося укласти угоду з польськими демократами і створити спільний передвиборчий блок – Унію демократичну. Ця подія мала суттєвий вплив на розстановку сил у польському

таборі, зокрема в листопаді 1907 р. віце-президент Польської націонал-демократичної партії Станіслав Ґломбінський був обраний головою Кола польського. Після цього ендеки зважилися на спробу змінити свої відносини з Радою народовою, заявивши про тимчасове призупинення участі в цій організації на час виборів 1908 р. і проведення самостійної виборчої кампанії. Це рішення націонал-демократичні діячі мотивували зацикленням Ради народової на політиці у Східній Галичині, її структурним послабленням через розпад Польського центру людового, а також союзом західногалицьких консерваторів з людовцями. Згодом через критику такого кроку іншими польськими діячами ендецькому керівництву довелося видати обіжник до членів своєї партії, в якому закликали їх підтримувати кандидатів, ухвалених Радою народовою [193, с. 116–117; 290, s. 73–78].

Виборча кампанія 1908 р. в курії сільських громад проводилася в атмосфері значних зловживань з боку фактично польської адміністрації краю. Маніпуляції розпочалися вже на етапі підготовки до правиборів, які мали відбутися в різних громадах наприкінці січня – на початку лютого 1908 р. Так 15 січня 1908 р. часопис «Дїло» на основі повідомлень, надісланих мешканцями краю, опублікував загальну характеристику правопорушень, які здійснювалися місцевою владою за вказівкою галицької адміністрації. У першу чергу маніпуляції відбувалися при формуванні виборчих листів – списків виборців, зокрема, могли не вписувати в них осіб, які мали виборче право в громаді, натомість вписували не приналежних до громади, малолітніх і навіть небіжчиків. Виборчі листи укладали не на основі списку перших 2/3 усіх платників податків – від найбільшого до найменшого, згідно з законом, а брали за підставу загальну суму податку. Відповідно вносили до виборчих списків людей, які сплачували найвищі податки, що утворювали 2/3 загальної податкової суми. Через це величезну кількість людей, які могли голосувати, позбавляли права голосу. Громадські ради часто не оголошували інформації про створення листів зі списком виборців, не дозволяли місцевим мешканцям їх переглядати, а тихцем відсилали до староств [108, с. 1; 193, с. 117].

Механізм проведення правиборів був побудований таким чином, щоб уможливити різноманітні маніпуляції. Так, правибори в селах не могли відбутися без виборчого комісара, який присилався повітовим старостою. Зазвичай виборчими комісарами були різні повітові урядовці, які мали завдання допомогти обрати для наступного туру голосування в повітовому місті виборців, прихильних старості повіту. Повітові старости, у свою чергу, повинні були довести до обрання послом поляка. Виборчий комісар міг прибути на одну-дві години швидше вказаного часу і провести голосування з кількома так званими «хрунями» – продажними правиборцями, яких війт приводив раніше. Якщо ж опозиційні до влади правиборці приходили скоріше, то поліція могла просто не допустити їх до зали, але пропускала «хрунів», після волевиявлення яких виборчий процес припинявся [159, с. 78–79; 193, с. 117–118].

Правибори під час виборчої кампанії до сейму 1908 р. супроводжувалися масштабними фальсифікаціями, що призвели до кровопролиття. Зокрема, в с. Коропці Бучацького повіту 6 лютого 1908 р. жандарми вбили Марка Каганця – члена ширшого Народного комітету, який виступав агітатором кандидата від УРП С. Даниловича [196, с. 47]. Значні зловживання відбулися під час правиборів у Борщівському повіті, де проти українського націонал-демократа Д. Савчака боровся кандидат від Ради народової Тадеуш Чарковский-Ґолєєвський. У с. Устя Єпископське (нині – село Устя на Тернопільщині – *Т. В.*) 7 лютого 1908 р. до голосування не було допущено аж 33 особи, які мали на це законне право. Натомість активно голосували євреї та поляки, які не сплачували податків, тому за законом не могли голосувати. У результаті виборцями в другий тур було обрано більшість осіб, лояльних до польського кандидата [193, с. 118; 243, с. 16].

Другий етап виборів у курії сільських громад, коли виборці приходили в повітове місто і голосували за одного з кандидатів у депутати, відбувся 25 лютого 1908 р. в супроводі виборчих зловживань з боку посадових осіб. Зокрема, в Борщеві, попри невдалий результат правиборів, український діяч

Дем’ян Савчак зберігав шанси на обрання сеймовим послом. Однак виборча комісія, що здебільшого складалася з поляків, самовільно й без юридичних причин не допустила до голосування 11 виборців, які підтримували Дем’яна Савчака. З них семеро – Івана Байсаровича, Миколу Марусяка, Івана Сєльського, Івана Виспінського, Миколу Чопика, Йосифа Федоріва, Олексу Басарабу – через те, що в їхніх населених пунктах були особи з такими ж іменами та прізвищами, попри наявність у вказаних осіб виборчих легітимаційних карт, які підтверджували їх особистість [30, арк. 5–5 зв.; 193, с. 118].

З інших причин до виборчого процесу незаконно не допустили ще чотирьох осіб, зокрема Ілька Каденюка, через те, що він сплачував податки з власності, що належала йому, не сам, а зі своїм братом і двома сестрами, хоча при сеймових виборах 1901 р. він голосував; Якима Москаля – бо чомусь не знаходився в переліку виборців на виборчому листі; Івана Дулебку – оскільки напередодні був засуджений за крадіжку деревини з лісу, але вирок ще не вступив у силу, тому він юридично міг голосувати; Михайла Дуплавого – з причини крадіжки у нього агітаторами Т. Чарковського-Ґолєєвського легітимаційної карти, а іншої виборчий комісар не хотів йому дати [30, арк. 5–5 зв.; 193, с. 119].

За підрахунками націонал-демократа Є. Олесницького, який зафіксував виборчі зловживання в Борщеві, до голосування мали допустити 224 особи, тобто абсолютна більшість голосів для перемоги кандидата становила б 113, але Т. Чарковський-Ґолєєвський одержав лише 108. Якщо б проголосували 11 українських виборців, яких не допустили до виборів, то кандидат Ради народової не виграв би. Тому Є. Олесницький логічно адресував «Протест до Галицького сейму» з підписами українських мешканців Борщівського повіту, в якому йшлося про незаконність вибору Т. Чарковського-Ґолєєвського і про те, що українське населення не вважатиме його законним представником у сеймі [30, арк. 5 зв.; 193, с. 119].

Значні зловживання під час виборів не завжди призводили до поразки представників українських партій, оскільки в багатьох повітах вдавалося організувати сильний національний рух. Наприклад, на Тлумаччині проти кандидата від УРП І. Макуха виступав представник Ради народової Оршані Богданович. Зокрема, увечері напередодні дня голосування польський кандидат організував для «хрунів» пиятику. Натомість Радикальний повітовий виборчий комітет розмістив своїх прихильників, які становили більшість виборців, на ночівлю в читальні «Просвіти» та в домівках деяких господарів, а також виставив коло них охорону, щоб уникнути підкупів. Оскільки багатьма українськими виборцями були вчителі, то поляки посадили перед залою для голосування повітового шкільного інспектора, щоб чинив на них тиск, адже голосування було відкритим, тому вимагало значної громадянської мужності при публічному волевиявленні своєї позиції. Однак це не дало результату, і вибори виграв радикал, відомий адвокат І. Макух, що мав авторитет серед українських виборців [159, с. 81–82; 193, с. 119–120].

Під час виборів не обійшлося без непорозумінь між українськими партіями, зокрема націонал-демократами та радикалами в Коломиї. Спочатку Народний комітет УНДП не висував своїх кандидатів у Коломийському повіті, щоб підтримати кандидата УРП П. Лаврука, який мав значну підтримку місцевого населення. Однак радикалам не вдалося порозумітися з місцевими націонал-демократичними діячами, які напередодні дня виборів виставили своїм кандидатом Теофіла Окуневського. Результатом розпорошеності сил стало те, що під час голосування 25 лютого 1908 р. найбільше голосів набрав москвофіл М. Миронюк-Заячук – 116, тоді як П. Лаврук – 103, а Т. Окуневський – 21. Оскільки для перемоги потрібно було набрати абсолютну більшість голосів, то процес волевиявлення відбувся повторно. П. Лаврук вимагав від націонал-демократів голосувати за нього, однак не всі з них прислухалися, що спричинило перемогу М. Миронюка-Заячука, який набрав 121 голос, а П. Лаврук на кілька менше – 116 [63, с. 2; 193, с. 120].

Ще одне непорозуміння між УНДП та УРП сталося у Станиславівському сільському виборчому окрузі. Там, окрім радикала М. Королюка, вирішили балотуватися двоє націонал-демократів – о. Єронім Бариш і Йосип Гурик, а також москвофіл о. М. Винницький і самовисуванець Л. Винничук. У результаті першого голосування переможця з абсолютною більшістю голосів виявити не вдалося, з них Л. Винничук отримав – 69, М. Королюк – 57, о. М. Винницький – 49, о. Є. Бариш – 38, Й. Гурик – два. Після цього довелося голосувати ще два рази, зрештою, вибори виграв Л. Винничук з 127-ма голосами, а М. Королюк з 83-ма програв. При цьому, як свідчать джерела, з 40 націонал-демократичних виборців 22 проголосували за Л. Винничука. Причиною таких непорозумінь у Коломиї та Станиславові, на нашу думку, стала боротьба за політичний вплив між УНДП і УРП, ідеологічні розбіжності двох партій. Так, радикали традиційно займали критичну позицію щодо духовенства, що далеко не завжди знаходило підтримку серед виборців УНДП, де було багато греко-католицьких священників [62, с. 1; 193, с. 120–121].

У результаті голосування 25 лютого 1908 р. найбільше депутатських мандатів серед українського населення в Галичині здобули москвофіли – дев’ять (Б. Криницький [1, арк. 55], В. Дудикевич [2, арк. 4], о. К. Сеник [4, арк. 55], М. Король [4, арк. 34], О. Крисоватий [5, арк. 24], М. Миронюк-Заячук [6, арк. 62], І. Трач, о. А. Колпачкевич, Й. Ганчаковський [14, арк. 52, 57]), націонал-демократи – вісім (Т. Старух [1, арк. 1, 6], І. Кивелюк [3, арк. 90], І. Куровець [6, арк. 16], А. Старух [7, арк. 35], З. Скварко [8, арк. 18], М. Содомора [9, арк. 57], К. Левицький [10, арк. 32], Є. Олесницький [12, арк. 40]) та радикали – три (І. Сандуляк, П. Думка [13, арк. 67], І. Макух [14, арк. 18, 23]), а також у Станиславові послом було обрано незалежного українського кандидата Л. Винничука (Додаток Ґ) (Додаток Д) [11, арк. 38; 64, с. 1]. Однак усі москвофільські мандати були здобуті в боротьбі з іншими українськими кандидатами, натомість у жодному з округів москвофіли не побороли поляків, що свідчить про вірогідність передвиборчого компромісу з

польською Радою народовою. Так, у Бродах москвофіл В. Дудикевич отримав 181 голос, а його конкурент націонал-демократ А. Корнелля – 53, що підтверджує голосування польських виборців та «хрунів» за москвофіла [2, арк. 4; 67, с. 1]. Окрім того, 3 березня 1908 р. українські кандидати намагалися здобути мандати в міській курії в округах Бережани-Золочів, Дрогобич, Коломия, Стрий, але, як і раніше, безуспішно [149, с. 2; 193, с. 121].

У порівнянні з сеймовими виборами 1901 р. українські партії в 1908 р. покращили свої результати, відповідно РНП – з трьох до дев'яти послів, УНДП – з шести до восьми, УРП – з одного до трьох, також вибрали одного самовисуванця Л. Винничука. Однак через ідейний конфлікт між українофільськими партіями та москвофілами в сеймі виникло дві окремих фракції. Зокрема, 12 березня 1908 р. у Львові було створено «Українсько-руський соймовий клуб» з націонал-демократів, радикалів, а також Л. Винничука. Того ж року до нього приєдналися троє українських вірилістів: митрополит Андрей Шептицький, єпископи Перемишльський Констянтин Чехович та Станиславівський Григорій Хомишин, тобто клуб складався з 15 осіб. У свою чергу, дев'ять москвофілів створили окремий «Русский клуб», причому слово «русский» вживалося з двома буквами – *с*, щоб засвідчити мовно-культурну та історичну єдність з російським простором на сході [89, с. 1; 174, с. 14; 196, с. 47]. Для порівняння, під час восьмої сеймової каденції (1901–1907 рр.) існував єдиний «Руський соймовий клуб», що в 1901 р. нараховував 16 осіб. Фактично з 1908 р. в сеймі засідало більше українців – 24, але вони були ослаблені внутрішнім конфліктом [193, с. 121–122; 267, с. 112–114].

За соціальною ознакою в українському представництві 1908 р. можна виокремити правників (адвокати, нотаріуси, судді та судові працівники) – 11 послів, селян – вісім, а також духовенство (священники та вірилісти) – п'ять. Водночас протягом каденції в його складі відбувалися певні зміни. Зокрема, в 1910 р. націонал-демократ Є. Олесницький через проблеми зі здоров'ям склав мандат, а замість нього було обрано іншого представника цієї партії

Євгена Петрушевича. В 1912 р. помер москвофіл Й. Ганчаковський, а його колега по партії о. К. Сеник, того ж року, вирішив відмовитись від мандата. Замість них послами в 1913 р. обрали націонал-демократів, відповідно, Теодора Рожанковського та о. Остапа Нижанківського. Крім того, померлого польського посла Яна Шептицького в результаті виборів 1913 р. замінив член УНДП Іван Кохановський. Натомість напередодні сеймової сесії 1913 р. помер ще один москвофіл Б. Криницький, стосовно якого уже не проводилося виборів для заміни на іншого посла. Отже, в 1913 р. дещо змінилося партійне та соціальне співвідношення послів-українців. Так, збільшилося число представників УНДП з восьми до дванадцяти, включаючи самовисуванця Л. Винничука, який долучився до цієї партії під час каденції, а москвофілів, навпаки, зменшилося з дев'яти до шести (Додаток Е). Соціальний поділ майже не змінився, адже правників надалі було найбільше – 10, селян – вісім, духовенства – шість чоловік [267, с. 113–114].

Щодо результатів сеймових виборів 1908 р. для кандидатів інших національностей, то польські консерватори отримали 73 мандати, демократи – 21, націонал-демократи – вісім, людовці – 19, центристи – чотири, безпартійні – два [110, с. 1]. Окрім того, серед дев'яти польських вірилістів було вісім консерваторів та один демократ [277, s. 112]. Отже, польська сеймова «правиця» складалася з 85 консерваторів і центристів, «лівиця» – з 30 демократів та ендеків, людовці створили фракцію з 19 осіб. Загалом було 136 польських депутатів, при чому серед них троє були євреями за походженням: Генріх Колішер, Натан Левенштейн, Філіп Фрухтман [190, с. 63], а також один вірмено-католицький єпископ Йосиф Теодорович [44, s. 105]. Водночас послом був обраний ще й німець Кароль Гемпель з міста Бялої коло Кракова [157, s. 1; 193, с. 122].

Таким чином, вибори до Галицького крайового сейму 1908 р. викликали в українському суспільстві значні сподівання на посилення свого впливу в законодавчо-представницькому органі, особливо серед діячів УНДП, УРП, УСДП. Однак вони розуміли, що їм доведеться боротися з польською

адміністрацією краю, що видавалося важким завданням за умови існування куріальної виборчої системи на становій основі. Посилення українського національного руху в Галичині викликало побоювання в польських консерваторів, найбільше в подоляків, які боялися втратити свій «стан посідання» в східній частині краю. Як наслідок, на противагу українофілам, польські консерватори вирішили надати підтримку, на їхню думку, менш радикальним конкурентам – москвофілам.

Назагал виборча кампанія 1908 р. була близькою до «баденівських» виборів 1895 р., які стали відомі під цією назвою завдяки масовим зловживанням адміністрації намісника Галичини Казимира Бадені. Масштабні фальсифікації, що спричинили перемогу в східногалицьких сільських округах поляків та москвофілів, а також вбивство українця М. Каганця, викликали подальше загострення українсько-польських відносин у краї.

Попри це заснування Галицького крайового сейму в 1861 р. мало здебільшого позитивні наслідки. Зокрема, вдалося включити порівняно широкі верстви населення в політичні процеси, підвищити рівень громадянської свідомості суспільства, активізувати його національний розвиток. Зі зростанням рівня політичної грамотності громадян все більш очевидною ставала недосконалість сеймового законодавства, яке ділило суспільство на соціальні стани на основі майнового цензу. З кожними наступними виборами загострювалася боротьба за посольські мандати, суперництво між кандидатами в депутати, ворожнеча між виборцями, які віддавали свої голоси чесно, та тими, які їх продавали. Протистояння під час виборів носило яскравий національний характер боротьби між поляками та українцями за домінування в Східній Галичині.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СЕЙМОВОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА В 1908–1914 РР.

3.1. Розгляд господарсько-адміністративних та бюджетно-фінансових питань

Важливою частиною діяльності українського представництва Галицького крайового сейму був розгляд господарсько-адміністративних та бюджетно-фінансових питань населення. Проаналізувавши стенограми сеймових засідань, нам вдалося виділити основні напрямки роботи в цих сферах і визначити кількість внесків, поданих послами протягом дев'ятої каденції (1908–1913 рр.) – 173. Зокрема, в господарській сфері ініціативи послів-українців поділено на такі, що безпосередньо стосувалися допомоги місцевому населенню через різноманітні природні лиха – 67 внесків [44, s. 21, 22, 28, 45, 46, 49, 50, 52, 71, 89, 90, 93, 97, 107, 114; 45, s. 23, 38, 46, 53, 54, 62, 69, 73, 88, 89, 96, 99, 102, 109, 122, 123; 46, s. 15, 25, 34, 41, 45, 49, 50, 53, 60; 47, s. 21], питання інфраструктури краю – 47 [44, s. 28, 44, 45, 49, 52, 56, 60, 67, 71, 83, 90, 93, 97, 107, 114, 115; 45, s. 38, 88, 96, 99, 122; 46, s. 38], розвиток сільського та лісового господарства, промисловості – 12 [44, s. 44, 60, 79, 83, 89, 93, 97; 45, s. 28, 96, 117; 46, s. 27; 48, s. 24], соціальні проблеми – 7 [44, s. 83, 97, 107; 45, s. 35, 62, 109; 197, с. 654]. До адміністративної сфери зараховано внески щодо прийняття деяких законодавчих актів або внесення в них поправок – 19 [44, s. 44, 71, 114; 45, s. 35, 38, 88, 96; 48, s. 11, 14, 21, 23, 26], а також створення нових адміністративних одиниць та судових округів у Галичині чи змін в їхньому складі – 9 [44, s. 44, 60, 71, 90, 93; 45, s. 28; 198, с. 235–236; 199, с. 72]. Водночас бюджетно-фінансову сферу не розподілено на менші групи через однотипність та незначну кількість внесків – 12 [44, s. 46, 79, 97; 45, s. 23, 28, 35, 53, 73; 46, s. 27, 31, 49].

Аналіз стенограм засідань допоміг визначити, яку кількість внесків у господарсько-адміністративній та бюджетно-фінансовій сферах подавали

різні українські політичні сили, без урахування послів-вірилістів, які не пропонували внески. Зокрема, під час каденції 1908–1913 рр. українське сеймове представництво складалося з двох фракцій: «Українсько-руського соймового клубу», куди входили угрупування народовців та радикалів, і москвофільського «Русского клубу» [267, с. 113–114]. За нашими підрахунками, за цю каденцію члени УНДП, включно з Л. Винничуком, який під час виборів 1908 р. був самовисуванцем, але згодом долучився до цієї партії, поставили на розгляд Галицького сейму 102 внески [44, s. 44, 52, 56, 71, 89, 90, 93, 97, 114, 115; 45, s. 35, 46, 53, 54, 73, 96, 99, 102, 109, 122, 123; 46, s. 27, 31, 41, 49, 50, 53, 60; 48, s. 11, 14, 21, 23, 24, 26], РНП – 55 [44, s. 21, 28, 45, 46, 49, 50, 67, 83, 107; 45, s. 28, 38, 69, 88, 89, 117; 46, s. 25, 38, 45; 47, s. 21], УРП – 16 [44, s. 22, 60, 79; 45, s. 23, 62; 46, s. 15, 34; 198, с. 236–237; 199, с. 72] (Додаток Є).

У 1908–1913 рр. українські посли Галицького крайового сейму досить часто піднімали господарсько-адміністративні та бюджетно-фінансові питання українців. Найактивнішими вони були в 1908–1910 рр., оскільки з 19 жовтня 1910 р. мусили вдатися до «голосної обструкції», тобто блокування роботи сейму через боротьбу з польською консервативною більшістю за реформу сеймового виборчого законодавства [269, с. 40–41]. Господарські проблеми краю найяскравіше проявилися у 67-ти внесках українських депутатів щодо надання допомоги населенню через різні природні лиха. Найбільш активною діяльність у цьому напрямку була в 1908 р., оскільки в липні та серпні цього року на території Галичини випала надзвичайно велика кількість опадів, що спричинило паводки, втрату врожаїв, проблеми із заготівлею паші для худоби та інші лиха. Наприклад, у м. Сокалі, що на Львівщині, за згадані два місяці дощі загалом тривали 39 днів, протягом яких випало 221 мм. вологи при тогочасній сукупній двомісячній нормі 179 мм. [33, s. 2]. Аналогічно в м. Станиславові дощ майже безперервно тривав 33 дні, а волога, що випала, становила 326 мм. за норми 179 мм. [33, s. 3; 198, с. 237; 197, с. 654–655].

Проблеми, спричинені сильними дощами літа 1908 р., піднімалися багатьма українськими і польськими послами на сесії Галицького сейму упродовж 15 вересня – 5 листопада 1908 р. Складність ситуації була відображена, зокрема, у виступі українського посла від курії сільських громад Станиславівського повіту Л. Винничука 30 вересня 1908 р. під час розгляду його внеску щодо надання матеріальної допомоги населенню с. Вовчинець, неподалік Станиславова. Він емоційно зазначав: «В кождій хаті стоїть вода на пів або на цілий метр, а навіть вода до печей вливається. … Але не лиш в хатах вода робить шкоду, але і в стайнях вода стоїть, так що господарі мусять виганяти худобу в поле на вище місце. Але вода заходить також і до шоп, і до стодол, де заливає збіжжя і сіно зібране, так що потім господарі мусять збіжжя знову на поле вивозити і розстелювати, щоби цілком не зігнило» [44, s. 365]. Того ж дня внесок українця було прийнято в першому читанні й відправлено на розгляд до бюджетної комісії сейму [44, s. 366; 198, с. 238].

Масштабність лиха, спричиненого дощами влітку 1908 р., змусила депутатів Галицького сейму підійти до вирішення проблеми комплексно. Бюджетна комісія, проаналізувавши внески послів, поданих до неї після першого читання, запропонувала 27 жовтня 1908 р. на розгляд сеймової сесії доповідь у цій справі [44, s. 1470, 1490]. Депутати підтримали її і прийняли ряд важливих рішень, зокрема ухвалили виділити допомогу: 1) на відновлення комунікацій, ушкоджених повенями і зливами з крайового фонду в розмірі 500 000 крон. Кошти мали розподілятися порівно між постраждалими повітами на основі доповідей, складених місцевими органами влади; 2) на очищення заболочених повенями ґрунтів, екстрене будівництво на водоймах споруд, призначених на захист від повеней і паводків, проведення меліораційних робіт та інші потреби – 300 000 крон із місцевого бюджету [113, с. 1; 198, с. 238; 197, с. 655].

Галицький сейм того ж дня, 27 жовтня 1908 р., підтримав низку інших пропозицій, висловлених у доповіді бюджетної комісії. Зокрема, було прийнято проєкт Закону про отримання по́зички на ліквідацію наслідків

природних лих у 1908 р. з бюджету, підпорядкованому міністерству фінансів держави, яким передбачалося отримати один мільйон крон [44, s. 1493–1494]. Прохання сеймових послів про отримання цих коштів імператор Франц-Йосиф I задовольнив через пів року, 12 травня 1909 р. [51, s. 99–100; 198, с. 238].

Окрім того, 27 жовтня 1908 р. сеймові посли ухвалили рішення звернутися до цісарського уряду з проханням виділення з державної казни: а) безповоротної допомоги в розмірі п’яти мільйонів крон, у тому числі на відновлення повітових і громадських комунікацій – 750 000 крон, очищення заболочених повенями ґрунтів, екстрене будівництво на водоймах споруд, призначених на захист від повеней і паводків, проведення меліораційних робіт та інше – 450 000 крон, закупівлю насіння на посів озимих і ярих культур, забезпечення найбіднішого населення продуктами харчування і пашею для худоби за зниженими цінами – 3 800 000 крон; б) передбачалося надати п’ять мільйонів крон депозиту, з яких безвідсоткові по́зички власникам середніх фільварків і селянам з великими господарствами становили два мільйони крон, касам Райффайзена для розпорядження Крайового виділу – один мільйон крон, найбільш постраждалим повітам і громадам на покриття збитків за скасовані додатки до податків на дорожні і шкільні цілі – два мільйони крон [44, s. 1494; 198, с. 238–239].

Враховуючи масове збіднiння населення через стихійні лиха 27 жовтня 1908 р., депутати проголосували за звернення до центрального уряду, щоб той: а) ввів знижки на залізниці для перевезення товарів, потрібних постраждалим від лиха 1908 р. повітам і господарствам; б) призначив достатню кількість безкоштовних вагонів із відходами від кам’яної солі для місцевостей, де постраждала паша для худоби, а там, де є соляні шахти, дозволив мешканцям безкоштовно набирати соляну ропу; в) призупинив збір податкової заборгованості в найбільш постраждалих від негоди місцевостях; г) у місцевостях з нестачею лісів відкрив склади з деревиною для опалення за зниженими цінами для найбідніших мешканців краю [44, s. 1494]. Перелічені

заходи мали допомогти селянам у боротьбі з наслідками природних катаклізмів 1908 р., наприклад, відходами соляного виробництва оброблялося зіпсуту пашу, щоб худоба нею не отруїлася [198, с. 239; 197, с. 655].

Бюджетна комісія Галицького сейму 27 жовтня 1908 р., визначивши загальні заходи з надання допомоги населенню, що найбільше постраждало від природного лиха літом 1908 р., підтримала декілька ініціатив українських послів щодо цієї проблеми, які направлялися центральному уряду для їхньої подальшої реалізації [44, s. 1496–1497]. Зокрема, депутати проголосували за внески про надання матеріальної допомоги: Є. Олесницького – для с. Верчани Стрийського повіту, М. Содомори – громадам Підгаєцького повіту, А. Старуха – Ліського повіту, Б. Криницького – Богородчанського повіту, Л. Винничука – с. Вовчинець Станиславівського повіту, Й. Ганчаковського – Турчанського повіту, З. Скварка – Мостиського повіту, Т. Старуха – постраждалим від дощів пасічникам Галичини [35, s. 12–13; 198, с. 239; 197, с. 655].

Традиційно значна частина питань у господарсько-адміністративній сфері, що постійно піднімалися різними українськими політичними діячами, наприклад, О. Барвінським, Є. Олесницьким, І. Куровцем та ін. на сесіях Галицького сейму протягом його діяльності, стосувалася проблем крайової інфраструктури [224, с. 1689]. Зокрема, за 1908–1913 рр. представниками українського народу в сеймі було підготовлено 47 внесків. До цієї категорії нами віднесено питання про будівництво та ремонт доріг, мостів, залізничних шляхів і станцій, закладення промислових підприємств та деякі ін. Сюди зараховано також ініціативи депутатів, що передбачали відновлення зруйнованих повенями та паводками інфраструктурних об’єктів і регуляцію рік – будівництво спеціальних інженерних споруд для убезпечення прилеглих до річок територій від затоплення [198, с. 239; 197, с. 655].

Незважаючи на те що багато українських послів подавали внески в справах крайової інфраструктури, велику кількість пропозицій сейм приймав тільки в першому читанні, а потім надовго залишав їх не розглянутими в

комісіях. Тільки незначна частина внесків успішно проходили законодавчу процедуру, що, на нашу думку, значною мірою було пов'язано зі слабкістю і не чисельністю української репрезентації. Наприклад, за час сесії Галицького сейму з 15 вересня до 5 листопада 1908 р. до дорожньої комісії було адресовано 13 внесків послів-українців, але з них на друге читання висунуто лише п'ять. Зокрема, 17 жовтня 1908 р. сейм підтримав рекомендації дорожньої комісії про направлення внесків українських послів щодо так званого «украєвлення» («ukrajowienie») (надання дорозі місцевого значення статусу крайової та прийняття її на утримання крайовою владою – *Т. В.*) деяких шляхів до Крайового виділу [44, s. 889–890; 198, с. 239; 197, с. 655–656].

Крайовий виділ мав врахувати пропозиції українських послів під час укладення нового проєкту мережі крайових доріг. Зокрема, сюди зараховувалися два внески І. Куровця про дороги Калуш – Копанки – Довгий Войнилів – Журавно і Калуш – Добровляни – Новиця – Ясень, ще один – Й. Ганчаковського – щодо шляху Бориня – Комарники – Мохнате [15, арк. 28 зв.], а також пропозиція І. Трача щодо шляхів Рожнів – Косів – Жаб'є (нині Верховина – *Т. В.*) – Ворохта, Кути – Гринява – Явірник – Жаб'є – Ільці та Пістинь – Микитинці – Спас [44, s. 889–890]. Крім того, 19 жовтня 1908 р. було прийнято внесок Івана Трача про звернення до центрального уряду з проханням прокладення дороги державного значення Косів – Пістинь [44, s. 974; 198, с. 239–240; 197, с. 656].

Часті повені й паводки в Галичині на початку XX ст. сприяли тому, що значна частина інфраструктурних внесків стосувалися питань регуляції гірських рік. Зокрема, протягом дев'ятої каденції (1908–1913 рр.) українські посли поставили на розгляд сейму 15 таких клопотань [44, s. 45, 49, 52, 56, 67, 71, 107, 114; 45, s. 88, 99, 122], що після першого читання адресувалися комісії крайового господарства. Однак лише п'ять із них потрапили на друге читання й успішно його пройшли. Так, 24 жовтня 1908 р. депутати прийняли внески про регуляцію річок послів Є. Олесницького в справі р. Тисмениці [44,

s. 1293–1300] та І. Куровця щодо р. Лімниці, р. Сівки, р. Бережнички і р. Лукви [44, s. 1300–1301], а 5 лютого 1910 р. – М. Заячука-Миронюка про проведення регуляційних робіт на р. Прут та р. Черемош у межах краю та І. Трача з аналогічними заходами на р. Рибниці, р. Пістиньці, р. Лючці і р. Сопівці [45, s. 4382–4389; 74, с. 2]. Крім того, 17 лютого 1910 р. посли підтримали внесок К. Сеника, яким він звертався до Крайового виділу, щоб той розробив проєкт укріплення земляними насипами берегів р. Дністер від с. Устя до с. Березина в Жидачівському повіті [45, s. 4767–4769; 198, с. 240].

Однак на практиці реалізація рішень Галицького сейму, зокрема щодо регуляції рік, відбувалася досить повільно. Наприклад, 3 вересня 1910 р. цісар Франц-Йосиф I підписав закон про регуляцію р. Сівки від с. Голинь до м. Калуша, що базувався на проєкті Крайового виділу з 1908 р. Згідно з документом вартість робіт становила 1 340 000 крон і з часом могла збільшуватися, з цієї суми 30 % виділяв крайовий бюджет, 50 % – держава, ще 20 % – місцева адміністрація регіону [50, s. 390–392]. Водночас регуляційні роботи на р. Сівці, згідно з інформацією від намісництва Галичини, розпочалися не раніше 23 серпня 1911 р., тобто від укладення Крайовим виділом проєкту до початку робіт пройшло аж три роки [40, s. 293; 198, с. 240].

Частина питань, що порушувалися українськими послами, стосувалися розвитку сільського та лісового господарства, промисловості краю. Здебільшого це були питання щодо покращення становища селянства, оскільки за даними О. Барвінського 77 % населення Галичини працювали саме в сільськогосподарському секторі [224, с. 1691]. У цій сфері протягом 1908–1913 рр. посли-українці подали 12 внесків, але фактично було схвалено тільки два з них. Першою була пропозиція З. Скварка щодо запровадження інституції страхування худоби, яка у великій кількості гинула від різних хвороб і пошестей. Так, згідно з статистикою поданою українським депутатом, протягом 1891–1898 рр. у Галичині щороку в середньому гинуло 66 048 сільськогосподарських тварин, з яких дорізалося тільки 1/11, що спричиняло значні збитки для селян. 19 вересня 1908 р. внесок було схвалено в першому

читанні та відправлено до комісії крайового господарства [44, s. 191–196; 198, с. 240–241; 197, с. 656].

На основі стенограми засідань можна стверджувати, що згодом внесок З. Скварка було спрямовано в комісію для аграрних реформ, яка 4 листопада 1908 р. представила депутатам доповідь у цій справі. Посли ухвалили пропозицію про звернення до центральної влади з проханням внести зміни у ветеринарні законодавчі акти з метою убезпечення селян від лих, спричинених хворобами. Водночас на найближчій сесії Крайовий виділ мав представити проєкт закону про страхування худоби [44, s. 2234–2235; 198, с. 241; 197, с. 656], однак він зробив це лише через два роки на засіданні сейму 1 жовтня 1910 р. [46, s. 5186; 75, с. 6; 137, с. 2]. Законопроєкт передбачав створення «Крайової (підпорядковувалася Крайовому виділу та сейму – *Т. В.*) галицької компанії перестрахування для спілок взаємного страхування від втрати великої рогатої худоби» з центром у Львові, в структуру якої мали входити менші організації, засновані місцевим населенням. Вони мали сплачувати центральній установі певну визначену суму в залежності від кількості членів своєї спілки, натомість могли розраховувати на матеріальну допомогу від неї в разі нестачі власних коштів на покриття страхових випадків [34, s. 1–3]. Депутати вирішили відправити пропозицію Крайового виділу для опрацювання комісії для аграрних реформ, однак вона так і не повернула його на повторний розгляд, що, на нашу думку, було зумовлено початком української обструкції в сеймі з 19 жовтня 1910 р. [46, s. 5186; 140, с. 2].

Другим внеском українського депутата, ухваленим Галицьким сеймом у сфері сільського господарства, стала пропозиція радикала Івана Макуха в справі купівлі солі з солеварень напряму дрібними сільськими крамарями для подальшого продажу в селах. Український посол вимагав від Крайового виділу дозволу для дрібних торговців купувати сіль безпосередньо в солеварнях, а не в гуртовиків, що займалися посередництвом, бо ціна, яку вони ставили, була занадто великою. Це змушувало крамарів відмовлятися від перепродажу солі, що спричиняло її дефіцит у селах. 26 жовтня 1908 р.

пропозицію І Макуха було схвалено в першому читанні і відправлено на опрацювання в соляну комісію [44, s. 337–338; 139, с. 2]. 28 жовтня 1908 р. на засіданні посли розглянули і схвалили доповідь соляної комісії, в якій враховувався внесок І. Макуха. Зокрема, один з пунктів передбачав звернення до центрального уряду з проханням зниження фіскальної ціни на види споживчої солі для населення, що мало знизити її вартість для великих посередників, а відповідно і для дрібних торговців [44, s. 1553–1577; 198, с. 241; 197, с. 656].

Серед внесків, поданих українськими депутатами сейму під час дев'ятої каденції 1908–1913 рр., сім стосувалися соціальних проблем населення [44, s. 83, 97, 107; 45, s. 35, 62, 109]. Наприклад, К. Сеник піднімав питання фінансового забезпечення дяків та органістів, які служили при церквах і костелах [44, s. 83], І. Трач вимагав обмежити роботу шинків у неділю та в інші святкові дні з метою зменшення пияцтва серед людей [44, s. 107], Т. Старух клопотав у справі критичного становища з роботою на фабриці вагонів і машин у Сяноку та просив сейм звернутися до Намісництва Галичини, щоб воно надало їм хоч якісь виробничі замовлення [45, s. 4079–4080; 200, с. 11]. Однак усі внески або не розглядалися сеймом зовсім, або після першого читання застрягли в комісіях [22, арк. 87].

В адміністративній сфері протягом 1908–1913 рр. найбільше внесків – 19 – українські посли поставили щодо питань, які стосувалися прийняття законодавчих актів або внесення до них змін. Однак фактично вдалося ухвалити тільки один з них [22, арк. 87, 88]. Зокрема, 7 жовтня 1908 р. відбувся розгляд внеску Л. Винничука щодо зміни восьмого пункту 20-го параграфу Закону про будівництво для сільських громад, ухваленого 15 травня 1907 р. (№ 57 Вісника законів і розпоряджень крайових). Цей закон передбачав дуже жорсткі вимоги для зведення будівель у сільській місцевості, що було зумовлено частими пожежами в селах. На практиці через значне малоземелля українські селяни не могли дотримуватися встановлених норм, тому Л. Винничук намагався їх дещо пом'якшити. Він просив підтримати його

пропозицію щодо зміни норми, за якою господарські споруди з невогнетривким дахом для зберігання зерна, соломи та ін. мають розміщуватися не ближче, ніж за двісті метрів до житлових будівель. Натомість український депутат запропонував зменшити цю відстань до «щонайдальше» двадцяти метрів. Внесок було ухвалено в першому читанні і відправлено на розгляд до адміністративної комісії [44, s. 615–616; 94, с. 1; 198, с. 241–242; 201, с. 21].

Розглянувши внесок Л. Винничука, адміністративна комісія на засіданні сейму 29 жовтня 1908 р. представила доповідь щодо зміни деяких положень Закону про будівництво для сіл та містечок від 15 травня 1907 р. Зокрема, вона відхилила пропоновані українським послом зміни, залишивши в силі положення про віддаленість господарської будівлі, покритої невогнетривким дахом, щонайменше на двісті метрів від інших будівель. Водночас було запропоновано виняток, згідно з яким Повітовий виділ у відповідь на звернення місцевої влади конкретної громади міг дозволити селянину, ділянка якого не відповідала вказаній нормі, будівництво споруди господарського призначення за певних умов. Так, будівля мала розміщуватися не ближче: а) тридцяти метрів до щільної забудови місцевості; б) п’яти метрів до інших будинків того господаря; в) дванадцяти метрів від будівель інших господарів та п’яти метрів від початку сусідньої земельної ділянки при наявності ряду листяних дерев [44, s. 1601–1602; 198, с. 242; 201, с. 21].

Українські та деякі польські посли вирішили продовжити боротьбу за право найбідніших верств населення будувати споруди на своїх земельних ділянках. Вони не погодилися з висновками адміністративної комісії щодо Закону про будівництво для сіл та містечок від 15 травня 1907 р. Зокрема, 29 жовтня 1908 р. польський депутат від партії людовців Анджей Кендзьор запропонував дозволити селянам зводити господарські будівлі з невогнетривким дахом на відстані не менше тридцяти метрів до інших будинків [44, s. 1609], що було схвалено спільними голосами українських і частини польських депутатів. Водночас вони прийняли рішення про те, що

поправка мала узгоджуватися з положенням закону, який дозволяв таке будівництво за умови його віддаленості не менше: а) п’яти метрів від інших будинків цього господаря; б) дванадцяти метрів від споруд інших господарів та двох метрів від межі з сусідською ділянкою при наявності ряду листяних дерев. Того ж дня закон з поправками був прийнятий у третьому читанні [44, s. 1616–1617; 98, с. 1]. Це рішення було особливо корисним для селян-українців, адже вони були переважно малоземельними і не змогли б дотримуватися норми будівельного закону про віддаленість господарських споруд з невогнетривким дахом не менше ніж на двісті метрів від інших будинків [198, с. 242; 201, с. 21].

До адміністративної сфери можна віднести ініціативи українських послів Галицького сейму щодо створення нових адміністративних одиниць, судів та судових округів, а також змін у їхньому складі. Дані питання піднімалися українськими послами з огляду на складність добирання до різних місцевих органів влади мешканцями з віддалених сіл і містечок краю, адже за тодішнього стану комунікацій між населеними пунктами така поїздка могла тривати досить довго. Для прикладу, посол І. Кивелюк на засіданні сейму 30 вересня 1908 р., обґрунтовуючи потребу поділу Гусятинського повіту на два менші за площею – Гусятинський і Копичинецький, зазначав, що подорож до адміністративного центру в Гусятині для мешканців віддалених місцевостей обходилася навіть у кілька днів [44, s. 367 – 368; 198, с. 242].

Суттєвою перешкодою в реалізації ініціатив щодо створення нових адміністративних одиниць і судів та змін у їхньому складі був центральний уряд, оскільки внески, схвалені сеймовою більшістю, потребували підтвердження підписами прем’єра і цісаря [267, с. 35]. Як свідчать проаналізовані нами стенограми засідань, пропозиції послів, що стосувалися створення нових повітів та судових округів, оформлені сеймовими рішеннями, на жаль, рідко затверджувалися центральною владою. Наприклад, 26 вересня 1908 р. український депутат Є. Олесницький під час обґрунтування свого внеску про заснування повітового суду в с. Нових Стрілищах Бібрського

повіту зазначав: «Дванадцять літ минає, коли на внесок комісії правничої представив той Сейм уряду цілий ряд постулатів … а саме взивав Сейм уряд про створення трьох судів окружних і дев'яти судів повітових в нашім краю, а мимо того, що від тої хвилі минуло вже дванадцять літ, лиш в одній дрібній части постулат той зістав сповнений – утворено лиш один суд в Яблунові повіту Коломийського …» [44, s. 335; 198, с. 242–243].

З дев'яти внесків українських послів, запропонованих у 1908–1913 рр., у справі створення нових адміністративних одиниць та судів сейм прийняв лише два. Зокрема, згаданий нами внесок Є. Олесницького про створення повітового суду в Нових Стрілищах 26 вересня 1908 р. було підтримано послами в першому читанні й відправлено до правничої комісії [44, s. 335]. 7 жовтня 1908 р. сейм розглянув доповідь, представлену цією комісією, в одному з положень якої йшлося про поновлення в 1908 р. сеймової резолюції від 1901 р., 1903 р., 1904 р., 1905 р. і 1907 р. із закликом до австрійського уряду відкрити цілий ряд окружних і повітових судів, зокрема повітовий суд у Нових Стрілищах [44, s. 585–586]. Ця резолюція, як і в попередні роки, була проігнорована урядом, що засвідчує її чергове прийняття сеймом 19 жовтня 1910 р. [46, s. 5616–5617; 138, с. 3]. Однак, на нашу думку, тенденція ігнорування центральною владою цієї ініціативи свідчить про те, що вона не мала шансів на втілення в життя [198, с. 243].

Ще один внесок українського посла був прийнятий Галицьким сеймом лише частково. Зокрема, 30 вересня 1908 р. український депутат І. Кивелюк поставив на розгляд сейму пропозицію, що складалася з двох частин: поділу Гусятинського повіту на два окремі повіти – Гусятинський і Копичинецький, а також створення повітового суду в м. Хоросткові на Тернопільщині. У результаті голосування першу частину внеску, що передбачала створення нового, Копичинецького повіту, посли відправили на розгляд до адміністративної комісії, а другу – про повітовий суд – адресували правничій [44, s. 367–368]. Однак пропозиція, направлена в адміністративну комісію, так і залишилася нерозглянутою [16, арк. 50 зв.]. Натомість ініціативу щодо

повітового суду вдалося ухвалити лише через два роки. 26 вересня 1910 р. в сеймі було схвалено доповідь правничої комісії, у якій посли закликали уряд створити повітовий суд у Хоросткові шляхом поділу Копичинецького судового округу на дві частини [46, s. 5132–5133; 79, с. 4; 141, с. 1–2; 198, с. 243].

Діяльність українських депутатів сейму в бюджетно-фінансовій сфері зосереджувалася на формуванні бюджету, різних податкових питаннях [44, s. 46, 79, 97; 45, s. 23, 35, 53], розподілі шинкарських концесій (дозвіл на відкриття шинків – *Т. В.*) [45, s. 73; 46, s. 27, 49] і т. д. Найбільш активну участь посли-українці брали в обговореннях над крайовим бюджетом, зокрема, протягом 1908–1913 рр. вони виступили 117 разів [44, s. 21, 22, 46, 55, 58, 59, 69, 79, 82, 88, 89, 90, 95, 107, 114; 45, s. 20, 21, 27, 34, 37, 41, 44, 50, 51, 57, 58, 59, 68, 85, 88, 94, 97, 101, 105, 106, 117, 121; 46, s. 26, 29, 30, 31, 32, 48, 52]. Однак загальні успіхи послів-українців при вирішенні бюджетно-фінансових питань були значно меншими, ніж у господарській та адміністративній сферах.

З 12 бюджетно-фінансових внесків, поданих українськими послами, фактично вдалося ухвалити тільки один. Так, 26 вересня 1908 р. розглянуто внесок М. Короля про скасування мита з проїзду по крайових дорогах і мостах, тобто тих, які обслуговувалися з крайового бюджету. Мотивуючи свою пропозицію, український депутат зазначав, що мито уже скасоване на державних та більшості повітових доріг. Користування крайовою дорогою обходилося надзвичайно дорого – 16 гелерів, а селянин, якому потрібно було проїхати по ній два рази, щоб потрапити до міста і повернутися назад, мав заплатити аж 32 гелера (100 гелерів дорівнювали одній кроні, що згідно з спогадами селянських депутатів вартувало ціні обіду в дешевих закладах поблизу будівлі сейму). Натомість селяни, які проживали поблизу державних чи повітових доріг, не платили нічого. Водночас, розуміючи, що доходи з крайових доріг (520 тисяч крон в рік) дорівнюють приблизно одному відсотку всіх видатків річного бюджету (понад 50 мільйонів крон), М. Король пропонував незначно збільшити якийсь із податків для всього населення краю,

щоб компенсувати втрати від дорожніх надходжень. Це рішення мав розробити Крайовий виділ до кінця 1909 р., плануючи бюджет на 1910 р. Пропозицію М. Короля було підтримано в першому читанні і відправлено на опрацювання дорожній комісії [44, s. 332–334].

Майже через місяць, 21 жовтня 1908 р., дорожня комісія представила на сеймовому засіданні доповідь щодо внеску М. Короля про скасування мита на крайових дорогах і мостах. У ній пропозиція українського посла підтримувалася, однак її прийняття сеймом пропонувалося відкласти до часів, коли покращиться ситуація з крайовими фінансами. При цьому дане рішення мав ініціювати Крайовий виділ, запропонувавши відповідний внесок. М. Король розумів, що таке формулювання фактично унеможливлювало ухвалення пропозиції в майбутньому, адже, на його думку, виконавчий орган сейму завжди підтримував існування дорожніх і мостових мит. Тому посол-українець запропонував поправку, яка передбачала можливість повернення його ініціативи на розгляд у сейм без посередництва Крайового виділу, за умови сприятливого фінансового становища [44, s. 1083–1084]. Поправка була додана до доповіді дорожньої комісії і ухвалена разом з нею того ж дня [44, s. 1091].

Таким чином, у діяльності українського представництва Галицького сейму значне місце належало вирішенню питань місцевого населення в господарсько-адміністративній та бюджетно-фінансовій сферах. Зокрема, це підтверджується активністю українських депутатів, які за 1908–1913 рр. поставили 173 внески з цих питань. У середньому, не враховуючи послів-вірилістів, що, за свідченням стенограм, не висували на голосування своїх пропозицій, кожний український депутат подав на розгляд сейму 7 внесків. Крім того, українська сеймова репрезентація була представлена трьома різними політичними силами, за нашими підрахунками, середньостатистичний посол від УНДП подав 7,8 внеску, УРП – 5,3, РНП – 6,1. Водночас частина депутатів проявляла більшу активність, деякі були досить пасивними, що пов’язано більше з політичною підготовкою особи чи її

бажанням здійснювати активні дії на сеймовій арені, ніж з її партійною приналежністю. Так, за каденцію 1908–1913 рр. націонал-демократ Л. Винничук поставив 20 внесків, москвофіл К. Сеник – 13, радикал І. Макух – сім, для порівняння, діяч радикального спрямування І. Сандуляк – два, а москвофільського – В. Дудикевич – лише один [198, с. 243–244; 199, с. 72–73].

3.2. Боротьба за права українського населення в культурно-освітній сфері

Серед питань, які входили до компетенції Галицького крайового сейму важливе місце належало культурно-освітній сфері. Протягом дев'ятої сеймової каденції (1908–1913 рр.) українськими послами було запропоновано на розгляд 34 внески, які стосувалися культурно-освітньої сфери. Серед них абсолютна більшість стосувалася відкриття чи розширення початкових і середніх шкіл – 20 [44, s. 44, 52, 56, 71, 97; 45, s. 28, 35, 41, 46, 53, 73, 99, 102, 122;], забезпечення прав «руської» (української) мови в освіті, культурі та громадському житті – п'ять [44, s. 56; 45, s. 62, 96, 109], зміни освітніх юридично-правових норм – чотири [44, s. 60, 83; 46, s. 49], влаштування професійно-освітніх курсів для населення – два [44, s. 44, 52], питання проведення перевірок для встановлення порушень у шкільництві – два [45, s. 54, 62], вирішення соціальних проблем пов'язаних з освітньою сферою – один [44, s. 52]. Згідно з партійною репрезентацією, послами УНДП запропоновано найбільше – 26 внесків [44, s. 44, 52, 56, 71, 97; 45, s. 35, 46, 53, 54, 73, 96, 99, 102, 109, 122; 46, s. 49], УРП – чотири [44, s. 60; 45, s. 62], РНП – чотири [44, s. 83; 45, s. 28, 41; 202, с. 121–122] (Додаток Є).

Зважаючи на те, що питання вищої освіти не входили до компетенції крайових органів, українські депутати в Галицькому сеймі зосередили основну увагу на боротьбі за створення нових початкових та середніх навчальних закладів, а також розширенні вже діючих. При цьому як зазначає А. Кліш – тернопільський дослідник діяльності сеймового посла О. Барвінського, котрий

неодноразово порушував питання рівноправності освіти для представників власного народу в Австро-Угорщині – українська освіта в Галичині розвивалася під постійним політичним тиском з боку польських політиків та адміністрації краю, які побоювалися посилення українського національного руху [225, с. 51]. Наприклад, з 20 запропонованих у цій справі внесків від українських послів в ході каденції 1908–1913 рр. сейм розглянув тільки 13. Зокрема, сім з них під час першої сесії з 15 вересня до 5 листопада 1908 р. було прийнято і відправлено до шкільної комісії, серед яких внески про закладення гімназій з українською мовою навчання в Стрию від Є. Олесницького [44, s. 178–179], Самборі – І. Кивелюка [44, s. 181], Бережанах – Т. Старуха [44, s. 181–184], Яворові [44, s. 358–359], Рогатині – К. Левицького [44, s. 999–1000]. Ще по одному внеску було направлено до гірничої та промислової комісій, відповідно І. Куровця стосовно відкриття нижчої гірничої школи в Калуші [44, s. 270–271], І. Кивелюка щодо створення промислових шкіл в Копичинцях і Гусятині [44, s. 338; 202, с. 122].

Під час другої сесії, яка тривала протягом 16 вересня – 16 жовтня 1909 р. і 11 січня – 19 лютого 1910 р., було прийнято в першому читанні й відправлено до шкільної комісії ще чотири внески, зокрема І. Кивелюка стосовно закладення гімназії з українською мовою викладання в Копичинцях [45, s. 2499–2500], І. Куровця в справі перетворення двох шестикласних людових шкіл у Калуші на три чотирикласні школи виділові, які б давали можливість вступу до професійних навчальних закладів [45, s. 2501–2502], Л. Винничука з пропозицією відкрити чотирикласну школу в Ямниці [24, арк. 18; 45, s. 3074–3075; 201, с. 21], М. Содомори щодо утворення четвертого класу при людовій, тобто початковій школі в Завалові Підгаєцького повіту [45, s. 4095]. Ще один внесок І. Куровця передбачав, щоб додаткова промислова школа в Калуші була перетворена на промислово-торгову, і після першого читання відправився до промислової комісії [45, s. 2500–2501; 202, с. 122].

Водночас невідкладному внеску І. Кивелюка щодо українських людових шкіл у Львові не вдалося пройти першого читання. Зокрема, 10 лютого 1910 р.

посол, мотивуючи тим, що українське населення Львова з 1900 р. до 1910 р. зросло з 29 000 до 32 000, просив сейм звернутися до центрального уряду, а фактично до його репрезентанта в освіті Галичини – Крайової шкільної ради [310, с. 12], з проханням покращити та розширити приміщення для діючої української людової школи імені Маркіяна Шашкевича і відкрити ще одну початкову школу в Городецькому передмісті, адже в тамтешніх польських початкових школах навчалося 1170 українських дітей. Однак через відсутність кворуму цього дня внесок не було проголосовано [45, s. 4606–4607]. Голосування над ним відбулося 16 лютого 1910 р., проте сеймова більшість не визнала внесок невідкладним, тобто далі його не відправлено [45, s. 4737; 202, с. 122].

Незважаючи на те, що велика кількість внесків у справі початкових та середніх шкіл, поставлених українськими послами, потрапили після першого читання до комісій, більшість із них залишилися там без розгляду. Винятком був лише невідкладний внесок М. Содомори щодо утворення четвертого класу при людовій школі в с. Завалові Підгаєцького повіту [76, с. 5]. Зокрема, 13 жовтня 1910 р. шкільна комісія у своїй доповіді по внеску М. Содомори вказала, що фактична ситуація в школі в Завалові є достеменно невідомою, тому пропонувала відіслати це питання для дослідження Крайовому виділу спільно з Крайовою шкільною радою. Однак це викликало обурення українських послів, а М. Содомора навів статистику, що в Завалові є більше 600 дітей шкільного віку, тобто достатньо для розширення школи, тому поставив резолюцію, щоб сейм прийняв рішення, яке б зобов’язало Крайову шкільну раду дослідити наведені ним аргументи та негайно приступити до створення четвертого класу школи. Проте доповідач шкільної комісії Станіслав-Генрик Бадені вважав, що друга частина резолюції М. Содомори нівелює першу, оскільки вимагає негайного відкриття четвертого класу школи в Завалові, а на думку польського діяча, спочатку потрібно було перевірити дані, подані українським послом. Тому сеймом було прийнято тільки ту частину, яка передбачала невідкладне вивчення Крайовою шкільною радою

фактів, наведених М. Содоморою. Тобто дане питання залишалося відкритим і фактично мало не багато шансів на успіх, особливо після початку обструкції сейму українськими послами з 19 жовтня 1910 р. [18, арк. 28; 46, s. 5426–5438].

Зважаючи на напруженість польсько-українських відносин у Галичині, які загострилися після значних виборчих зловживань польської сторони під час сеймових виборів 1908 р. та подальшого вбивства польського намісника краю Анджея Потоцького українським студентом Мирославом Січинським, новий намісник Галичини Міхал Бобжинський мав завдання від центрального уряду довести до міжнаціонального компромісу [109, с. 1; 234, с. 43]. Серед іншого, він вдавався до певних кроків і в культурно-освітніх питаннях. За його посередництва 30 вересня 1909 р. до сейму потрапила доповідь Крайового виділу, що вміщувала пропозиції Крайової шкільної ради про закладення нових середніх шкіл з українською мовою навчання [285, s. 90]. Зокрема, пропонувалося відправити до шкільної комісії питання про відкриття двох промислових україномовних шкіл [37, s. 3], створити самостійну українську гімназію з філії української академічної гімназії у Львові, виокремити в самостійну гімназію українські класи з польської в Бережанах, а в малих містах, де не було можливості утримувати дві гімназії – польську та українську, створити утраквістичні, тобто двомовні, польсько-українські середні навчальні заклади [37, s. 5–6]. Сеймова більшість схвалила дані пропозиції в першому читанні, при цьому підтримала ініціативу польського посла Ернеста Адама, тому відправила частину доповіді про промислові школи до промислової комісії, а решту до шкільної. Однак подальшого розгляду в комісіях не відбулося через відсутність міжнаціонального компромісу [45, s. 2618–2620].

Друге місце серед поданих українськими послами внесків займали питання забезпечення прав української мови в освіті, культурі та громадському житті. Так, українцями було запропоновано п’ять таких ініціатив, однак жодна з них не пройшла повної законодавчої процедури. Наприклад, 19 вересня 1908 р. відбувся розгляд важливого для українського

населення Галичини внеску К. Левицького щодо мови викладання в середніх навчальних закладах. Український депутат пропонував змінити чинний крайовий Закон від 22 червня 1867 р. про викладову мову в людових і середніх школах, зокрема статті п’яту і сьому. Вони передбачали, що всі середні школи, які утримуються з крайового бюджету, проводять навчання польською мовою і лише, як виняток, українською, за умови прийняття такого рішення Галицькими крайовим сеймом при врахуванні думки місцевого Повітового виділу [44, s. 173], [230, с. 61].

К. Левицький зазначав, що наявний закон про мову навчання в школах мав втратити чинність ще в минулому, оскільки суперечив австрійській конституції, яка була проголошена на пів року пізніше – 21 грудня 1867 р. Зокрема, третій пункт її 19 статті передбачав, що в краях, де проживає кілька народів, навчальні інституції мають бути створені в спосіб, який би забезпечив для кожного народу освіту своєю мовою, не примушуючи вивчати чужу. Незважаючи на те що польська сеймова більшість позиціонувала крайовий шкільний закон як такий, що забезпечував реалізацію освітніх прагнень українського народу, однак статистика свідчила протилежне. Так, з 1867 р. вдалося відкрити тільки шість українських гімназій, з яких одна філія, натомість у Галичині був ще 61 польський середній навчальний заклад, з яких 27 – в Західній та 34 – у Східній частинах краю, відповідно п’ять та шість реальних шкіл, 20 і 25 гімназій, дві та три гімназіальні філії, а також існувала ще одна формально німецька гімназія в Бродах. Крім того, українські гімназії були значно переповнені, а учні греко-католицького обряду, які фактично ідентифікувалися українським населенням краю, складали в 1906 р. 21,6 % від усього гімназіального контингенту, тобто 1/5, проте мали тільки 1/10 навчальних закладів [44, s. 174–175].

Не задовольняло К. Левицького і те, що сеймова більшість погоджувалася на відкриття українських середніх навчальних закладів тільки в більших містах, де вже існували аналогічні польські установи. Очевидно, що це робилося з метою захисту так званого польського «стану посідання» в

Східній Галичині, щоб забезпечити поляків у малих містах від денаціоналізації через навчання в українських школах, адже утримання шкіл для двох народів обходилося занадто дорого, тому було простіше відмовити українцям або в кращому випадку заснувати утраквістичний навчальний заклад. Дана ситуація ускладнювала доступ до освіти для широких верств українського населення, особливо селян, адже потрібні були значні кошти, щоб навчатися далеко від дому. Разом з цим існували повіти, де переважну більшість становили українські мешканці, але в них станом на 1908 р. зовсім не було середніх шкіл – Чортківський, Яворівський, Рогатинський – або були тільки польські – Снятинський, Сокальський, Теребовлянський [44, s. 176].

К. Левицький пропонував внести до Закону 1867 р. про викладову мову в людових і середніх школах зміни, які б забезпечили для українського та польського населення краю справедливий доступ до освіти. Зокрема, він пропонував закріпити кілька положень стосовно середньої освіти. Вони передбачали, що в кожній окремо взятій середній школі може бути тільки польська або українська мова навчання, а в існуючих середніх школах, які перебували на повному чи частковому фінансуванні краю, закріплювалася та викладова мова, яка там функціонувала на момент введення пропонованих законодавчих змін [32, s. 1].

Основні зміни, запропоновані К. Левицьким, стосувалися викладової мови в середніх школах на крайовому фінансуванні, які мали утворитися в майбутньому. Так, у повітах, де не було середніх шкіл, вони могли бути утворені за умови, що до першого класу такого навчального закладу за три місяці до початку навчального року готові віддати своїх дітей не менше 30 батьків, а навчання в ній мало відбуватися мовою більшості населення повіту – від 50 %. Водночас, якщо в повіті уже існував польський середній навчальний заклад і в ньому було більше 500 учнів, то можна було утворити український за умови, що в повіті проживало більше 50 % українського населення або в діючій польській освітній установі було не менше 200 українських учнів. Дане правило мало діяти і в протилежний бік, тобто для

поляків, якщо їх повіт мав лише українську середню школу. Крім того, передбачалося, що в будь-якій польській школі, на вимогу не менше 25 батьків учнів-українців з одного навчального року, мають бути утворені паралельні класи з українською мовою викладання [32, s. 1–2].

Ще один схожий внесок було поставлено іншим українським послом І. Макухом щодо мови навчання в учительських семінаріях на крайовому фінансуванні, який розглядався в першому читанні 23 вересня 1909 р. У своєму виступі український посол критикував крайовий Закон з 12 червня 1907 р., згідно з яким не могли існувати окремі українські учительські семінарії, натомість створювалися утраквістичні навчальні заклади. У них навчання українською мовою мало відбуватися тільки з окремих предметів, з-поміж яких була релігія та власне українська мова, тоді як більшість – викладалися польською. На практиці ситуація була ще гіршою, наприклад, у львівській учительській семінарії математика та природничі науки мали викладатися по-українськи, але фактично математика велася цією мовою тільки в першому семестрі другого курсу. Все це не сприяло популярності даних навчальних закладів серед українського населення. Так, в 1907/08 навчальному році в чоловічих та жіночих учительських семінаріях навчалося 2991 римо-католиків, а греко-католиків, більшість яких становили українці, тільки – 997. Особливо складним було становище в жіночих навчальних закладах, адже учениць греко-католицького обряду налічувалося тільки 106, а римо-католицького – 749 [45, s. 2512].

Повноцінно не могли існувати навіть українські приватні учительські семінарії, оскільки вони не мали права публічності, тобто після їх закінчення учням доводилося здавати екзамени в семінаріях, які перебували на крайовому фінансуванні, щоб отримати можливість працювати в школах. Однак під час такого екзамену україномовні учні стикалися з тим, що питання ставилися викладачами польською мовою, що призводило до труднощів. Як приклад І. Макух зазначав, що випускниці українських приватних жіночих учительських семінарій здавали екзамен у Перемишлі, де викладачі

запитували по-польськи, тому більше половини з них одразу поверталися додому, навіть не розпочавши іспиту [45, s. 2513–2514].

Головною метою запровадження утраквізму в середніх навчальних закладах Східної Галичини, зокрема в учительських семінаріях, І. Макух вважав намагання крайової влади, яка належала полякам, виховати за допомогою освіти осіб, котрі б були індиферентні до своєї нації. Однак на практиці цього не вдавалося зробити. Крім того, на думку І. Макуха, утраквізм суперечив австрійській конституції, адже вона давала кожному народу право на освіту власною мовою [45, s. 2514]. Тому український депутат пропонував внести зміни до крайового Закону з 12 червня 1907 р. про освіту вчителів, а саме третього параграфа. Так, в жіночих та чоловічих учительських семінаріях викладовою мовою мала бути тільки українська або польська, що в кожному конкретному випадку визначалося міністром освіти після консультацій з Крайовою шкільною радою. Водночас для підготовки вчителів німецької мови передбачалася можливість створення однієї чоловічої семінарії з польською та німецькою мовами викладання. Стосовно учительських семінарій з польською мовою навчання, то за бажанням їхні учні могли б вивчати додатково українську [36, s. 1]. 23 вересня 1909 р. внесок І. Макуха було прийнято в першому читанні і відправлено на розгляд до шкільної комісії, але на друге читання до сейму він не повернувся [45, s. 2515].

Інший внесок стосовно захисту прав рідної мови був поставлений З. Скварком щодо купівлі залізничних квитків українською і розглядався сеймом 4 жовтня 1909 р. Посол повідомляв про ігнорування права українського населення на отримання квитків власною мовою на переважній більшості залізничних станцій Східної Галичини, що фактично порушувало державні закони та розпорядження. Зокрема, 19 статтю австрійської конституції 1867 р., яка гарантувала всім народам держави рівноправність, а також Організаційний статут залізниць з 19 січня 1896 р., а саме 20 параграф шостої статті, що передбачав обов’язкове видання публічних документів німецькою та крайовими мовами, тобто в тому числі й українською у Східній

Галичині. Крім того, розпорядженням з жовтня 1902 р. Міністерство залізниць зобов'язувало залізничні дирекції у Львові та Станиславові запровадити квитки на українській мові. Однак вони цього не зробили, навіть попри зручну можливість, адже на початку 1902 р. змінилися залізничні тарифи, тому відбулася заміна квитків старого зразка на нові [45, s. 2737].

Продаж на залізницях квитків тільки німецькою та польською мовами обурював українських мешканців краю, а частина з них вдавалася до акцій особистої непокори. Зокрема, деякі національно свідомі українці відмовлялися купувати квиток чужою мовою і їхали без нього, що призводило до конфліктів із працівниками залізниць. Наприклад, 9 вересня 1909 р. кілька студентів, які прямували з Коломиї до Делятина, намагалися купити в касі квитки українською, однак таких не було. Після цього студенти сіли до вагону без проїзних документів, але перед відправленням потяга до них підійшов кондуктор, якому вони пояснили, що готові заплатити, однак, якщо їм нададуть квитки на українській мові. На вимогу кондуктора до вагону прибула поліція, яка не змогла нічого вдіяти зі студентами, адже не мала юридичних повноважень до їх затримання всередині потяга. Згодом прийшов урядник руху на залізниці, який вимагав від студентів покинути вагон, але вони відмовлялися, тому за його наказом залізничні працівники силоміць викинули їх із поїзда на вулицю. Там українців затримав жандарм, а опісля в поліційному управлінні частині з них було присуджено арешт за спротив владі [45, s. 2738].

Схожі випадки траплялися навіть з українськими депутатами сейму та парламенту, наприклад, сам внескодавець З. Скварко потрапив у таку ситуацію 27 вересня 1909 р., коли їхав потягом з Мостиськ до Львова. Зокрема, йому не було продано квитка українською мовою, тому, увійшовши до вагона, депутат повідомив кондуктора про відсутність документа на проїзд і готовність придбати у нього такий, але тільки записаний по українськи. Згодом у Судовій Вишні прийшов начальник станції з жандармом, тому українець показав посвідчення посла сейму, але урядовець не хотів його

визнати і закликав правоохоронця викинути депутата з потяга та заарештувати. Однак жандарм відмовився, визнаючи, що З. Скварко є сеймовим депутатом, тому не має повноважень, щоб його затримати. Аналогічний випадок трапився з українським послом Державної ради Миколою Лагодинським, якого навіть було затримано на станції у Львові і відведено до поліційного відділку, де складено протокол. Звільнений М. Лагодинський був лише після того, як надав документи, що посвідчували його депутатську діяльність [45, s. 2739].

Зважаючи на наведені факти, З. Скварко пропонував сейму підтримати його невідкладний внесок, який передбачав ліквідацію на залізницях діючої «де-факто» системи відмови у продажі українцям квитків їхньою мовою та надання можливості придбання са́ме таких документів для проїзду. Натомість польські депутати мали іншу думку, зокрема, голова Кола польського у віденському парламенті Станіслав Ґломбінський зазначав, що справа про українські залізничні квитки перебуває вже більше кількох місяців на розгляді центрального уряду і сприймається позитивно, однак ще не є полагоджена через деякі деталі, які потрібно вирішити. При цьому він вважав, що протести українців на залізницях є необґрунтованими і шкодять вирішенню ситуації, яка склалась [45, s. 2739–2740]. Від імені польських послів позицію С. Ґломбінського підтримав Леон Пінінський, який зазначив, що витрачати час сесії на такі невідкладні внески нераціонально, оскільки вирішення даної справи перебуває в урядовій компетенції, а сеймові резолюції не мають на це жодного впливу [45, s. 2746].

Водночас сеймовий посол Є. Олесницький заперечував полякам зазначаючи, що са́ме український депутат Є. Левицький під час бюджетних дебатів у Державній раді в червні 1909 р. поставив резолюцію, яка закликала уряд якнайшвидше приступити до друкування українських залізничних квитків. Резолюція була прийнята, а речник Кола польського Ян Стапінський заявляв, що це щедра поступка з польського боку. Проте з червня до жовтня 1909 р. пройшло чимало часу, тому Є. Олесницький звинувачував польську

сторону у затягуванні процесу з метою загострення міжнаціонального напруження в краї, щоб потім подати дрібну поступку за великий жест доброї волі. Попри це, Є. Олесницький закликав поляків підтримати невідкладний внесок З. Скварка, щоб продемонструвати своє прагнення до порозуміння і таким чином зупинити українські протести на залізницях, адже негативне рішення тільки б погіршило ситуацію. Незважаючи на такі заклики, в результаті голосування сеймова більшість не підтримала ініціативу З. Скварка [45, s. 2746–2748].

З. Скварко подав ще один невідкладний внесок щодо захисту прав мови, зокрема в справі написів українською на і в адміністративних будівлях у Східній Галичині, який розглядався сеймом 25 січня 1910 р. Депутат намагався забезпечити присутність української на офіційних будівлях, тобто на табличках, які інформували населення про те, яка установа там розміщена, а також всередині, наприклад, на вході в кабінети, зали судових засідань і т. д. Мотивуючи свою ініціативу, З. Скварко зазначав, що згідно з австрійською конституцією кожен народ монархії має право на розвиток власної мови. Крім того, спільне розпорядження Міністерств внутрішніх справ, культури і просвіти, справедливості, скарбу, торговельного, сільського господарства і крайової оборони з 5 червня 1869 р. передбачало, що у відносинах офіційних установ з приватними особами, до чого належало і їх інформування різними оголошеннями, написами, штемпелями і печатками, належить використовувати місцеву мову, тобто в Східній Галичині, окрім польської, ще й українську [45, s. 4009].

Продовжуючи свій виступ, З. Скварко зазначав, що незважаючи на наявність законодавчої бази, яка мала забезпечити використання української мови на стінах та в приміщеннях адміністративних будівель, на практиці в більшості будинків крайових та повітових адміністрацій не було написів по-українськи, які б позначали канцелярії, департаменти, відділи тощо, що суттєво ускладнювало для місцевого населення пошук потрібного кабінету та чиновника. Аналогічна ситуація була в судах, також не було українських

табличок на залізничних станціях, а ті, що були, часто писалися з помилками. Навіть на українській гімназії у Львові не було жодного напису. Український депутат просив сейм прийняти його невідкладний внесок і таким чином виправити ситуацію, яка склалася з написами українською мовою на адміністративних будівлях. Це мало забезпечити рівні права для крайових мов, заспокоїти українців, щоб серед них не поширювалися радикальні настрої щодо влади, засвідчити, що сейм налаштований прихильно до українського народу і прагне до порозуміння з ним [45, s. 4009–4010].

Маршалок сейму поставив розгляд невідкладного внеску З. Скварка 25 січня 1910 р. на пізню годину, тому через відсутність кворуму голосування не відбулося [45, s. 4011]. Дебати продовжилися 28 січня 1910 р., зокрема, представник консервативної більшості Леон Пінінський виступив проти того, щоб ухвалити невідкладну ініціативу З. Скварка, згідно з якою сейм мав звернутися до уряду із закликом якнайшвидшого запровадження українських написів на адміністративних будівлях Східної Галичини. Польський діяч зазначав, що протягом останніх років такі написи були розміщені на більшості будівель, а ухвалення пропозиції українського посла викличе в урядових колах думку, що у вирішенні проблеми з написами відбуваються якісь зловживання та недоопрацювання. Натомість, Л. Пінінський пропонував українцям поставити внесок З. Скварка як звичайний, тоді б більшість його підтримала і відправила на опрацювання до адміністративної комісії для дослідження і подальшого вирішення недоліків у справі з українськими написами [45, s. 4078].

На противагу консерваторам лідер людовців Ян Стапінський у своєму виступі зазначив, що він та його фракція будуть голосувати за невідкладний внесок З. Скварка, оскільки вважали, що справа написів на громадських будівлях у Східній Галичині не мала бути причиною для суперечок між українцями та поляками. Водночас сам автор внеску спростовував думку Л. Пінінського про те, що на всіх будинках громадських установ Східної Галичини є написи українською мовою. Зокрема, З. Скварко стверджував про

наявність табличок з написами по-українськи тільки при вході до староств, судів та інших установ, натомість всередині – на відділах, кабінетах тощо – таких не було. Тому це спричиняло складнощі, адже якщо, наприклад, українцеві потрібно було прийти на розгляд якогось питання в суд, то він не міг знайти потрібного йому кабінету, оскільки не розумів польської, що призводило до програшу його справи. З. Скварко закликав поляків підтримати невідкладний внесок, адже він не мав жодного впливу на польське національне лідерство у краї, але був важливим для українців. Однак у результаті голосування не вдалося ухвалити невідкладного внеску, за нього проголосували лише 36 депутатів, тобто українці та людовці, чого було недостатньо [45, s. 4078–4079].

Продовження справи захисту української мови на залізницях знайшло себе у внеску Т. Старуха. Так, 4 лютого 1910 р. сейм розглядав невідкладний внесок посла в справі невидання на станціях квитків з українським текстом, нехтування української мови залізничними органами, переслідування українських пасажирів та притягнення за це винних до відповідальності. Напередодні українським послам вдалося в грудні 1909 р. добитися від Міністра залізниць розпорядження, яким з 1 січня 1910 р. додатково запроваджувався продаж квитків з тримовними написами німецькою, українською та польською [200, с. 12]. Однак Т. Старух, різко висловлюючись до польських послів, стверджував, що на практиці питання залишається невирішеним. Зокрема, в цьому питанні до нього окремо звернулося двоє українців: священик з Тернополя о. Микола Конрад та відомий артист Петро Сенюта. Перший їхав 1 лютого 1910 р. з Тернополя до Львова, а другий – того ж дня, зі Львова до Золочева. Вони вимагали у касі квитків з написами в трьох мовах, але їм не змогли таких надати. Потім хотіли отримати в кондуктора написану від руки українською посвідку для проїзду, але й цього не отримали. У кінцевому результаті були зсаджені зі своїх потягів і відведені до поліції. При цьому українці зазначали, що залізничні урядники казали їм, що польський директор львівської залізниці дав усний наказ не продавати

тримовних квитків та українських посвідчень для пересування потягом, натомість офіційно він видав розпорядження, яке передбачало продаж таких документів. Т. Старух підкреслював, що відбувається саботаж запровадження української мови на залізниці [28, арк. 105; 45, s. 4348–4351].

Присутній від намісництва на засіданні урядовий комісар Станіслав Ґродзіцький намагався заспокоїти українців стверджуючи, що згідно з інформацією, поданою директором львівської залізниці, квитки з написами трьома мовами розпочали продавати на деяких станціях, а невдовзі це мало поширитися і на територію всього краю. Водночас С. Ґродзіцький обіцяв повідомити директора залізниці про факти зловживань, наведені Т. Старухом [45, s. 4351–4352]. Польські посли також намагалися підтвердити, що квитки з українською, хоч не всюди, але вже доступні в касах. Зокрема, Еміль Міхаловський стверджував, що їдучи з Тернополя до Львова, отримав квиток на трьох мовах, тобто польській, українській та німецькій, попри те, що не просив са́ме такого документа для проїзду [45, s. 4353]. Інший польський депутат Станіслав Стажинський зазначав, що в приватній розмові з ним директор львівської залізниці повідомив про те, що до Галичини привезли 92 000 000 видрукуваних нових тримовних квитків, а незабаром мали довезти ще [45, s. 4355].

Крім того, польські політики висловлювали обурення різкою промовою Т. Старуха. Зокрема, С. Стажинський обурювався гострим висловам українського посла стосовно міністра залізниць, керівників та працівників львівської залізниці [45, s. 4355]. До критики вдався навіть представник людовців, які часто ставали на бік українців, зокрема депутат від Польського центру людового Станіслав Стояловський, який зазначав, що український посол у своїй промові образив усю польську громадськість та багатьох залізничних працівників. Водночас польський політик казав українцям трохи почекати в справі тримовних квитків, оскільки на той момент їх продаж вже розпочався і невдовзі проблема мала вирішитися [45, s. 4356–4358]. Після цього Т. Старух стверджував, що са́ме директор львівської залізниці дав

неофіційний наказ працівникам не продавати документів на проїзд українською мовою, тому вдався до такої різкої критики посадових осіб, натомість підкреслював, що це не стосується всього польського народу [45, s. 4358–4359]. На нашу думку, гостра промова Т. Старуха в справі залізничних квитків мала на меті не тільки захист прав українців, але й була розрахована на підтримку прихильності виборців, оскільки партійні газети досить часто публікували виступи послів на своїх шпальтах. Попри це, в результаті голосування над невідкладним внеском Т. Старуха, сеймом не було його підтримано [45, s. 4359; 200, с. 12].

На третьому місці за кількістю поданих українськими послами внесків були ініціативи щодо зміни освітніх юридично-правових норм. Зокрема, українці запропонували на розгляд Галицького сейму чотири таких внески, проте сейм розглянув тільки три. Так, 22 вересня 1908 р. відбулося перше читання внеску І. Макуха про зміну системи двотипових людових, фактично початкових шкіл. Український посол зазначав, що польські консервативні діячі, які були великими землевласниками, намагалися різними способами ускладнити доступ до освіти для українських селян, щоб вони не переходили в інші соціальні стани і продовжували працювати на землевласників за незначну платню. З цією метою сьомого березня 1893 р. Крайовою шкільною радою було видане розпорядження, яке проводило реорганізацію навчальних планів людових шкіл, що передбачало поділ на міські (вищі) і сільські (нижчі) школи. Фактично після цього, щоб потрапити до гімназії, тобто середнього навчального закладу, селянські діти мусили спочатку закінчити сільську школу, а потім, здебільшого, вступали до третього або, пройшовши індивідуальну підготовку, до четвертого класу міської школи. Лише після її завершення можна було продовжити навчання в гімназіях [44, s. 229–234].

І. Макух вимагав від сеймової більшості прийняти рішення, яке б зобов’язувало представника центрального уряду в галицькому шкільництві – Крайову шкільну раду – до реорганізації навчальних планів людових шкіл і зміни розпорядження з 7 березня 1893 р. в напрямку, який би дозволив кращим

учням селянських людових шкіл безперешкодно переходити після закінчення третього класу своєї школи до четвертого міської [31, s. 1]. Депутати підтримали пропозицію І. Макуха і відправили її на розгляд до шкільної комісії, однак на друге читання внесок не повернувся [44, s. 235].

Другим у справі зміни освітніх юридично-правових норм був внесок К. Сеника про встановлення службової прагматики для вчителів людових (початкових – *Т. В.*) шкіл, який сейм розглянув 7 жовтня 1908 р. Український депутат посилався на складне учительське становище в початкових школах, яке, на його думку, не було достатньо внормованим у законодавчому плані. К. Сеник просив, щоб посли підтримали ініціативу, яка зобов'язувала Крайовий виділ у порозумінні з Крайовою шкільною радою створити для початкового учительства службовий документ – прагматику, що мав врегульовувати професійне становище вчителя. Зокрема, в документі мали міститися шість пунктів, серед яких: 1) службовий характер учительства, в порівнянні з іншими професіями (чиновники, військові, робітники); 2) призначення вчителем; 3) кваліфікаційна таблиця для визначення ступеня професійності; 4) дисциплінарні розслідування; 5) покарання; 6) перенесення на інше місце роботи через службову невідповідність. Депутати проголосували за внесення К. Сеника в першому читанні і відправили його на розгляд до шкільної комісії [44, s. 602–604].

Повторний розгляд внеску К. Сеника відбувся через рік, коли 5 жовтня 1909 р. шкільна комісія представила свою доповідь стосовно цього питання. Зокрема, вона пропонувала звернутися до Крайової шкільної ради, щоб та приступила до укладення прагматики для вчителів людових шкіл. Якщо б це було неможливим через чинні державні закони, то доручалося Крайовому виділу в порозумінні з Крайовою шкільною радою запропонувати на найближчій сеймовій сесії пропозиції щодо законодавчих змін, спрямованих на унормування вчительського становища [45, s. 2803–2804].

Під час обговорення доповіді шкільної комісії 5 жовтня 1909 р. українські посли К. Левицький та П. Думка виступили на її підтримку,

натомість польський депутат, віцепрезидент Крайової шкільної ради Іґнацій Дембовський зазначав, що не бачить потреби в створенні прагматики, оскільки вже існують законодавчі акти, які визначають професійне становище вчителів. Як приклад, він навів Закон про правові відносини вчителів з 1889 р., що зазнавав доповнень в 1905 р. і 1907 р. та, серед іншого, визначав службові обов'язки вчителів, дисциплінарні покарання, звільнення з роботи, відправлення на пенсію. Після цього, посилаючись на вечірній час, маршалок сейму закрив засідання [45, s. 2804–2811]. Наступного дня – 6 жовтня 1909 р. – доповідь шкільної комісії не вдалося проголосувати через відсутність кворуму [45, s. 2846–2858], лише 7 жовтня 1909 р. посли її підтримали у форматі, який пропонувала комісія [45, s. 2901–2902]. Однак документального підтвердження втілення цього рішення сейму в життя нами не було виявлено.

Ще один внесок, який стосувався юридично-правових норм в освіті було подано І. Макухом 19 жовтня 1908 р., зокрема, про зміну дев'ятої статті Закону щодо правових стосунків учительського стану в людових школах з 11 червня 1905 р. Дана стаття передбачала «перенесення», тобто переведення вчителів, які чинили «негативний» вплив на свій освітній заклад, задля «добра» школи в іншу. Фактично цією нормою користувалися для усунення освітніх працівників із політичних, національних та особистих мотивів. Зокрема, І. Макух першою причиною називав демократичні переконання вчителя, тобто активну участь у виборчих процесах проти урядових кандидатів. Друга причина передбачала боротьбу за свої соціальні права і агітацію інших за неї. Третя – мала особистісний характер, коли крайовий староста чи шкільний інспектор хотіли влаштувати на вчительське місце свого родича чи знайомого. Четвертою була активна культурна чи економічна діяльність вчительства серед селян, наприклад, допомога в організації церковного хору, читальні чи громадського магазину [44, s. 1000–1002].

І. Макух зазначав, що переведення вчителів дійшло до достатньо курйозних ситуацій. Наприклад, коли вчительське подружжя працює в одній школі і чоловіка відправляють до іншої школи, а дружина залишається

працювати на тому ж місці. Такий випадок трапився в Косівському повіті, де вчителя «перенесено» з с. Рибне до с. Ворони Тлумацького повіту, а його дружину залишено в Рибному. Попри її звернення до Крайової шкільної ради з проханням про «перенесення» разом з чоловіком, вона, за інформацією, поданою І. Макухом, майже рік продовжувала працювати на Косівщині, і все ще не було рішення перевести її. Український політик констатував, що дані факти свідчать про помсту Крайової шкільної ради окремим вчителям. Тому у внеску І. Макуха пропонувалося, щоб «перенесення» відбувалися тільки на підставі правомірної дисциплінарної постанови. Внесок було прийнято в першому читання 19 жовтня 1908 р. і відправлено на розгляд до шкільної комісії, проте на друге читання до сейму він так і не повернувся [44, s. 1002].

Четвертими за кількістю поданих українськими послами внесків у культурно-освітній сфері були питання влаштування професійно-освітніх курсів для населення – два внески. Перший внесок був запропонований І. Кивелюком, розглядався 30 вересня 1908 р. і стосувався запровадження курсів кування коней у містечках. Зокрема, український посол зазначав, що згідно із законом коваль міг підковувати коней за умови, що закінчив спеціальні курси у Львові. Однак це потребувало значних коштів, тому велика кількість ковалів не могли цього собі дозволити. Це призводило до значних труднощів для сільського населення, оскільки було складно знайти особу, яка б могла підкувати коня. Фактично більшість ковалів відмовлялися підковувати коней, щоб не бути притягнутими до відповідальності, а якщо погоджувалися зробити це підпільно, то боячись, щоб їх не побачили, квапилися і, як результат, виконували роботу неякісно. Тому І. Кивелюк пропонував запровадити спеціальні курси в більшій кількості невеликих міст, щоб надати ковалям можливість здобувати відповідні кваліфікації і провадити свою діяльність офіційно. У результаті пропозицію І. Кивелюка було підтримано в першому читанні і відправлено на розгляд до комісії крайового господарства, проте подальшого розгляду цієї справи не відбулося [44, s. 368–369].

Другий внесок був запропонований І. Куровцем у справі осінніх і зимових курсів для писарів громад і розглядався сеймом 7 жовтня 1908 р. Зокрема, І. Куровець зазначав, що для ефективної діяльності адміністрацій громад, зокрема в селах, а також ведення позичкових кас важливою є наявність добре підготовлених писарів. Український депутат визнавав важливість запровадження Крайовим виділом курсів для громадських писарів і закликав до заохочення участі в них селян. Для цього, на його думку, вартувало додатково запровадити такий курс для селянства пізно восени або зимою, оскільки він відбувався тільки влітку або на початку осені. Такий час проведення навчання обмежував участь селян у курсах, оскільки вони займалися польовими роботами. Ініціативу І. Куровця депутати схвалили в першому читанні і відправили до адміністративної комісії, однак на практиці вона так і не була реалізована [44, s. 608].

Два внески було поставлено українськими послами в питаннях проведення перевірок для встановлення порушень у шкільництві. Зокрема, 29 січня 1910 р. розглянуто невідкладний внесок І. Макуха в справі заклику урядових органів до розслідування становища в людовому шкільництві у Східній Галичині. І. Макух вимагав, щоб було досліджено: 1) поведінку Крайової шкільної ради стосовно незатвердження складу місцевих шкільних рад, в основному це стосувалося ситуацій, коли було потрібно затвердити українських учасників цих організацій; 2) діяльність окружних інспекторів у Дрогобичі, Стрию, Богородчанах і Зборові з підпорядкованими їм школами та народними вчителями, здебільшого це були факти неправомірного переведення вчителів на інше місце праці через їхні національні, у випадку українців, чи політичні, у випадку поляків, погляди та ін., а також численні зловживання цих посадовців; 3) ігнорування Крайовою шкільною радою рішень громадських рад, які мали запровадити в їхніх школах українську викладову мову; 4) те, що Крайова шкільна рада відмовлялася фінансувати будівництво шкіл, фактично са́ме українських, з бюджету; 5) відмову Крайової шкільної ради у перетворенні українських одно- або двокласових шкіл на

чотирикласові школи; 6) намагання окружних шкільних рад та Крайової шкільної ради «спонукати» громади, здебільшого українські, різними методами до відкриття в себе, крім основної україномовної школи, ще й школи для незначної меншості населення, тобто польської. Однак у результаті голосування депутати не підтримали невідкладності внеску І. Макуха [45, s. 4121–4130]. Натомість через кілька днів, а саме 31 січня 1910 р., пропозицію І. Макуха було прийнято звичайним внеском і відправлено на розгляд до шкільної комісії, проте подальшого успіху ця справа не мала [17, арк. 40; 45, s. 4136–4138; 73, с. 1].

18 лютого 1910 р. розглядався невідкладний внесок К. Левицького щодо неправомірних рішень місцевої шкільної ради і громадської ради в Замарстинові. Український депутат зазначав, що до нього звернулися українські мешканці Замарстинова, що під Львовом, і повідомили про неприйнятні рішення згаданих у внеску місцевих органів влади з 13 січня 1908 р. Того дня місцева шкільна рада на засіданні прийняла три резолюції, які передбачали заборону вживання української мови в розмовах між дітьми на коридорах, вчителями в класах та на коридорі, в молитві, а також педагогам не можна було звертатися до українських дітей цією мовою в межах шкільної будівлі. Після цього одразу відбулося засідання в громадській раді, яка ухвалила рішення, щоб через делегованих осіб слідкувати за виконанням резолюцій місцевої шкільної ради. Тому К. Левицький закликав сейм підтримати його пропозицію щодо неправомірних ухвал в Замарстинові, яка передбачала заклик до урядових органів щодо розслідування даних зловживань та подальшого скасування таких неконституційних рішень і притягнення винних до відповідальності. Депутати проголосували за внеском і відправили його на розгляд до шкільної комісії, однак на друге читання до сейму він не повернувся [45, s. 4963–4964; 72, с. 1].

Один внесок був поставлений українськими послами в справі вирішення соціальних проблем, пов’язаних з освітньою сферою, зокрема, 9 жовтня 1908 р. сейм розглядав пропозицію І. Куровця стосовно запровадження

інституції шкільних лікарів у середніх школах. Український депутат зазначав, що шкільна молодь проживає в складних санітарних умовах, не має можливості займатися активною фізичною діяльністю, тому хворіє на різноманітні недуги, найчастіше інфекційні. Важливим завданням середніх навчальних закладів було забезпечити не тільки розумовий, але й фізичний розвиток своїх вихованців. Зважаючи на це, депутат пропонував запровадити посаду лікарів у середніх школах. До їхніх обов'язків мало входити: 1) нагляд за гігієною та санітарним станом у школі; 2) лікарське втручання під час невідкладних випадків; 3) спостереження за дотриманням санітарних вимог у приміщеннях; 4) проведення дезінфекції; 5) контроль за переповненістю шкіл; 6) викладання навчальних курсів із гігієни. Внесок І. Куровця було прийнято в першому читанні та відправлено на розгляд до шкільної комісії, однак без подальшого успіху [44, s. 707–708].

Таким чином, культурно-освітні питання українського населення займали важливе місце в діяльності їхнього сеймового представництва. Українські посли намагалися забезпечити права власного народу та його мови в цій сфері, тому намагалися змінювати юридично-правові норми на свою користь, розширювати мережу початкових та середніх навчальних закладів та інше. Для досягнення мети українським послам доводилося вести в сеймі запеклу боротьбу проти польської консервативної більшості, що не поспішала йти на поступки, оскільки боялася втратити своє політичне, економічне та культурне домінування в Східній Галичині, де польського населення було значно менше, ніж українського.

Найбільш активними серед українських політиків щодо пропозицій у культурно-освітній сфері, цілком закономірно, були націонал-демократи, натомість радикали та особливо москвофіли, з їхньою ідеєю панруської єдності, перебували далеко позаду. Для радикалів така ситуація була зумовлена їхнім незначним сеймовим представництвом. Водночас москвофільські діячі загалом були менш активними в Галицькому сеймі дев'ятої каденції (1908–1913 рр.), ніж їхні колеги з УНДП, а також не

підтримували українську національну ідею, дотримуючись переконання про мовно-культурну єдність панруського простору, тому приділяли значно менше уваги культурно-освітнім питанням, захисту прав «руської» мови і культури.

3.3. Українсько-польські дискусії навколо виборчої реформи до Галицького сейму

Після провалу українсько-польської угоди під назвою «нова ера» у 1894 р., відносини між двома народами в Галичині поступово загострювалися. Незважаючи на те, що у 1895–1901 рр. серед українських послів у сеймі домінували прихильник «угодовської» течії очолені О. Барвінським, які сповідували концепцію «органічної праці», тобто співробітництва з поляками з метою одержання певних поступок з їхнього боку, частина сеймової більшості не хотіла співпрацювати з українськими політиками. Зокрема, найбільш виражену антиукраїнську позицію займали східногалицькі консерватори подоляки, а наприкінці XIX ст. до них доєдналися і польські націонал-демократи [179, с. 78–79]. Натомість, на початку XX ст. в українському політичному русі поступово почали набирати сили партії налаштовані більш рішуче до політичного протистояння з поляками – УНДП та УРП. Одним з ключових питань, яке викликало активні міжнаціональні суперечності в Галичині з початку XX ст., стала справа виборчої реформи до австрійського парламенту та Галицького сейму [251, с. 114–115].

Реформа виборчої системи австрійського парламенту була ухвалена 1 грудня 1906 р. та підписана цісарем Францом-Йосифом I 26 січня 1907 р. [168, с. 429]. Новий виборчий закон застосовувався по-різному для народів, які населяли австрійську частину монархії Габсбургів. Наприклад, у Галичині за допомогою так званої «виборчої геометрії» один мандат припадав на 52 000 польських та 102 000 українських мешканців [240, с. 440], тобто з 106 депутатів українці могли обрати тільки 28. При цьому сільські округи були

двомандатними, де другим обирався той, хто отримував не менше 25 % голосів, тобто польська меншість у Східній Галичині могла обрати свого представника, незважаючи на те, що найбільшу кількість голосів отримував українець [170, s. 17]. Таким чином, на парламентських виборах 1907 р. українські діячі здобули 27 мандатів [240, с. 440].

Попри недоліки новий виборчий закон до парламенту на основі загального голосування виглядав значно прогресивнішим та сучаснішим, ніж наявна система голосування до Галицького крайового сейму, яка базувалася на застарілих принципах репрезентації соціальних станів, поділених на курії. Яскравим прикладом стали сеймові вибори 1908 р., які відбувалися в традиційній атмосфері масових зловживань та призвели до загострення міжнаціональних відносин між українцями та поляками. Зокрема, 12 квітня 1908 р. український студент Мирослав Січинський застрелив намісника Галичини, представника польської східно-галицької шляхти Анджея Потоцького [85, с. 1; 245, с. 106]. У відповідь польські націонал-демократи – ендеки – організували у Львові демонстрації, які завершилися розбиттям вікон в українських установах [182, с. 78].

Для врегулювання українсько-польського конфлікту 29 квітня 1908 р. цісар Франц-Йосиф I призначив новим намісником Галичини представника західногальнцьких консерваторів – станьчиків – Міхала Бобжинського. Основною умовою врегулювання міжнаціональних взаємин на території краю він вважав прийняття Галицьким сеймом виборчої реформи. Крім того, новий намісник взяв курс на боротьбу з москвофілами, а також радикально налаштованими польськими правими політиками та соціалістами [245, с. 108–109]. Спочатку М. Бобжинському вдалося уникнути створення антиукраїнського блоку ендеків із східногалицькими консерваторами – подоляками. Натомість було утворено сеймову «правицю» західних та східних консерваторів. Водночас ендеки увійшли до «лівиці», де співпрацювали з польськими ліберальними демократами, людовці утворили самостійну фракцію [182, с. 79].

Сеймова сесія розпочала роботу 15 вересня 1908 р. Від імені «Українсько-руського соймового клубу», утвореного націонал-демократами, радикалами і вірилістами, із заявою виступив Є. Олесницький. Він зазначив, що українські політики вважають даний сейм перехідним етапом до нового більш демократичного, який має обиратися на основі загального виборчого права. Тому основним завданням сейму дев'ятої каденції (1908–1913 рр.), на думку українського діяча, було ухвалення виборчої реформи. Водночас подібну заяву формально виголосив і один із лідерів москвофілів В. Дудикевич, який сподівався, що прийняття нового виборчого закону призведе до зрівняння в правах «русского» народу з польським [168, с. 497–498].

Невдовзі після початку сеймової сесії – 20 вересня 1908 р. – було вибрано комісію для виборчої реформи з 25 послів, яка фактично наполовину складалася з депутатів, які не прагнули її проведення. До того ж головою комісії став противник зміни виборчої ординації ендек Станіслав Ґломбінський. Тому комісія не поспішала працювати і лише 1 жовтня 1908 р. провела перше засідання. На другому засіданні 3 жовтня 1908 р. вона обрала підкомісію з дев'яти осіб, які мали безпосередньо займатися виробленням проєкту реформування виборчого закону [277, s. 121–122].

Тим часом у сеймі посли пропонували свої проєкти виборчої реформи, серед яких і представник українських націонал-демократів Є. Олесницький. Ще 16 вересня 1908 р., тобто одразу на наступний день після початку сесії, його проєкт було поставлено до порядку денного, а розглянуто сеймом 22 вересня 1908 р. Український депутат пропонував запровадити загальне, рівне, безпосереднє і таємне виборче право. Сейм мав би складатися з 160 осіб, з яких 12 були б вірилістами, аналогічно до чинного виборчого закону. Водночас 148 послів мали обиратися в 140 виборчих округах: 29 міських та 111 сільських. У перших усі міста мали б мати по одному представнику, за винятком Львова та Кракова, які делегували б відповідно шість та чотири депутати. Кожен сільський округ мав делегувати одного посла. 64 сільські округи припадали на

території з більшістю українського населення, тобто звідти обиралися українські посли, а з решти округів – поляки та євреї. Фактично дані цифри були пропорційними до співвідношення населення Галичини за національною ознакою, оскільки українці становили приблизно 42 %. Пропозиції Є. Олесницького було відправлено до комісії для виборчої реформи [21, арк. 43–51 зв.; 96, с. 1; 130, с. 1].

Паралельно на порядок денний 16 вересня 1908 р. було поставлено проєкт виборчої реформи москвофіла М. Короля, який сейм також розглянув 22 вересня 1908 р. Згідно з цим проєктом аналогічно передбачалося введення загального, таємного, прямого та рівного виборчого права, але кількість депутатів мала бути дещо більшою та становила б 175 осіб, з яких 12 вірилістів. 163 посли обиралися б у 28 міських та 125 сільських округах. Усі міста мали б по одному мандату, за винятком Львова – 7 та Кракова – 5. Сільські округи мали бути одномандатними. Таким чином, на українців припадало 72 виборні депутати, а на поляків – 91, що, за словами редакторів часопису «Діло», відповідало відсотковому співвідношенню українського та польського населення. На нашу думку, москвофіли пропонували закон з більшою кількістю послів, щоб подрібнити виборчі округи і цим забезпечити собі дещо більшу кількість депутатів у сеймі [21, арк. 33–40 зв.; 130, с. 1].

Щодо польських проєктів виборчої реформи, то вони пропонували тільки часткове введення загального виборчого права. Наприклад, проєкт, запропонований польськими демократами, сейм розглянув 22 жовтня 1908 р. і відправив до комісії виборчої реформи. Він передбачав, що до складу сейму входитиме 200 депутатів, з яких – 12 вірилістів. Решта обиралися за двома групами: 39 – в округах за професійною ознакою та 149 – на основі загального, рівного, таємного та безпосереднього голосування. У першій групі не було б жодного українця, оскільки там вони становили меншість, адже з 39 послів 22 мали бути з числа великих землевласників, які сплачують не менше 150 крон річного державного податку на землю, двоє від палат адвокатсько-нотаріальних, двоє – лікарських, один – інженерних, шість –

торгово-промислових, чотири – ремісничих, по одному з Львівського та Краківського рільничих товариств. Водночас у групі загального голосування виборче право, окрім чоловіків, надавалося жінкам, які оплачують податки чи є службовцями або ж мають академічний ступінь чи здобувають його. 149 послів мали обиратися в сільських, міських та мішаних округах, з яких 70 у Західній та 79 – Східній Галичині. Однак округи були влаштовані таким способом, що українці могли претендувати тільки на 30 мандатів у Східній Галичині [105, с. 1; 123, с. 1].

Більш сприятливим для українців був проєкт людовців. Зокрема, вони пропонували запровадити загальне виборче право, а кількість послів мала становити 164 особи, з яких 11 вірилістів: вісім польських та три українських. Решта, 153 депутати, обиралися б у 40 міських округах та 113 сільських. Українські представники могли бути обрані тільки з 45 округів виключно в селах. Отже, разом із вірилістами українська репрезентація могла мати 48 мандатів – 29,3 % сейму, натомість польська – 116, тобто 70,7 %. Даний проєкт, аналогічно до інших, було відправлено до комісії для виборчої реформи, що в 1908 р. фактично не працювала і не змогла знайти жодних компромісних рішень, а 5 листопада того ж року сеймову сесію було відтерміновано на наступний рік [245, с. 121–122].

Попри затягування справи виборчої реформи в сеймі польською консервативною більшістю, українські націонал-демократи та радикали восени 1908 р. не поспішали вдаватися до активних дій. На думку намісника Галичини М. Бобжинського, така позиція була зумовлена очікуванням рішення сеймової більшості про обрання українського представника членом Крайового виділу. Зокрема, 24 жовтня 1908 р. сейм обрав у Крайовий виділ націонал-демократа І. Кивелюка, якого підтримали краківські консерватори станьчики, людовці і ліберальні демократи, натомість проти були подоляки та ендеки, які схилялися до кандидата від москвофілів. Водночас польські діячі фактично побоялися обрати до Крайового виділу впливового Є. Олесницького

та віддали перевагу менш здібному І. Кивелюку, який був для них не такою великою загрозою [163, s. 198–202].

Тим часом українське суспільство вимагало від своїх політиків більш рішучих дій. Наприклад, у січні 1909 р. у Львові відбувся з'їзд УРП, який засудив тактику української сеймової репрезентації під час останньої сесії. Водночас делегати закликали послів-радикалів до якнайгострішої опозиційної діяльності. Якби це було неможливо зробити внаслідок солідарності з іншими українськими депутатами, то радикали мали б вийти з фракції та утворити свій власний сеймовий клуб. Невдовзі схоже рішення прийняла УНДП, члени якої не хотіли відставати від радикалів у боротьбі за популярність серед українського населення [277, s. 142–143].

Водночас відбулися зміни на іншому полюсі українського політичного руху, зокрема, на початку 1909 р. відбувся розкол у таборі москвофілів. Так, противники партій українофільського спрямування розпалися на два угрупування за ставленням до національної ідеї. Перші – «старокурсники» – очолювалися М. Королем та дотримувалися ідей всеруської єдності, при цьому, по суті, не ототожнювали себе з росіянами, другі – «новокурсники» – під керівництвом В. Дудикевича та Д. Маркова повністю орієнтувалися на Росію та заперечували можливість самостійного розвитку для українців [250, с. 103].

Усередині польського табору найбільшими супротивниками українських партій національно-державницького спрямування були ендеки. 7 січня 1909 р. у Львові ними було проведено партійний з'їзд, на якому декларувалися антинімецькі та антиавстрійські гасла, а також вперше проголошено та внесено в політичну програму курс на проросійську орієнтацію. Водночас, згідно з резолюцією з'їзду, заперечувалася можливість будь-яких поступок українцям [245, с. 123].

Австрійський уряд непокоївся орієнтацією ендеків на Росію та їхнім впливом на східногалицьких консерваторів, подоляків, а також позицією щодо компромісу з українцями, тому доручив намісникові Галичини

М. Бобжинському послабити вплив цього політичного угрупування. Так, уже в 1909 р. йому вдалося розбити союз вшехполяків із ліберальними демократами, відомий як «Унія демократична». Невдовзі намісник сформував так званий проурядовий «блок», куди, окрім репрезентованих ним станьчиків, увійшли ще ліберальні демократи та людовці. На противагу їм ендеки та подоляки сформували «антиблок» [245, с. 124–146].

Восени, 16 вересня 1909 р., знову розпочалася сесія Галицького крайового сейму, що мала продовжити роботу над виборчою реформою [168, с. 522]. Невдовзі, щоб активізувати діяльність у цьому напрямку, один із лідерів українських політиків К. Левицький на засіданні 20 вересня 1909 р. поставив невідкладний внесок стосовно подання на розгляд сейму проєкту виборчої реформи. Зокрема, український політик зазначав, що комісія з виборчої реформи була створена ще 19 вересня 1908 р. і з того часу не подала жодних пропозицій. Тому він пропонував сейму прийняти рішення, яке б зобов'язало комісію на основі направлених до неї раніше внесків розробити доповідь із проєктом реформи та подати її на розгляд депутатів протягом 14 днів [45, s. 2462].

У результаті голосування з невідкладного внеску К. Левицького щодо проєкту виборчої реформи, його пропозицію було відкинуто сеймом, оскільки з присутнього 81 депутата її підтримали 39, натомість проти висловився 41, а маршалок С. Бадені взагалі не голосував. Згідно з регламентом для схвалення невідкладного внесення було потрібно, щоб за нього проголосувало 2/3 з числа присутніх у залі депутатів [45, s. 2473]. Важливо, що за внесок К. Левицького депутати віддавали свої голоси шляхом особистого публічного волевиявлення, що засвідчило підтримку пропозиції українськими політиками, а також поляками, зокрема ліберальними демократами, людовцями та ендеками. Водночас негативно проголосувала так звана «правиця», тобто станьчики та подоляки. На думку польського дослідника Ю. Бушка, рішення ендеків, які ставилися негативно до міжнаціонального порозуміння, проголосувати за внеском українського посла зумовлювалося їхнім бажанням формально

засвідчити своїм прихильникам позицію підтримки реформи на основі загального виборчого права [277, s. 146–147].

Позицію східно- та західногалицьких консерваторів щодо негативного ставлення до внеску К. Левицького висловив один із їхніх депутатів – Казимир Ласковський, який заявляв, що справа виборчої реформи перебуває в процесі роботи та є надзвичайно важливою, тому термін обсягом 14 днів для створення проєкту – занадто малий. Однак, на думку Ю. Бушка, фактично консерватори намагалися відкинути прийняття загального виборчого права та хотіли залишити куріальну виборчу систему. Додатковим аргументом на їхню користь була заява намісника Галичини М. Бобжинського з 25 вересня 1909 р., в якій він висловився негативно проти повного введення загального голосування. При цьому намісник посилався на заяву уряду в австрійському парламенті 27 червня 1907 р., де йшлося про негативне ставлення до радикальних змін виборчого права, які б розпорошили серед маси «пролетаріату» суспільні верстви, що творили тогочасну сеймову репрезентацію. Отже, питання реформування виборчої системи було складним, адже на практиці проти компромісу виступали не тільки представники «антиблоку», але й станьчики з «блоку», які боялися значних змін у суспільному житті та прагнули обійтися незначними поступками [277, s. 147–148].

На засіданнях Галицького крайового сейму восени 1909 р. українські посли застосували тактику так званої «технічної обструкції», тобто ставили велику кількість внесків та виголошували довгі промови, щоб блокувати процес розгляду інших питань, які були важливими для польських політиків. Таким способом українські діячі хотіли змусити поляків до пошуку шляхів порозуміння та встановлення міжнаціонального компромісу. Зважаючи на це, 22 вересня 1909 р. голова Кола польського в сеймі С. Ґломбінський запросив президію української фракції «Українсько-руського соймового клубу» на нараду голів усіх сеймових клубів, де українським представникам

запропонували надати, на їхню думку, список справ, першочергових для вирішення [168, с. 523–524].

Українські посли подали свої вимоги Колу польському 29 вересня 1909 р. Серед іншого вони домагалися: 1) поділу Крайової шкільної ради на українську та польську частини; 2) забезпечення викладання в початкових народних школах мовою більшості громади та вивчення другої крайової мови меншості, якщо вона має в громаді не менше 80 дітей; 3) запровадження кадастру народних шкіл за мовною ознакою; 4) призначення крайовими шкільними інспекторами як поляків, так і українців, відповідно до кількості шкіл; 5) запровадження українських учительських семінарій; 6) відкриття державних гімназій з українською мовою навчання в Бережанах, Стрию, Самборі, Яворові й Рогатині; 7) розподіл дотацій на цілі освіти, культури та господарства з крайового бюджету відносно співвідношення кількості українського та польського населення і обсягу сплачуваних ними податків, відповідно 38 % до 62 %; 8) прийняття виборчої реформи, яка б забезпечувала українському представництву не менше 40 % сеймових мандатів [168, с. 524–525].

Однак поляки не врахували вимог українських послів. Водночас під кінець сеймової сесії 11 жовтня 1909 р. голова «правиці» К. Ласковський представив проєкт виборчої реформи від консерваторів. Він передбачав збереження усіх наявних курій та створення однієї нової – великої промисловості. У сільській та міській куріях мало відбутися розширення права голосу на осіб, які могли брати участь у виборах до австрійського парламенту. Однак у сільській курії виборці ділилися на два так званих «кола», які обирали дві частини послів: до першого належали багаті селяни, а до другого – «середні», «малоземельні» та «безземельні». Крім того, запроваджувалися «загальні» та «виділені» округи. Другі охоплювали виключно 15 польських округів Східної Галичини [277, s. 149–150].

У міській курії консерватори передбачали дві альтернативи. Перша – єдине виборче «коло», де застосовувалася триступенева плюральність, тобто

виборці, які мали вищий освітній, матеріальний рівень тощо, фактично отримували б не один, а три голоси. Друга альтернатива передбачала запровадження двох «кіл»: до першого мали входити теперішні, а до другого – нові виборці, однак також застосовувалася плюральність [277, s. 150].

Розгляд сеймом проєкту консерваторів відбувся 16 жовтня 1909 р. Консерватори пропонували два внески, згідно з першим проєкт відправлявся до Крайового виділу, другий зобов'язував підкомісію виборчої реформи негайно приступити до нарад над пропонованими умовами. Однак решта сеймових послів, зокрема українські, а також людовці та ліберальні демократи, відкинули домагання консерваторів. Натомість було схвалено рішення про постійну роботу комісії для реформування виборчого закону, адже раніше вона працювала тільки під час сесій сейму. Того ж дня сеймова сесія була відтермінована на наступний рік [277, s. 150–151].

11 січня 1910 р. сеймова сесія продовжила роботу, оскільки восени 1909 р. так і не вдалося схвалити крайовий бюджет на 1910 р. [134, с. 1]. Українські посли далі намагалися використовувати «технічну обструкцію», щоб змусити поляків серйозно поставитися до справи виборчої реформи. Зокрема, вони виголошували велику кількість довгих промов при обговоренні різних питань у сеймовій залі. Наприклад, під час дебатів над бюджетом К. Левицький при кожному пункті заявляв про кривду стосовно українського народу, несправедливий розподіл фінансової допомоги селянам та інше. Крім того, поляки намагалися запровадити посаду другого віце-маршалка, щоб легше поборювати українську опозицію, однак члени українського представництва вийшли з зали перед голосуванням над цим питанням, тому не було кворуму, і воно провалилося. Таким чином, 19 лютого 1910 р. сеймову сесію, яка змогла ухвалити лише справу бюджету на поточний рік, було призупинено [124, с. 1; 168, с. 532–534].

Незважаючи на відсутність міжнаціонального порозуміння, відносини між українцями та поляками в кінці 1908 – першій половині 1910 рр. були достатньо спокійними, що, на думку дослідниці О. Аркуші, характеризувало

перший етап пошуку компромісу. У значній мірі цього вдалося досягти завдяки старанням нового намісника М. Бобжинського. Натомість у другій половині 1910 р. розпочався другий етап, коли українсько-польський конфлікт перейшов до активної фази. Поштовхом до цього стала відсутність очевидного прогресу не тільки в справі виборчої реформи сейму, але й українського університету у Львові. Каталізатором протистояння стали трагічні події у Львівському університеті, зокрема, 1 липня 1910 р. під час сутичок між поляками та українцями було застрелено українського студента Адама Коцка [181, с. 190–192].

Тим часом, переговори в справі виборчої реформи не давали позитивних результатів. Зокрема, на засіданні комісії виборчої реформи 20 липня 1910 р. [156, s. 1] консерватори запропонували свій проєкт реформи, який фактично лише зміцнював їхні позиції, а не демократизував сейм. Так, вони пропонували забезпечення курії великої земельної власності становища аналогічного до старого виборчого закону. Взамін за незначне збільшення кількості мандатів міської курії хотіли введення в ній плюральності та поділу виборців на два кола: тих, які вже мали виборче право, та тих, які б отримали його за новим законом. Однак опозиція з ліберальних демократів, людовців та українців відкинула ці домагання. Це викликало особливо негативну реакцію в подоляків, які у відповідь у своєму виданні «Gazeta Narodowa» погрожували, що відійдуть від запропонованих поступок і зможуть довести до прийняття ще менш демократичного виборчого закону [277, s. 159–160].

Загострення міжнаціональних відносин у Галичині посилило рух українського населення за виборчу реформу до крайового сейму. Зокрема, напередодні осінньої сеймової сесії 18 вересня 1910 р. українські та польські соціал-демократи провели віча та збори в 50 містах, серед яких збір робітників у Львові, де були присутніми 2,5 тисячі осіб. При цьому УСДП гостро критикувала українську фракцію в сеймі за нерішучість у справі боротьби за реформування сеймової виборчої ординації [188, с. 143; 210, с. 56].

Зважаючи на активізацію народних мас, українські посли, коли 22 вересня 1910 р. розпочалася сеймова сесія, відразу активізували боротьбу за виборчу реформу. Так, першого ж дня К. Левицький поставив невідкладний внесок у справі сеймової виборчої реформи [46, s. 5059]. Розгляд внеску відбувся 24 вересня 1910 р., зокрема, у ньому вимагалося, щоб комісія з виборчої реформи впродовж 21-ого дня представила депутатам свій проєкт. У ході обговорення надзвичайно різко висловлювався інший український посол – Є. Петрушевич, якого було обрано на початку 1910 р. замість Є. Олесницького, який склав мандат через хворобу. Є. Петрушевич у сеймі заявляв полякам, які затягували справу реформи, що якщо вони не підтримають пропозиції К. Левицького, то українські депутати викличуть проти польських політиків «… в соймі і в цілім народі таку бурю, від котрої … і за плечима армії стане лячно». У результаті голосування внесок підтримали 48 депутатів – українці, людовці та ліберальні демократи, натомість проти були 33 представники «правиці», тобто подоляки та станьчики. Однак прийняття невідкладних внесків вимагало підтримки 2/3 присутніх послів, тому він провалився, що викликало значне обурення українського сеймового представництва [78, с. 4; 81, с. 4].

3 жовтня 1910 р. відбулася нарада комісії виборчої реформи, що не дала позитивних результатів. На ній був присутній намісник М. Бобжинський, який заявив, що уряд надалі стоїть на позиціях, оприлюднених у своїй заяві 27 червня 1907 р. про те, що в сеймах має бути збережений принцип репрезентації інтересів, щоб забезпечити верствам, які сплачують найбільші податки, достатню присутність у них, водночас дещо розширивши виборче право на всі верстви суспільства. Натомість голова сеймової «лівиці» Ю. Лео заявив, що виступає за якнайшвидше проведення реформи на «широких демократичних підставах». Лідер людовців Ян Стапінський заявляв, що вони готові піти на компроміс та збереження курій за умови загальності, безпосередності й таємності голосування. Голова «Українсько-руського соймового клубу» К. Левицький рішуче висловився проти урядової заяви з 27 червня 1907 р.,

куріальної системи та декларував якнайшвидше запровадження демократичної виборчої системи, яка б забезпечила українським представникам кількість мандатів відповідну до чисельності населення [80, с. 5; 146, с. 1].

Через відсутність просування в справі виборчої реформи українські посли вирішили вдатися до більш рішучих дій у сеймі. Зокрема, на засіданні 19 жовтня 1910 р. К. Левицький поставив формальний внесок із вимогою закриття поточного засідання та відкладення роботи сейму, доки комісія з виборчої реформи не подасть своєї доповіді стосовно стану справ. При цьому український посол посилався на сеймове рішення з 18 жовтня 1910 р., тобто попереднього дня, коли відбулося схвалення внеску польського ліберального демократа Ю. Лео, згідно з яким комісії з виборчої реформи протягом трьох днів необхідно було подати свою доповідь. Тому К. Левицький пропонував, щоб сейм тимчасово призупинив наради до вирішення справи комісією [77, с. 4–5].

Голосування за внесок К. Левицького підтримали лише українські сеймові посли, тому він провалився. Після цього депутати з УНДП та УРП вирішили вдатися до тактики «голосної обструкції» (Додаток Ж), що була запозичена з віденського парламенту та чеського сейму. Так, у часописі «Діло» зазначалося, що після того, як маршалок проголосив результати голосування над внеском, «… з українських лав залунали голосні оклики: Ганьба шляхоцькому соймови! Нема виборчої реформи – не буде засідання! Рівночасно на залі залунали стуки пультів і проймаючий виск трубок, свиставок та інших інструментів так, що на залі нічого не чути» (Додаток З). Поляки спробували проводити засідання далі, використовуючи жести, але протягом години «розглянули» весь порядок денний, і маршалок зупинив роботу сейму [77, с. 5]. Водночас він не скористався своєю можливістю вилучити українських послів із зали для засідань через порушення регламенту, адже це мало б негативні політичні наслідки для поляків, які публічно, зокрема, у пресі скаржилися на утиски їхнього народу на територіях, що

знаходилися під владою Російської імперії, натомість у цьому випадку вони б виглядали порушниками прав українців. Окрім того, це мало засвідчувати для центральної влади у Відні, що незважаючи на складнощі у відносинах з українцями, поляки зберігають контроль над ситуацією в Галичині [164, s. 78].

На нашу думку, «голосна обструкція» українських послів Галицького крайового сейму від УНДП та УРП 19 жовтня 1910 р. мала важливе значення. Зокрема, вона продемонструвала значне зростання рівня політичної свідомості українців у сеймових стінах та їх готовність до значно активнішої боротьби за права власного народу. Ця акція стала новим кроком у діяльності українського представництва, що якісно відрізнялася від попередніх, які були більш пасивними. Наприклад, «сецесія» (демонстративне складення мандатів в знак протесту – *Т. В.*) послів-українців під проводом О. Барвінського у 1901 р. була фактично однією з перших акцій, яка засвідчила чітку позицію в протистоянні з поляками за права свого народу [221, с. 310], але була пасивною, тобто не чинила безпосереднього політичного тиску на опонентів. Натомість українська «голосна обструкція» 1910 р. не давала польській сеймовій більшості можливості для продовження звичного проведення сесій, тому її представники були змушені шукати способів досягнення компромісу з українцями [175, с. 97].

Українська обструкція дала певні результати уже 21 жовтня 1910 р., коли відбулася нарада голів усіх сеймових клубів, тобто поляків та українців. На ній консерватори подали свій проєкт реформи, що залишав станову систему, лише уводив деякі нові курії, наприклад, загальноміську, сільськогосподарських організацій, та запроваджував загальне голосування в сільській. Однак до встановлення компромісу ще було далеко, тому того ж дня прийнято рішення про регулярне проведення нарад керівників фракцій сейму [116, с. 4].

Наприкінці жовтня 1910 р. українські політики запропонували польським умови можливого компромісу в справі виборчої реформи сейму. Зокрема, вони вимагали 40 % мандатів, трьох членів Крайового виділу з

десяти, з яких один український представник мав бути заступником голови – крайового маршалка. Окрім того, у сеймі мали бути створені українська та польська національні курії для економічних і культурних справ з правом «veto» в національно-політичних питаннях та стосовно крайового статуту і виборчої ординації. Тобто українці прагнули самостійно вирішувати свої економічні й культурні питання, а також мати можливість блокувати найважливіші рішення в сеймі. Однак, очевидно, що поляки не могли погодитися на такі значні вимоги, тому 3 листопада 1910 р. на сеймовому засіданні знову продовжилася «голосна обструкція». Водночас під впливом обструкції відбулося певне об'єднання польських політиків, адже людовці та демократи погодилися, щоб реформа виборчого законодавства не ліквідовувала поділу голосувальників на курії [168, с. 555–556].

Паралельно з українською «голосною обструкцією» відбувався активний рух на підтримку виборчої реформи до Галицького сейму за межами його стін. Наприклад, УРП проводила віча для населення, де її члени агітували за реформу. Так, на Снятинщині наприкінці жовтня – на початку листопада 1910 р. вони відбулися у Вовчківцях, Рожневі, Стецеві за участю діяча УРП, депутата австрійського парламенту та письменника Василя Стефаника, який підтримував внесення змін до сеймового виборчого законодавства [229, с. 84].

Зважаючи на «голосну обструкцію» в сеймі, 7 листопада 1910 р. поляки запропонували українському представництву певні поступки. Зокрема, вони погоджувалися на двох українських членів Крайового виділу з восьми загалом. При цьому українські посли обирали б одного самостійно, без згоди польських депутатів, а також членів сеймових комісій та крайових інституцій. Натомість обструкція мала бути призупинена для ухвалення бюджету. Однак українська сторона відмовилася, оскільки вважала, що, ухваливши бюджет, поляки знову будуть затягувати справу реформи [115, с. 1; 154, с. 1].

Польські політики виробили свій проєкт виборчої реформи і запропонували його на засіданні профільної сеймової комісії 12 листопада 1910 р. У ньому пропонувалося, щоб сейм складався з 192 членів, з яких 15

мали бути вірилістами, зокрема, у порівнянні із старим законом додавалося ще три проректори вищих навчальних закладів. 177 послів обиралося таємним і безпосереднім голосуванням, з яких 44 великих землевласники, п’ять з торгово-промислових та двоє з ремісничих палат, 36 у цензовій курії міст, 10 у загальній міській, 80 серед селян та дрібних міщан. Крім того, поляки хотіли запровадити в округах тримандатну пропорціональність, тобто в окрузі два мандати отримувала партія, що виграла, та один мандат – яка отримала не менше 25 % голосів. Водночас для українського представництва погодилися забезпечити лише не менше 38 мандатів виборних депутатів, тобто тільки 21,5 % [164, s. 80–81].

У відповідь українська сторона підготувала свої вимоги. Вони передбачали: 1) не менше 31 % мандатів для українців; 2) збереження дотеперішнього числа вірилістів – 12; 3) 10 депутатів із загальної міської курії; 4) 86 послів від селян та дрібних міщан; 5) відкинути плюральність малої земельної власності; 6) забезпечити українську та польську національну меншості без пропорціональності; 7) ценз осілості для виборців мав становити не два роки, а тільки пів; 8) українські посли самі обиратимуть своїх членів Крайового виділу, інституцій, а також сеймових комісій [118, с. 1]. Вони були запропоновані на засіданні сеймової комісії виборчої реформи 15 листопада 1910 р., але не розглянуті [19, арк. 6; 90, с. 1–2].

16 листопада 1910 р. в сеймі знову відбувалася «голосна обструкція», але поляки мімікою змогли прийняти крайовий бюджет на наступний рік [151, с. 1; 168, с. 558]. Того ж дня увечері зібралася комісія для виборчої реформи, де пропозиції українців, подані 15 листопада 1910 р., було розглянуто і відкинуто. Одразу після цього, в знак протесту, усі українські посли включно з москвофілом М. Королем покинули нараду [91, с. 5]. 18 листопада 1910 р. сеймову сесію було зупинено і відкладено на майбутнє [66, с. 4–6; 155, s. 1].

Попри певну активізацію переговорів у справі реформи, українська «голосна обструкція» викликала негативу реакцію в польських політиків. При цьому не лише в подоляків та ендеків, які не приховували свого негативного

ставлення до українців, але і в решти, наприклад, людовців, ліберальних демократів чи станьчиків, котрі були більш налаштованими до міжнаціонального компромісу. Так, за крайовий бюджет на 1911 р. під час української обструкції голосували усі польські угрупування, серед них людовці. Їхній депутат В. Вітос схвально відгукувався про проєкт бюджету, оскільки він мав велику кількість потрібних видатків на шкільництво, будівництво нових доріг, меліорацію ґрунтів, регуляцію кількох рік та багато іншого, зокрема і на українські потреби. Тому В. Вітос відзначав, що багато селянських послів вважали українську обструкцію за смішну та неприродну. Крім того, В. Вітоса лякали заяви деяких радикально налаштованих українських депутатів про те, що в разі відсутності поступок, вони силою «викинуть» польських панів за р. Сян, оскільки в майбутньому це могло стосуватися всього народу. На нашу думку, значна частина поляків, незважаючи на партійну приналежність, у більшій чи меншій мірі, намагалися зберегти домінування у Східній Галичині [167, s. 232–233].

Зважаючи на відсутність суттєвого прогресу в справі прийняття виборчої реформи та відповідно українсько-польського порозуміння, намісник М. Бобжинський вирішив докласти максимум зусиль для досягнення успіху [277, s. 206]. Так, коли в червні 1911 р. відбулися вибори до віденського парламенту, то М. Бобжинським було зроблено все для того, щоб перемогу в них здобули прихильники виборчої реформи, тобто так званий «блок» – станьчики, ліберальні демократи, людовці, натомість найбільшої поразки зазнали ендеки [245, с. 123].

Фактично завдяки перемозі «блоку» на парламентських виборах 1911 р. посилився вплив намісника М. Бобжинського на польський політичний табір. Водночас представники «антиблоку», які зазнали поразки, зокрема ендеки та частина найбільш радикальних подоляків, вирішили об’єднатися на антиукраїнських позиціях і створили в Галицькому сеймі клуб «Центр». Його найбільш відомими членами були Т. Ценський, С. Стадніцький, В. Чарторийський [181, с. 194–195].

На думку О. Аркуші, 1911 р. став третім етапом українсько-польських переговорів стосовно компромісу, зокрема, він характеризувався відсутністю сеймової сесії, призупиненням роботи комісії виборчої реформи та політичною боротьбою в ході парламентських виборів. Натомість кінець 1911 – перша половина 1912 рр. були четвертим періодом, оскільки переговори знову активізувалися завдяки посередництву намісника М. Бобжинського [181, с. 194–196].

Представники «антиблоку» спробували просунути свій проєкт виборчої реформи, що був поданий на засіданні комісії її новим референтом, тобто головою (з січня 1911 р.) С. Стажинським 25 вересня 1911 р. Зокрема, він передбачав введення плюральності при голосуванні та тримандатних виборчих округів. Однак українські політики виступили проти нього, тому 26 вересня було вирішено направити пропозиції С. Стажинського до комісійного субкомітету для більш детального опрацювання, але фактично цей проєкт було відкинуто [168, с. 582–583].

Згодом під час парламентської сесії 28 листопада 1911 р. у Відні відбулися українсько-польські переговори. З польського боку в них взяли участь голова парламентарного Кола польського станьчик Л. Білінський, подоляк Давид Абрагамович, людовець Я. Стапінський, ендек Олександр Скарбек, ліберальний демократ Людоміл Ґерман, з українського – були націонал-демократи К. Левицький, Т. Окуневський, Є. Петрушевич. Українці вимагали: 1) 31 % сеймових мандатів; 2) створення окремої національної курії в сеймі для вирішення власних питань; 3) трьох членів Крайового виділу; 4) утворення одномандатних виборчих округів, розмежованих за національною ознакою; 5) збереження в сеймі теперішньої кількості вірилістів; 6) створення додаткової загальної сільської курії; 7) збільшення кількості сільських мандатів до 88; 8) відкинення ідей петрифікації та плюральності; 9) забезпечення українським депутатам мандатів у всіх куріях [126, с. 2]. Однак польські представники не давали конкретних

відповідей на українські пропозиції, тому 13 грудня 1911 р. переговори закінчилися безрезультатно [168, с. 591 – 592; 247, с. 17–18].

Українські політики повторно запропонували свої вимоги 18 грудня 1911 р. під час засідання субкомітету комісії виборчої реформи у Львові. Зокрема, український представник радикал І. Макух вимагав 33,3 % мандатів, тобто 1/3. Проте цього дня його пропозиція не розглядалася [168, с. 592]. Натомість розгляд цієї пропозиції відбувся 29 грудня 1911 р., але її було відкинуто, тому в знак протесту І. Макух та «старокурсний» москвофіл М. Король покинули субкомітет. У свою чергу К. Левицький написав листа президенту Ради міністрів, в якому вимагав від уряду втрутитися, щоб здійснити тиск на польських політиків [168, с. 598–599].

4 січня 1912 р. у Відні відбулася зустріч президента Ради міністрів К. Штюрка з головою «Українсько-руського соймового клубу» Галицького сейму К. Левицьким. Голова уряду повідомив К. Левицького, що він проводив нараду з намісником М. Бобжинським, маршалком С. Бадені та міністрами-поляками В. Залеським і В. Длуґошем, де було прийнято рішення про скликання сеймової сесії на 11 січня 1912 р. для роботи над справою виборчої реформи. Прем’єр зазначав, що поляки наполягають на тому, щоб сеймова сесія була проведена, оскільки тоді будуть присутні всі політичні сили, що дасть змогу для більш ефективних переговорів [135, с. 1; 145, с. 1]. Водночас К. Левицький застерігав, що польські політики збираються вирішувати інші питання, тому українські посли будуть змушені знову вдатися до «голосної обструкції». Однак К. Штюрк наполягав на тому, що намісник та маршалок докладуть максимальних зусиль для досягнення порозуміння [168, с. 599].

Сеймова сесія розпочалася 11 січня 1912 р., однак на порядку денному не було справи виборчої реформи, що обурило українських послів. Після вступних промов намісника та маршалка заяву виголосив К. Левицький. Він зазначив, що 18 листопада 1910 р. сеймом прийнято резолюцію, згідно з якою справа виборчої реформи мала бути вирішена якнайшвидше та запропонована на наступній сесії, однак поляки не дотримали слова. Зважаючи на це, посол

Є. Петрушевич поставив внесок із вимогою закриття засідання до 18 січня 1912 р., щоб дати час на переговори. Після відкинення цього внеску посли з УНДП та УРП знову вдалися до «голосної обструкції» [82, с. 5–6; 111, с. 1; 112, с. 1–3].

18 січня 1912 р. відбулася перша в році спільна конференція голів польських та українських сеймових фракцій. На ній українці вимагали третини мандатів, натомість поляки погоджувалися забезпечити їм тільки 25 % [147, с. 6]. Згодом після ще кількох нарад, 1 лютого 1912 р., українські політики погодилися дещо знизити вимоги до 31 % посольських місць, натомість польська сторона вирішила, що може дозволити українцям у сеймі мати представництво не більше, ніж в австрійському парламенті, тобто 26,4 % [148, с. 5].

Окрім того, для польської консервативної більшості справа виборчої реформи поєднувалася з розширенням крайової автономії. Зокрема, вони прагнули, щоб українці погодилися на розширення кола справ, які б вирішувалися Галицьким сеймом. Це мали бути справи, які не трактувалися в законодавстві як такі, що входили виключно до компетенції австрійського парламенту, наприклад, стосовно громад, а також встановлення не тільки додатків, але й самих податків [277, s. 204].

Водночас шляхта, яка складала основну частину консервативного угрупування подоляків, прагнула захистити свої землі та привілеї. Наприклад, після можливого приєднання «панських дворів» до громад вони прагнули надалі виконувати поліційні функції на своїх землях, бути звільненими від 40 % громадських податків, отримати 1/4 голосів у раді громади. Крім того, ці постанови мали бути закріплені крайовим законодавством, зокрема, для їх скасування сеймом мав бути кворум із 3/4 усіх депутатів та підтримки такого рішення 2/3 присутніх. Польський дослідник Ю. Бушко зазначав, що дані вимоги могли бути частково підтримані українськими послами, однак в обмін на забезпечення 30 % мандатів, проте консерватори не бажали йти на такі поступки [277, s. 204–205].

Намісник М. Бобжинський, усвідомлюючи важливість для центральної влади справи укладення міжнаціонального компромісу в Галичині, намагався активно виконувати функції посередника. Зокрема, 2 лютого 1912 р. він опублікував в урядовій «Gazecie Lwowskiej» свої пропозиції стосовно реформи. Вони передбачали: 1) 26,4 % сеймових мандатів для українського представництва, аналогічно як в парламенті; 2) двоє з восьми або семи українських членів Крайового виділу; 3) маршалок буде мати два заступника у Крайовому виділі – українця та поляка; 4) українці мають самі обирати своїх членів Крайового виділу, сеймових комісій та крайових інституцій; 5) у міських загальній та цензовій куріях будуть окремі українські округи; 6) у селянській курії будуть двомандатні пропорційні виборчі округи; 7) у Крайовому статуті компетенція сейму буде розширена до межі, на яку погодиться центральний уряд; 8) Крайовий статут забезпечить вибори до повітової та громадської рад на основі станів, а також за умови приєднання «панських дворів» до громад, залишить першим можливість виконувати функцію місцевої поліції на своїх територіях [164, s. 149–151].

Зважаючи на подані пропозиції, 6 лютого 1912 р. голова «Українсько-руського соймового клубу» К. Левицький подав намісніку М. Бобжинському остаточні вимоги. Зокрема, вони передбачали забезпечення українському представництву 30 % мандатів та введення одномандатних виборчих округів, тобто національного кадастру з поділом виборців. Натомість українські політики погодилися б на вигідні для поляків сьомий та восьмий пункти пропозицій, опублікованих намісником. Польська сторона 8 лютого 1912 р. заявила, що погоджується на пошук різних шляхів забезпечення кількості мандатів для українського представництва, але не може дати більше, ніж 26,4 %. За цих умов переговори тривали ще деякий час, а в сеймі відбувалася «голосна обструкція». Після схвалення польськими депутатами крайового бюджету на 1912 р. без обговорення 14 лютого 1912 р. сеймову сесію було зупинено та відкладено [20, арк. 4; 164, s. 151–153].

20 лютого 1912 р. голова Кола польського Л. Білінський був призначений міністром скарбу монархії Габсбургів, а його місце зайняв демократ Ю. Лео. Галицький намісник М. Бобжинський відзначав, що дана зміна мала дещо негативний вплив на виборчу реформу, оскільки Л. Білінський був прихильником порозуміння і мав значний вплив на подоляків, натомість Ю. Лео також був активним, але не мав такого авторитету, як його попередник. Крім того, через хворобу влітку 1912 р., яка невдовзі призвела до смерті, з посади сеймового маршалка пішов С. Бадені – ще один активний учасник процесу переговорів. Його наступник Адам Голуховський, що був сином колишнього намісника Галичини Агенора Голуховського, не мав достатньо здібностей для продовження справи С. Бадені. Тому завдання довести до компромісу між українською та польською сторонами для М. Бобжинського ускладнювалося [164, s. 153–155].

Зваживши складність становища в справі виборчої реформи, небажання йти на взаємні поступки польської та української сторін, намісник М. Бобжинський на початку вересня 1912 р. вирушив до Відня. Там на зустрічі з президентом Ради міністрів К. Штюрком М. Бобжинський просив відставки. Однак голова уряду переконав його залишитися на посаді через важливість для держави укладення міжнаціонального компромісу в Галичині, до якого міг довести своєю активною працею лише М. Бобжинський [164, s. 163–164].

На думку О. Аркуші, вересень 1912 – квітень 1913 рр. став п’ятим періодом у справі полагодження міжнаціонального компромісу та виборчої реформи до сейму, який характеризувався постійними переговорами, що вступили у вирішальну стадію. Зокрема, після піврічної перерви в переговорах від зими 1912 р. 6 вересня 1912 р. відбулося засідання президій польських сеймових клубів, де ухвалено рішення про продовження домовленостей з українцями за посередництва намісника М. Бобжинського. Найважчим було вирішення відсоткового співвідношення мандатів, водночас складним виявилося й питання впровадження національного кадастру при голосуванні, зокрема, східногалицькі консерватори подоляки активно виступали проти,

оскільки хотіли запровадити пропорційну систему, де б в одному окрузі було два чи більше мандати, таким чином вони претендували на українські місця в сеймі [181, с. 198].

Оскільки українські політики не хотіли погодитися на менше, ніж 30 % мандатів, а поляки давали лише 26,4 %, то переговори відбувалися стосовно способу забезпечення числа місць у сеймі. 30 вересня 1912 р. М. Бобжинський зустрівся з президією УНДП та запропонував їй, щоб у курії сіл та малих міст запровадити фактично змішану систему голосування. Зокрема, у Східній Галичині мали бути двомандатні округи там, де є більше 25 % польських мешканців, щоб другий мандат діставався їм, а перший – українським представникам. Натомість, якщо польська меншість не мала такої кількості населення, то округ мав бути одномандатним, де б обирався лише український депутат. Водночас польські мешканці, які проживали в меншості нижче 25 % на території Східної Галичини, мали бути відокремлені у свої одномандатні округи [164, s. 165–166].

Крім того, М. Бобжинський повідомив українським діячам, що для забезпечення їм 26,4 % мандатів сейму разом з вірилістами потрібно запровадити ще одну курію – середньої земельної власності, де були б особи, які сплачували на рік 50–200 крон ґрунтового податку. Це зумовлювалося тим, що польські угрупування вимагали, щоб відсоток мандатів кожної курії відповідав відсотковому співвідношенню населення за національною ознакою, яке мало голосувати в ній. Українські політики в основному претендували на мандати від дрібних землевласників сіл та містечок, але, щоб забезпечити їм 26,4 % голосів, потрібно було б збільшити кількість депутатів із цієї групи, однак, на думку намісника, таке було неможливим, адже призводило до того, що курії із загальним голосуванням мали б більше мандатів, ніж цензові [164, s. 166–167].

15 жовтня 1912 р. президія «Українсько-руського соймового клубу», тобто представники УНДП та УРП, на зустрічі з намісником М. Бобжинським заявила, що не може погодитися на запровадження нової курії середньої

земельної власності, але підтримує ідею створення окремих двомандатних округів за умови, що буде введений національний кадастр, який забезпечить українським політикам 30 % усіх місць у сеймі. Зокрема, українські діячі хотіли мати чотири з 13 вірилістів, один мандат із 45 великих землевласників, у міській цензовій вісім із 42 мандатів, у загальноміській – чотири з 12, селянській – 45 із 91. Однак М. Бобжинський заявив, що польські угруповання не погодяться на такий розподіл і на більшу, ніж 26,4 %, цифру мандатів для українського населення. Проте висловив сподівання, що українці змінять свою думку при подальших переговорах [164, s. 168–169].

3 листопада 1912 р. у Відні під час парламентської сесії відбулася нарада М. Бобжинського з головами польських клубів: Д. Абрагамовичем – «правиці», Ю. Лео – ліберальних демократів, С. Ґломбінським – ендеків, Я. Стапінським – людовців, В. Чарторийським – «центр», а також маршалком А. Голуховським і міністрами уряду В. Длуґошем та В. Залеським. Вдалося дійти до приблизного порозуміння щодо розподілу мандатів. Так, українським діячам пропонували 26,4 %. Зокрема, чотири з 13 вірилістів, один мандат із 45 в курії великої земельної власності, чотири із 43 у міській цензовій, три з 12 в загальноміській, 44 в селянській та дрібно-міщанській. Водночас ще п’ять послів мало бути від торгово-промислових та три від ремісничих палат, без включення туди українських представників. Крім того, мали бути створені деякі окремі двомандатні округи для української та польської меншостей, де б вона обирала другого посла [164, s. 170–171].

Крайовий виділ мав складатися з восьми осіб, чотири з яких вибиралися від кожної з курій, а інші – від цілого сейму. При цьому один український представник обирався від селянської курії, а другий – від усіх українських сеймових депутатів. На вибір інших шести членів Крайового виділу українські посли не впливали. Крім того, частково вирішено провести петрифікацію, тобто ускладнення зміни Крайового статуту. Так, потрібна була присутність більше 3/4 послів для зміни положень про склад сейму та чисельність виконавчого органу, а також організаційних засад існування громад.

Натомість інші положення могли б змінюватися присутністю менше ніж 3/4 посольського представництва [164, s. 171–172].

Наступним кроком були переговори з українською стороною, що відбулися у Відні 12–21 грудня 1912 р. Українські політки погоджувалися на пропозиції поляків, але вимагали 30 % мандатів, двох членів Крайового виділу не з восьми, а з семи, одного із заступників Крайового маршалка в сеймі та його виконавчому органі, права самостійно обирати представників до сеймових комісій та крайових інституцій. Крім того, вони відкидали можливість зміни будь-яких положень Крайового статуту за присутності менше ніж 3/4 депутатів, тобто без українських послів [164, s. 175–176].

У відповідь польська сторона погодилася змінити лише деякі зі своїх умов, зокрема, готова була дозволити одного українського представника як заступника крайового маршалка, самостійний вибір українськими послами членів до сеймових комісій, але не крайових інституцій. Крім того, поляки погоджувалися на двох українців із семи членів Крайового виділу, за умови, що маршалок буде мати два голоси, а також на те, що положення Крайового статуту не зможуть бути зміненими за присутності менше 3/4 депутатів сейму. Однак українському представництву надалі давалося 26, 4 % мандатів [164, s. 176–177].

Фактично на межі 1912–1913 рр. ситуація в українсько-польських переговорах була надзвичайно складною. Однак центральний уряд намагався активно втручатися в цей процес, що було зумовлено загостренням міжнародних відносин через початок Балканської війни в жовтні 1912 р. Керівництво монархії Габсбургів готувалося до можливих воєнних дій проти Росії, тому хотіло забезпечити для себе політичну стабільність у прикордонній Галичині [166, s. 97–98]. Водночас позиції українських політиків були досить хиткими, адже тиск уряду на поляків та заохочення до переговорів могли закінчитися будь-якої миті через стабілізацію міжнародного становища. Тому, коли в січні 1913 р. Балканська війна ще тривала, однак були помітні тенденції до примирення, а польські політики хотіли скликання сейму для вирішення

різних питань, зокрема бюджету, то становище для домовленостей про виборчу реформу покращилося [181, с. 200].

Оскільки в цей час тривала сесія австрійського парламенту, то 4 лютого 1913 р. М. Бобжинський поїхав до Відня, де знову намагався бути активним посередником у переговорах. Йому вдалося схилити українських політиків до зменшення своїх вимог з 30 % до 26,4 % з двома додатковими мандатами, тобто загалом 27,2 %. Тобто українське представництво мало б не 60, а 62 мандати, що забезпечувалося збільшенням кількості послів у цензовій міській та загальній сільській куріях, відповідно із 43 до 44 та з 98 до 99. Крім того, українці погодилися на умови польських консерваторів щодо об'єднання «панських дворів» із громадами, але були проти збереження чинної на той час системи виборів до повітових рад, годячись тільки на збереження курій при розширенні числа голосувальників [164, s. 232–233].

24 лютого 1913 р. відбулося засідання комісії для виборчої реформи, де між українською та польською сторонами вдалося погодити основні умови виборчої реформи, які мали бути остаточно узгоджені до кінця лютого. Однак під час наступних нарад східногалицькі консерватори подоляки рішуче виступили за збереження чинного законодавства стосовно повітових рад, натомість українські представники фактично були проти і вважали, що це напряму не стосується справи реформування виборчого законодавства до сейму. 28 лютого 1913 р. у Відні К. Левицький на засіданні голів парламентарних фракцій вирішив чинити тиск на уряд і висловився проти розгляду фінансових питань та бюджету, доки в Галичині не буде вирішено міжнаціонального конфлікту [168, с. 644].

Завдяки втручанню уряду, зокрема польських міністрів Л. Білінського і В. Залеського, вдалося змусити подоляків прийняти компромісні умови щодо повітових рад, зокрема, вони надалі мали обиратися за куріями, але за допомогою прямих безпосередніх виборів, коли всі виборці віддавали голоси за кандидата. Тому, зважаючи на попередній компроміс між українцями та

поляками, цісар вирішив скликати засідання сейму на 18 березня 1913 р. [168, с. 645].

17 березня 1913 р. відбулося засідання комісії виборчої реформи, де ухвалено її основні умови. Вони передбачали, що сейм складатиметься з 228 послів, із яких 62 мали бути українськими, тобто 27,2 %. Мала запроваджуватись змішана смуга двомандатних округів та національний кадастр [251, с. 132]. Однак, коли 18 березня 1913 р. відбулося засідання сейму, то активно проти реформи виступили польський консервативний клуб «Центр», ендеки та новокурсні москвофіли В. Дудикевича [168, с. 645–647].

Проти компромісу виступало польське духовенство, зокрема вірмено-католицький архієпископ Йосиф Теодорович та римо-католицькі єпископи Юзеф Пельчар і Леон Валенґа, листами інформували М. Бобжинського, що не зможуть брати участі в сеймових засіданнях у другій половині березня 1913 р. Згодом, 2 квітня 1913 р., подоляцьке видання «Gazeta Narodowa» опублікувало звернення римо-католицького єпископату до вірних, в якому вони відмовлялися брати участь у голосуванні за виборчий проєкт М. Бобжинського, оскільки вважали його сепаратистським і шкідливим для співжиття поляків та українців [287, s. 341–342].

Попри складнощі М. Бобжинський намагався допровадити до завершення справи виборчої реформи, зокрема, на початку квітня 1913 р. відбулися наради Кола польського. У ніч з третього на четверте квітня 1913 р. його члени більшістю 2/3 присутніх ухвалили резолюцію про підтримку умов виборчої реформи, погоджених комісією 17 березня 1913 р. [181, с. 202]. Однак 17 квітня 1913 р. «Gazeta Narodowa» опублікувала чергову заяву всіх п’яти членів польського єпископату, в якій вони продовжували критикувати проєкт виборчої реформи, звинувачуючи його в надмірному радикалізмі, що загрожує правам релігії та етики, а також національній культурі. Після цього справа компромісу була остаточно розбита і намісник М. Бобжинський вирушив до Відня, де подав у відставку зі своєї посади, яка була прийнята цісарем Францом-Йосифом І через місяць [287, s. 342].

Таким чином, боротьба за виборчу реформу до Галицького крайового сейму тривала протягом усієї дев'ятої каденції (1908–1913 рр.). Поштовхом для переходу до активних дій політичних діячів стало запровадження загального виборчого права у 1907 р. до австрійського парламенту – Державної ради. Зокрема, відносно вдалі результати парламентських виборів підвищили важливість українського руху в монархії Габсбургів. Водночас застаріле виборче законодавство Галицького сейму не давало можливостей українцям чинити активного впливу на крайову політику.

Важливість проведення реформи виборчого законодавства Галицького крайового сейму розуміли всі українські та польські політичні сили, однак кожна з них мала різне бачення результатів цього процесу. Зокрема, серед польських угрупувань консерватори бажали обмежитись мінімальними поступками демократичним силам, що означало збереження станової системи репрезентації інтересів із запровадженням загального голосування лише в окремих куріях. Водночас людовці та ліберальні демократи хотіли виборчої системи, яка б базувалася на загальному, рівному, таємному та безпосередньому голосуванні, однак вони розуміли, що не зможуть зламати опір консерваторів, які користувалися урядовою підтримкою, тому вирішили погодитися на половинчасті зміни закону. Крім того, гострим було питання українських мандатів, адже поляки не хотіли забезпечити представникам цього народу репрезентації відповідної до кількості населення, посилаючись на те, що вони платять менше податків. При цьому надзвичайно радикальною була позиція так званого «антиблоку» – союзу східногалицьких консерваторів подоляків з ендеками, які хотіли обмежити вплив українського представництва в сеймі.

Український політичний рух на початку ХХ ст. умовно поділявся на два напрямки – українофільський та москвофільський, при цьому в другому виділялися течії «старокурсників» та «новокурсників». Усі вони виступали за виборчу реформу, однак найактивнішими були посли українофільського спрямування УНДП та УРП, натомість москвофіли з РНП підтримували їх

боротьбу лише формально. Українофільські політики прагнули забезпечити для свого народу якомога більшу кількість мандатів, але вони не мали значного сеймового представництва, адже «Українсько-руський соймовий клуб» у 1908 р. налічував тільки 15 осіб включно з вірилістами. Зважаючи на це, депутати УНДП та УРП були змушені вдатися до радикальних заходів, щоб чинити тиск на польську сторону, зокрема, застосовували «голосну обструкцію», що пришвидшила процес переговорів щодо виборчої реформи. Проте в кінцевому результаті, попри втручання уряду та їх представника в Галичині – намісника М. Бобжинського, «антиблокові» сили скористалися підтримкою польського римо-католицького єпископату та його впливом на релігійні почуття політиків і зірвали компроміс з українцями.

Практична діяльність українських послів під час дев’ятої каденції сейму (1908–1913 рр.) зосереджувалася на господарських питаннях, наприклад допомозі населенню через різні природні лиха, розвитку інфраструктури, сільського та ліосового господарства, промисловості та ін. Важливість мали адміністративні та бюджетно-фінансові внески, яких було дещо менше. Усі пропозиції послів-українців ставили за мету покращити становище власного народу. Однак можливості українського сеймового представництва були обмежені, оскільки польська більшість досить часто ігнорувала їхні пропозиції, намагалася виділяти більшу частину крайових фінансів на власні потреби. Попри вагомість культурно-освітніх пропозиції українців, у цій сфері вони стикалися з ще більшим спротивом польських політиків.

РОЗДІЛ 4. УКРАЇНСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ГАЛИЦЬКОГО КРАЙОВОГО СЕЙМУ ДЕСЯТОЇ КАДЕНЦІЇ (1913–1914 РР.)

4.1. Галицькі українці в сеймових виборах 1913 р. Формування «Українського соймового клубу»

Дізнавшись про подання у відставку намісника М. Бобжинського в квітні 1913 р., українські політики вирішили надалі підтримувати попередні умови виборчої реформи, але при відсутності реальної можливості її прийняття Галицьким сеймом виступали за його якнайшвидший розпуск і проведення нових виборів. Зокрема, про це заявив український націонал-демократ Кость Левицький 19 квітня 1913 р. на прийомі в голови австрійського уряду К. Штюрка [168, с. 648]. Складність ситуації змусила цісаря Франца-Йосифа I розпустити Галицький сейм 9 травня 1913 р. [71, с. 2; 273, с. 148]. На підставі цісарського рішення 13 травня 1913 р. намісник М. Бобжинський видав повідомлення про сеймові вибори, що мали відбутися 30 червня в сільській курії, 3 липня – міській, 4 липня – торгово-промислових палат, 8 липня – великої земельної власності. Наступного дня – 14 травня 1913 р. – галицька преса інформувала читачів, що новим намісником призначено колишнього міністра фінансів Австро-Угорщини Вітольда Коритовського [70, с. 1; 194, с. 42; 287, s. 343].

Призначення В. Коритовського намісником без консультацій із краківським консервативним угрупуванням – станьчиками, до якого належав попередній намісник М. Бобжинський, а також формально і сам В. Коритовський, по суті, означало, що цісар Франц-Йосиф I був готовий піти на часткові поступки подоляцько-ендецькому табору в Галичині. Водночас В. Коритовський був австрійським чиновником, слабко пов’язаним з галицькими політиками, що засвідчувало готовність Відня вдатися до адміністративних методів для встановлення польсько-українського компромісу [194, с. 43; 277, s. 257].

Після призначення нового намісника до нього завітав К. Левицький із вимогою справедливого адміністрування і проведення виборів без фальсифікацій з боку крайової влади. В. Коритовський відповів українському політику, що вже прийняв таке зобов'язання перед цісарем і готовий повторити його українцям. На підтвердження своїх слів галицький намісник видав обіжник до всіх староств краю, у якому закликав проводити вибори легально, без зловживань [168, с. 651–652; 194, с. 43].

Серед українських партій у 1913 р. найсильнішою була УНДП. Виборча кампанія УНДП розпочалася практично відразу після оголошення виборів, зокрема, 16 травня 1913 р. часопис народовців «Діло» закликав своїх читачів надсилати пожертви на рахунок націонал-демократів у «Крайовому кредитовому союзі» для проведення виборчої кампанії [55, с. 1]. Наступного дня – 17 травня 1913 р. – у «Ділі» була розміщена стаття «До виборчої праці!», у якій автори закликали українців до активної боротьби за всі мандати в курії сільських громад Східної Галичини, щоб вони не дісталися консервативним подолякам та москвофілам. Крім того, в статті зазначалося, що від свідомості виборців буде залежати легальність голосування і можливості адміністрації та польських кандидатів до фальсифікації виборчого процесу [86, с. 1; 194, с. 43].

19 травня 1913 р. часопис «Діло» опублікував звернення керівного органу УНДП Народного комітету «До Руського Народу Галицької Землі» від 17 травня 1913 р. У ньому, зокрема, зазначалося, що головним завданням на виборах 1913 р. є обрати склад Галицького сейму, який би зміг ухвалити виборчу реформу, адже від неї залежатиме перебудова політичного устрою краю і майбутнє українського народу. Основним ворогом реформи та польсько-українського порозуміння визначали «вшехпольсько-подоляцьку» коаліцію під патронатом польського єпископату. Народний комітет закликав українців до активної виборчої боротьби за всі мандати із сільської курії Східної Галичини, де вони становлять більшість населення. Крім того, у зверненні містився заклик до поляків, щоб вони не підтримували політичних угруповань, які виступали проти виборчої реформи і довели своє прагнення до

порозуміння з українцями на умовах раніше встановленого компромісу, тобто мали голосувати за польських політиків, які підтримували сеймову реформу: станьчиків, людовців, ліберальних демократів. Керівництво УНДП закликало до єдності й солідарності в національно-державницькому таборі, насамперед маючи на увазі УРП. У кінці висловлювалася думка лідерів УНДП, що після затвердження нового виборчого законодавства потрібно провести перевибори, щоб у сеймі правдиво відображалася політична ситуація [88, с. 1; 194, с. 43].

23 червня 1913 р. Народний комітет як керівна управа УНДП у відповідь на пропозиції повітових організацій погодив націонал-демократичних кандидатів у виборчих округах: Бережани (Тимотей Старух), Бібрка (Лонгин Цегельський), Борщів (о. Олександр Капустинський), Броди (Андрій Корнелля), Бучач (Теодор Марків), Городенка (Іван Ціпановський), Городок (Лонгин Озаркевич), Гусятин (Іван Кивелюк), Долина (Юліан Романчук), Добромиль (о. Юліан Гумецький), Дрогобич (Ярослав Олесницький), Жидачів (Лев Левицький), Заліщики (Теофіл Окуневський), Збараж (Сидір Голубович), Золочів (Теодор Ваньо), Калуш (Іван Куровець), Кам'янка-Струмилова (о. Михайло Цегельський), Ліско (Антін Старух), Львів (о. Йосиф Фолис), Мостиська (Володимир Загайкевич), Перемишль (Теофіл Кормош), Перемишляни (Володимир Сінгалевич), Підгайці (Володимир Бачинський), Рава-Руська (Роман Залозецький), Рогатин (Кость Левицький), Рудки (Гринь Тершаковець), Самбір (о. Володимир Петрик), Скалат (Олександр Пісецький), Сокаль (Роман Перфецький), Станиславів (Лазар Винничук), Стрий (Євген Петрушевич), Теребовля (о. Стефан Мохнацький), Турка (Теодор Рожанковський), Цішанів (о. Северин Метелля), Чортків (Антін Горбачевський), Яворів (Іван Кохановський), Ярослав (о. Бронислав Ґоцький) [57, с. 1–2], згодом ще було додано кандидата в Старому Самборі (о. Іван Яворський) [132, с. 1–2; 194, с. 43–44].

Водночас Народний комітет УНДП закликав своїх прихильників підтримати кандидатури від УРП в Коломиї, Косові, Надвірній, Снятині, Тлумачі, а також одного безпартійного, колишнього соціал-демократа

М. Новаківського в Богородчанах [57, с. 1–2]. У свою чергу діячі УРП також швидко розпочали приготування до виборів. Так, 22 травня 1913 р. керівний орган УРП – Головний заряд – видав відозву до своїх прихильників, у якій підкреслювалося значення виборчої кампанії 1913 р. [287, s. 343]. Радикали проводили виборчу кампанію 1913 р. під кличем реформи сеймового виборчого законодавства, від якої залежала спроможність українських послів захищати права рідного народу. Крім того, преса УРП, зокрема часопис «Громадський голос», на доступному рівні намагалася пояснити практичне значення Галицького сейму для українського селянина. Відзначалося, що від того, яких депутатів буде обрано, залежатиме доля місцевих додатків до чинних державних податків, справа шкільництва, ставлення повітових рад і виділів до населення, поведінка польських «панів», рішення про те, які са́ме дороги будуть ремонтуватися і т. д. [56, с. 1; 194, с. 44].

26 травня 1913 р. у Станиславові в канцелярії Лева Бачинського відбувся партійний з'їзд УРП за участю мужів довір'я, членів ширшого Головного заряду та п'яти представників із кожної повітової організації. Учасники з'їзду підтримали ідею порозуміння з УНДП під час виборів, а також створення єдиного сеймового клубу після їх завершення [287, s. 344]. На підставі внесків повітових організацій було затверджено кандидатів у повітах Тлумач (Іван Макух), Коломия (Кирило Трильовський), Косів (Семен Валіхновський), Надвірна (Микола Лагодинський), Тернопіль (Павло Думка) [107, с. 2]. Невдовзі погоджено ще одну кандидатуру, зокрема, у ході передвиборчого віча 5 червня 1913 р. в с. Завалля на Снятинщині було вирішено, що від місцевого повіту кандидуватиме Іван Сандуляк [119, с. 10; 194, с. 44; 232, с. 1158].

Прикра для УРП несподіванка в передвиборчій боротьбі сталася в Косові, де згідно з компромісом із націонал-демократами мав кандидувати радикал С. Валіхновський. Однак, як виявилося, він не володів пасивним виборчим правом, тобто не міг балотуватися в депутати, тому радикали замінили його кандидатурою П. Лаврука. Натомість місцевий осередок УНДП не хотів

підтримати П. Лаврука і спробував висунути свого кандидата Романа Гіжовського, але він не мав значної підтримки серед місцевого населення [120, с. 5–6]. Схоже непорозуміння відбулося між місцевими осередками УНДП та УРП в Коломиї, де попри заявлену Народним комітетом УНДП підтримку радикала К. Трильовського, місцеві націонал-демократичні діячі напередодні голосування поставили ще й кандидатуру З. Скварка, який не володів широкою підтримкою серед виборців Коломийського повіту [52, с. 2; 194, с. 44; 231, с. 1691].

На відміну від діячів УНДП та УРП, представники УСДП фактично не взяли участі у виборах 1913 р. У 1911–1913 рр. партія переживала внутрішньополітичну кризу, пов'язану з поділом її членів на так званих «старих», що на перше місце висували вузькокласові ідеали, та «молодих», які все більше уваги приділяли національним інтересам українців [209, с. 65–66]. Водночас напередодні сеймових виборів 1913 р. оживився москвофільський (русофільський) рух, який все ще мав прихильників у Галичині. Так, на парламентських виборах 1911 р. москвофіли отримали 26 % з усіх голосів, відданих за українські партії та два депутатські мандати [191, с. 449], але попри це москвофіли переживали суттєву ідейно-організаційну кризу та поступове падіння популярності [194, с. 45].

Наприкінці 1908 – на початку 1909 рр. відбувся розкол москвофілів на «новокурсників» та «старокурсників». Перші, очолені В. Дудикевичем та Д. Марковим, зайняли відверто проросійську орієнтацію, виступали за російську мову, відокремилися від РНП, заснували свою «Русскую народную организацию» та видавали нові часописи – «Прикарпатская Русь» і «Голос народа». Другі під лідерством Михайла Короля фактично не могли остаточно визначитися зі своєю національною ідентичністю, надалі підтримували концепцію всеруськості (єдності «великоросів», «малоросів» і «білоросів»), попри це традиційно декларували свою вірність монархії Габсбургів. Вони залишили за собою РНП, «Галицко-русскую Раду» – контрольовану москвофілами громадсько-політичну організацію, засновану 1870 р. у Львові,

– та періодичні видання – «Галичанинъ» і «Русское слово» [241, с. 93–94; 255, с. 675–676], критикували прихильників В. Дудикевича за фінансування з Росії. На практиці обидва напрямки були противниками українських національно-державницьких партій, тому не відкидали можливості співпраці з польськими діячами для поборювання українофілів, тобто діячів УНДП та УРП [194, с. 45; 287, s. 345].

Виборча кампанія москвофілів базувалася на критиці українофільських партій – УНДП та УРП, яких «старокурсний» «Галичанинъ» називав «мазепинцями» (запозичена з Російської імперії зневажлива назва українського національного руху. – *Т. В.*), і звинувачував у тиску на офіційний Відень з метою якнайшвидшого проведення виборів до сейму. Аргументувалося це тим, що УНДП та УРП нібито хотіли, щоб виборці не встигли дізнатися деталі «принизливих» поступок у справі виборчої реформи, адже це знизило б довіру до цих партій. Водночас редактори газети «Галичанинъ» зазначали, що віденський уряд погодився на швидке проведення дострокових виборів, оскільки побоювався обструкції парламенту українофілами та хотів їх перемоги на сеймових виборах [69, с. 1]. Загалом «старокурсники» називали українофілів ворогами «русскаго» населення Галичини, зокрема через поступки полякам під час переговорів щодо реформування сеймової виборчої системи [131, с. 1]. Аналогічної позиції дотримувалися «новокурсники», зокрема Д. Марков після розпуску Галицького сейму заявив у подоляцько-ендецькому клерикальному часописі «Glos Narodu», що москвофільський табір готовий до виборчих компромісів з усіма угрупуваннями, які допоможуть поборювати українофільських кандидатів [93, с. 1; 194, с. 45].

Перед виборами до Галицького сейму видання «старокурсників» «Галичанинъ» опублікувало звернення правління «Галицко-русской Рады» до своїх прихильників під назвою «Русскіе избиратели!». У ньому, зокрема, зазначалося, що від результатів виборів 1913 р. залежить доля сеймової виборчої реформи і становище «русскаго» народу в Галичині. Констатувалося,

що «Галицко-русская рада» взяла активну участь у передвиборчій кампанії шляхом агітації в часописах та через письмові звернення до членів РНП, відомих у своїх громадах, щоб активізувати населення й отримати перемогу. Однак через поширення на території краю, особливо у Східній Галичині, «радикалізму», «демагогії», штучного процвітання «українства», самовільного призначення кандидатів «новокурсниками» «Галицко-русская рада» вирішила не висувати свої кандидатури на цих виборах, щоб не поширювати серед «русских» селян непорозумінь. Тому «старокурсники» закликали виборців голосувати за «русскихъ» претендентів, які відкидають компромісний проєкт сеймової виборчої реформи і не відносяться негативно до програми ради. По суті, містився заклик до голосування за «новокурсників», ендеків, подоляків та решту угруповань, які виступали проти української національної ідеї [129, с. 1; 194, с. 45–46].

Москвофільський рух на виборах 1913 р. фактично був репрезентований кандидатами від «новокурсників» у селянській курії. Зокрема, вони кандидували в повітах східної частини краю: Бережани (Михайло Мідляк), Бібрка (Михайло Турчин), Броди (Дмитро Марков), Бучач (Онуфрій Гецев), Городок (Василь Яцишин), Гусятин (Антон Чорній), Добромиль (Микола Борко), Долина (Онуфрій Гецев), Дрогобич (Микола Лютик), Жидачів (Михайло Сохоцькій), Жовква (Семен Лабенській), Золочів (Кондрат Захарчук), Калуш (Онуфрій Гецев), Кам’янка-Струмилова (Гаврило Мулькевич), Коломия (Михайло Миронюк-Заячук), Косів (Григорій Куришук), Львів (В’ячеслав Яворський), Мостиська (Степан Примак), Перемишляни (Михайло Шевчук), Перемишль (Адам Федак), Рава-Руська (Володимир Перфецький), Рогатин (Онуфрій Гецев), Рудки (Петро Подоба), Самбір (Антон Крисков), Сокаль (Кирило Чиж), Станиславів (Микита Кедик), Стрий (Андрій Чуді’євич), Сянок (Олександр Сав’юк), Тернопіль (Василь Ігнаті’євич), Турка (Ігнатій Гошовський), Чортків (Андрій Марчак), Яворів (Іван Максимович), Ярослав (Ілля Дуда), а також в Західній Галичині: Горлиці

(о. Михайло Юрчакевич), Грибів (Захар Стависький), Кросно (Володимир Курилович), Ясло (Василь Констанкевич) [132, с. 1–2; 194, с. 46].

Попри те, що «старокурсники» спочатку публічно оголосили про відсутність своїх кандидатів, а «новокурсники» самовільно висунули свої кандидатури в більшості округів Галичини, кандидати від перших все одно були. Наприклад, представники «старокурсників» кандидували в Золочеві (о. Теофіл Петровський), Ліску (Володимир Хиляк), Скалаті (о. Корнило Слюсар), а також у Жовкві, де кандидував самостійний «старокурсник» Михайло Король, якого, на відміну від перших трьох, підтримала УНДП, оскільки він виявляв певну лояльність до українофільського руху [132, с. 1; 194, с. 46].

Серед інших українських політичних угруповань участь у виборах 1913 р. брали діячі клерикальної ХСП під керівництвом О. Барвінського. Вони мали намір поставити своїх кандидатів із селянської курії в повітах: Заліщики, Сянок, Надвірна, Самбір, Станиславів, Коломия, Броди та Косів. Щоб зміцнити позиції в передвиборчій кампанії, ХСП здійснила спробу порозуміння з УНДП, що була приречена на провал, оскільки прихильники ХСП не хотіли погоджуватися на спільний блок з «лівою» УРП, з якою націонал-демократи співпрацювали на виборах, а також обурювалися публікаціям з антиклерикальним змістом на шпальтах газет УНДП. Однак діячі УНДП не квапилися розривати більш перспективний союз із радикалами [287, s. 344] та критикували членів ХСП за їхню слабку готовність до національної боротьби, залежність від віденських християнських суспільників, які у своїй газеті «Reichspost» підтримали подоляцько-вшехполяцьку позицію в справі виборчої реформи до Галицького сейму. Крім того, народовці висміяли угодовські спроби ХСП заручитися підтримкою нового намісника В. Коритовського, щоб отримати мандати [104, с. 1; 194, с. 46].

Натомість лідери ХСП, серед яких О. Барвінський, напередодні виборів опублікували в партійному часописі «Руслан» заяву, у якій всю

відповідальність за результати виборів і можливі наслідки для українського народу, його культурного і національного розвитку покладали на УНДП і ліві партії, тобто УРП та УСДП [287, s. 344]. Водночас, окрім лівих партій, очевидними супротивниками християнських суспільників були і москвофіли, які займали виразно антиукраїнську позицію [102, с. 2; 223, с. 9]. Як наслідок, у виборах взяв участь тільки один кандидат ХСП – о. Йосиф Кучинський, де йому в Надвірнянському повіті протистояв лише претендент від УРП М. Лагодинський [132, с. 1; 194, с. 46–47].

Щодо польського руху, то напередодні Першої світової війни він поділився на два табори, які відрізнялися поглядами на міжнаціональний компроміс у Галичині. Перший табір – так званий «блок», куди входили станьчики, ліберальні демократи, людовці, був сформований з ініціативи намісника М. Бобжинського і виступав за порозуміння з українцями на умовах компромісу. Натомість до другого табору – «антиблоку» – належали ендеки і подоляки, які виступали проти будь-яких поступок українському руху [182, с. 79–80]. Під час виборчої кампанії до Галицького сейму 1913 р. протистояння між «блоком» і «антиблоком» продовжилося і призвело до кризи в польській надпартійній організації – Раді народовій, що мала організовувати виборчу кампанію польських партій. Зокрема, людовці домагалися її розпуску, а ліберальні демократи і станьчики виступали за реорганізацію. Під час засідання польського Сеймового кола 7 травня 1913 р. представник людовців запропонував замість Ради народової створити Тимчасовий комітет, натомість політики «антиблоку» пропонували відкласти питання змін у складі Ради народової до часу міжпартійного порозуміння. Однак партії «блоку» наполягали на реорганізації Ради народової, тому діячі «антиблоку» покинули нараду Сеймового кола. Після цього 43 голосами членів «блокових» партій було ухвалено рішення про створення Тимчасового комітету, який мав організовувати виборчу кампанію [194, с. 47; 291, s. 265].

Заснування Тимчасового комітету викликало обурення в прихильників «антиблоку», зокрема подоляцьке угруповання автономістів, центровці, а

також польські націонал-демократи, спільно заявили, що надалі визнають існування лише Ради народової як надпартійної організації. «Антиблок» намагався різними способами зберегти за Радою народовою її загальнонаціональний характер. Так, 18 травня 1913 р. у Львові відбувся з'їзд ста делегатів, які представляли сорок п'ять повітових і міських польських національних організацій Галичини. Учасники з'їзду підтвердили повноваження Ради народової та доручили їй керівництво польською виборчою кампанією в «національно загрозливих» округах, тобто тих, де була загроза перемоги українців та прихильних до сеймової виборчої реформи політиків. 19 травня 1913 р. відбулося засідання Ради народової за кворуму з п'ятнадцяти осіб, виключно з ендеків, подоляків та центровців, які затвердили рішення, прийняті національним з'їздом попереднього дня, і розпочали підготовку до виборів [194, с. 47; 290, s. 197–200].

Партії «антиблоку» змогли забезпечити собі підтримку польського католицького духовенства. Наприкінці травня 1913 р. з'явився новий «душпастирський лист» польських католицьких єпископів до вірних із критикою партій «блоку». Зокрема, у ньому єпископи зазначали про правильність свого виступу проти виборчої реформи сейму, що в їхньому розумінні вела до «радикалізації» краю і підтримувалася соціалістами, людовцями, станьчиками і ліберальними демократами [277, s. 258–259]. Крім того, 24–25 травня 1913 р. дійшло до союзу між ендеками і клерикальною польською Християнсько-людовою партією (далі – ХЛП) та деякими дрібнішими християнсько-суспільними угрупованнями, які створили спільну виборчу платформу – «Народовий звьонзек (союз. – *Т. В.*) християнсько-людовий» (далі – НЗХЛ) [245, с. 144]. НЗХЛ вирішив виставити своїх кандидатів у всіх округах Західної Галичини, яких підтримала також Рада народова. У східній частині краю Рада народова зробила основну ставку на курію великої земельної власності, де підтримувала політиків «антиблоку», здебільшого подоляків [194, с. 47–48; 290, s. 203–205].

Партії «блоку» претендували переважно на мандати в Західній Галичині, де були змушені поборювати кандидатів НЗХЛ, які користувалися активною підтримкою польського католицького духовенства. Зважаючи на складність ситуації, серед деяких станьчиків поширювалися думки про налагодження відносин із прихильниками «антиблоку», але ці настрої були подолані більшістю голосів на станьчиківському партійному засіданні 3 червня 1913 р. [290, s. 206]. Водночас у середовищі «блоку» не було одностайності між станьчиками і людовцями, що зумовлювалося складними взаємовідносинами останніх із духовенством. У результаті станьчики і людовці вирішили проводити виборчу кампанію до Галицького сейму незалежно одні від одних [194, с. 48; 245, с. 144–145].

Правибори в курії сільських громад відбулися в першій половині червня 1913 р. Як зазвичай, вони супроводжувалися виборчими зловживаннями з боку місцевої адміністрації, членів виборчих комісій, тобто осіб, які працювали на користь кандидатів, опозиційно налаштованих до сеймової виборчої реформи [287, s. 345]. Наприклад, на території Брідщини в багатьох громадах, особливо в тих, де писарями були поляки, відбувалися фальсифікації списків уповноважених до голосування осіб. Так, туди включали небіжчиків, осіб не приналежних до громади чи тих, які не платять податків, а також суджених за злочини і т. д. У селі Березець повіту Комарно адміністрація громади при формуванні виборчих списків незаконно викреслила 30 українців як нижче оподаткованих, натомість вписала осіб, які насправді платили менші податки. Водночас у Скалатському повіті староста займався фабрикуванням кількості виборців. Зокрема, він фальсифікував відомості про мешканців населених пунктів, збільшуючи їх число в громадах, де поляки мали більші шанси на перемогу, натомість занижував ці дані там, де домінували українці [60, с. 4; 194, с. 48].

Після правиборів К. Левицький відвідав намісника В. Коритовського з вимогою, щоб під час голосування за кандидатів у депутати з курії сільських громад 30 червня 1913 р. адміністрація дотримувалася законності й

об’єктивності. Намісник відповів, що погоджується і вже давав усім старостам такі розпорядження [168, с. 656]. Однак правопорушення таки відбулися, наприклад, у Долинському повіті, де місцевий осередок УНДП висунув кандидатом Юліана Романчука, який через особисті причини не міг проводити виборчої діяльності, однак мусив кандидувати на вимогу місцевого українського населення як авторитетний суперник для польського кандидата Гіполита Заремби. Долинська адміністрація використовувала різні способи впливу на результати виборів, зокрема, в залі, де відбувалося волевиявлення, знаходилося багато сторонніх осіб, які залякували українських виборців. Крім того, полякам вдалося підкупити усіх 17 виборців-москвофілів. У результаті виборчих зловживань кандидатура Ю. Романчука зазнала поразки [68, с. 2; 194, с. 48].

Попри зловживання місцевих адміністрацій та кандидатів із подоляцько-ендецького табору, вибори 30 червня 1913 р. в курії сільських громад загалом відбулися досить спокійно. Зокрема, 1 липня 1913 р. часопис «Дїло» визнавав, що, на відміну від виборів 1908 р., у 1913 р. не було розпорядження з намісництва проводити цілеспрямовану кампанію з поборювання українських національно-державницьких партій, зокрема УНДП та УРП, оскільки намісництво не хотіло поглиблювати міжнаціонального протистояння і прагнуло довести до українсько-польського компромісу. Це дозволило збільшити чисельність українського сеймового представництва до більше ніж 30 послів, чого востаннє вдавалося досягти в 1860-х рр. Натомість поляки втратили мандати у Східній Галичині, адже в курії сільських громад різними шляхами вибороли 15 мандатів, на відміну від 26 в 1908 р. [68, с. 1; 194, с. 48–49].

Серед українських кандидатів із курії сільських громад послами було обрано 23 представники УНДП – Володимира Бачинського, Теодора Ваньо, Лазаря Винничука, Сидора Голубовича, Антона Горбачевського, Романа Залозецького, о. Олександра Капустинського, Івана Кивелюка, Теофіла Кормоша, Івана Кохановського, Івана Куровця, Костя Левицького, Лева

Левицького, о. Северина Метеллю, Теофіла Окуневського, Романа Перфецького, Теодора Рожанковського, Євгена Петрушевича, Володимира Сінгалевича, Тимотея Старуха, Гриня Тершаковця, о. Івана Яворського, Лонгина Цегельського, шістьох членів УРП – Павла Думку, Павла Лаврука, Миколу Лагодинського, Івана Макуха, Івана Сандуляка, Кирила Трильовського, а також безпартійного Михайла Новаківського [226, с. 1343–1346], «старокурсного» москвофіла Михайла Короля та «новокурсника» Дмитра Маркова [168, с. 656–657; 194, с. 49].

Двох москвофілів фактично було обрано силами українських виборців, які були прихильниками національно-державницьких партій УНДП, УРП, УСДП, ХСП. Зокрема, «новокурсний» москвофіл Д. Марков кандидував у Бродах, де основне протиборство розгорнулося між головою Ради народової Тадеушем Ценським та представником УНДП А. Корнеллею. Польський діяч використовував різні нелегальні методи для своєї перемоги. Однак у результаті голосування найбільшу кількість голосів отримали Т. Ценський та Д. Марков. Для того, щоб визначити переможця, виборці мали проголосувати ще раз за одного з них. Ображені прихильники А. Корнеллі віддали свої голоси за Д. Маркова, адже хотіли поразки польського діяча, який був противником українсько-польського виборчого компромісу [68, с. 1–2], натомість Д. Марков дав слово, що не буде поборювати українофільських діячів. Водночас старорусин М. Король балотувався за підтримки УНДП в Жовкві. При цьому 80 місцевих українофілів виступали проти його кандидатури, але були змушені підтримати на вимогу партійного керівництва [122, с. 2; 194, с. 49].

Українські діячі під час виборів 1913 р. взяли участь у виборчому процесі в курії міських громад. Зокрема, УНДП виставила кандидатами Євгена Озаркевича у Львові та о. Василя Кункевича у Дрогобичі. Водночас Народний комітет УНДП закликав українських виборців підтримати кандидатів від польських партій, які були прихильниками українсько-польського компромісу щодо виборчої реформи до Галицького сейму, тобто станьчиків, ліберальних

демократів, людовців [53, с. 1–2]. Крім того, в окрузі Бережани-Золочів балотувався самостійний український кандидат Стефан Сендецький, а «новокурсні» москвофіли формально виставили у Львові кандидатом Миколу Антоневича. Голосування відбулося 3 липня 1913 р., однак українські кандидати не змогли отримати достатньої для перемоги кількості голосів [54, с. 1–2; 194, с. 49].

Щодо діячів польських партій, то, за підрахунками часопису УРП «Громадський голос», у результаті виборів 1913 р. обрано 16 ліберальних демократів, двох демократів-поступовців, двох безпартійних, 15 людовців, 25 станьчиків, 41 подоляк, шість ендеків та дев'ять їхніх союзників по НЗХЛ – християнських суспільників [121, с. 3]. Крім українців та поляків, був обраний також німець К. Гемпель з міста Бялої. Отже, разом з вірилістами Галицький сейм із 1913 р. мав складатися з одного німця, 35 українських представників та 125 членів польських партій [290, s. 207], серед яких єврей Натан Левенштейн та львівський вірмено-католицький єпископ Йосиф Теодорович [43, s. 41, 90]. Фактично ворожі до виборчої реформи прихильники «антиблоку» мали близько 60 послів [290, s. 207], що дозволяло їм блокувати її прийняття, оскільки для зміни виборчої ординації не було достатньо звичайної більшості голосів. Натомість кворум мав налічувати не менше ніж 3/4 усіх депутатів, а підтримати рішення мали 2/3 більшості від присутніх на засіданні [194, с. 49–50; 280, s. 108].

Обрані до Галицького крайового сейму українські посли провели нараду 10 липня 1913 р. у Львові, де вирішили створити єдину фракцію «Український соймовий клуб». До об'єднання увійшли 23 націонал-демократи, шість радикалів, безпартійний М. Новаківський, «старокурсник» М. Король, а невдовзі до нього долучилися українські вірилісти: митрополит Андрей Шептицький, єпископи перемишльський Костянтин Чехович і станиславівський Григорій Хомишин. Тобто українська фракція, головною метою якої проголошувалося ухвалення виборчої реформи, складалася з усіх 34 депутатів-українців, за винятком позафракційного «новокурнсика»

Д. Маркова (Додаток И), (Додаток І) [168, с. 659–660]. У порівнянні з попередніми виборами 1901 та 1908 рр. українці змогли зміцнити свої позиції в сеймі, адже в 1901 р. єдиний «Руський соймовий клуб» налічував 16 осіб, а з 1908 р. існували дві окремі фракції: москвофільський «Русский клуб» з дев'яти депутатів та «Українсько-руський соймовий клуб» з 15 послів, представлений націонал-демократами, радикалами і вірилістами. Водночас за соціальною ознакою українська репрезентація 1913–1914 рр. складалося з правників – 21, духовенства і селян – по шість, а також одного представника освітньої сфери – професора Львівської політехніки Р. Залозецького – та лікаря І. Куровця [194, с. 50; 267, с. 112–115].

Таким чином, виборча кампанія 1913 р. була позаплановою, адже цісар Франц-Йосиф І розпустив Галицький сейм достроково. Це рішення зумовлювалося зривом партіями «антиблоку», які боялися втрати політичного впливу, українсько-польського компромісу в справі сеймової виборчої реформи. Віденський уряд розраховував, що вибори змінять сеймовий склад на користь прихильників його реформування і допоможуть послабити міжнаціональне напруження в Королівстві Галичини і Лодомерії, оскільки хотів стабілізувати ситуацію в прикордонній провінції в умовах загострення міжнародних відносин з Російською імперією. Проведення виборів 1913 р. і подальше доведення переговорів між поляками та українцями до порозуміння покладалося на нового намісника В. Коритовського. Останньому вдалося забезпечити відносно легальний виборчий процес, що дозволило збільшити кількість українських депутатів порівняно з попередніми виборами. Як наслідок, зростання чисельності українського сеймового представництва давало його членам змогу ефективніше впливати на роботу Галицького сейму та польську більшість [194, с. 50].

4.2. Сеймова виборча реформа 1914 р. як досягнення українсько-польського політичного компромісу

Доведення справи виборчої реформи в Галичині до логічного завершення було надзвичайно важливим для міжнаціонального порозуміння. Більшість галицьких політичних діячів усвідомлювали її актуальність, адже зміни виборчих законодавств були ухвалені на межі XIX–XX ст. в значній частині коронних країв австрійської частини монархії Габсбургів, серед інших на Буковині в 1910 р., де проживала велика кількість українського населення. Водночас в усіх краях зберігалася куріальна система, що лише частково поєднувалася із загальним голосуванням [203, с. 1422; 277, s. 193].

Деякий час після сеймових виборів 1913 р. питання виборчої реформи не піднімалося українськими діячами, однак восени, коли мала відбутися сесія австрійського парламенту у Відні, воно знову актуалізувалося. Українці вирішили, що будуть здійснювати тиск у парламенті, щоб активізувати втручання уряду та таким чином змусити поляків до прийняття компромісу. Зокрема, українські політики планували блокувати прийняття фінансових пропозицій, які були важливими для центральної влади в умовах загострення міжнародних відносин. Крім того, вони вирішили чинити перепони в справі виділення урядового фінансування на закладення польської гірничої академії в Кракові, щоб поляки погодилися на створення українського університету у Львові. Водночас про такі дії було попереджено уряд [168, с. 662–663; 203, с. 1422–1423].

Президент Ради міністрів К. Штюрк у відповідь на позицію українських діячів заявляв, що уряд докладає максимальних зусиль для досягнення порозуміння. Водночас українські політики поставили перед урядом ряд вимог, серед яких: надати фінансову допомогу населенню Східної Галичини для ліквідації наслідків природних лих з літа 1913 р.; виділяти кошти на закладення польської гірничої академії в Кракові, лише

за умови позитивного рішення щодо українського університету; активізувати переговори стосовно виборчої реформи до сейму; вирішити питання з неправомірною діяльністю чиновників шкільної системи краю та надавати адміністративні посади українцям у відповідності до кількості населення [168, с. 662–663; 203, с. 1423].

Однак уряду було надзвичайно складно виконати такі вимоги, тому напередодні початку парламентської сесії українські політики 20 жовтня 1913 р. заявили, що будуть виступати проти схвалення фінансових пропозицій. К. Левицький 21 жовтня 1913 р. поставив у австрійському парламенті внесок, що відкидав розгляд питань фінансів, який підтримали словенці, чеські радикали і польські людовці. Проте його не вдалося схвалити, й українці розпочали блокувати нормальну роботу парламенту шляхом великої кількості промов. Зважаючи на це, уряд вирішив більш активно втрутитися в справу реформування системи виборів до сейму, і в кінці жовтня новий галицький намісник В. Коритовський привіз до Відня проєкт виборчої реформи. Він значно відрізнявся, в гірший для українців бік, від проєкту, який раніше пропонував М. Бобжинський. Українська сторона його відкинули і заявила, що стоїть на умовах, які пропонувалися М. Бобжинським. Уряд серйозно сприйняв ці заяви та на деякий час призупинив роботу парламенту [168, с. 664–667; 203, с. 1423].

Невдовзі парламент у Відні відновив роботу, а 18 листопада 1913 р. президент Ради міністрів запропонував новий компромісний проєкт виборчої реформи. Загалом він базувався на попередньому проєкті М. Бобжинського, але мав деякі відмінності, які були менш прийнятними для українців. Зокрема, вводив: 1) двомандатність додатково в п’яти міських польських округах; 2) 16 сільських двомандатних округи; 3) двох українських членів Крайового виділу з восьми. Провідні українські діячі одразу відповіли негативно, однак прем’єр К. Штюрк наполіг, щоб пропозиції були розглянуті всіма українськими політиками та навіть

запровадив для цього коротку перерву в роботі парламенту [168, с. 669; 203, с. 1423–1424].

22 листопада 1913 р. у Львові відбулася нарада українських сеймових послів за участі вірилістів А. Шептицького та К. Чеховича. На ній політики одноголосно схвалили резолюцію, що передбачала відмову уряду в схваленні його проєкту виборчої реформи, оскільки він відійшов від положень попереднього компромісу не на користь українського народу. Водночас українські посли заявили, що готові прийняти урядові пропозиції за основу для скликання сеймової сесії, якщо в її ході буде схвалено сеймову виборчу реформу, що базуватиметься на компромісному проєкті з березня 1913 р. Тобто українці погоджувалися на продовження переговорів та їх успішне завершення, за умови врахування їхніх національних інтересів [128, с. 1; 203, с. 1424].

Після цього у Відні К. Левицький представив К. Штюрку результати нарад українських політиків та вимагав від уряду більш рішучих дій щодо виборчої реформи до сейму. Проте президент Ради міністрів заявив, що вони не можуть чинити прямого тиску на поляків, а лише займатися посередництвом у переговорах. Водночас цісар Франц-Йосиф І наполягав на подальших переговорах. Тому в кінці листопада 1913 р. голова уряду запропонував українським політикам скликати сесію Галицького сейму. Вони дали згоду, але тільки для вирішення справи виборчої реформи. При цьому на час сеймової сесії мала бути призупинена робота парламенту. Як наслідок, поляки та уряд теж погодилися і цісарем було видано розпорядження про сеймову сесію, яка мала розпочатися 5 грудня 1913 р. [203, с. 1424; 168, с. 671–672].

Сеймова сесія 5 грудня 1913 р. розпочалася з промов маршалка А. Голуховського та намісника В. Коритовського. Після цього було запропоновано урядовий проєкт виборчої реформи та вибрано комісію для вирішення цього питання. З українських послів членами комісії з виборчої реформи стали Л. Цегельський, М. Король, К. Левицький, І. Макух та

Є. Петрушевич. Однак після двох днів роботи комісії польські противники зміни виборчого законодавства почали затягувати її роботу. Зважаючи на це, К. Левицький звернувся до польських партій, які виступали за реформу, щоб пришвидшити вирішення справи. Голова комісії, ліберальний демократ Ю. Лео, відповів, що негайно залагодить протиріччя, однак цього так і не відбулося [168, с. 672; 203, с. 1424–1425].

Оскільки 10 грудня 1913 р. мала відновитися робота парламенту та голосування над важливою фінансовою справою, то українські політики, які були його членами, виїхали 9 грудня 1913 р. до Відня. Перед засіданням українські націонал-демократичний та радикальний клуби провели нараду, де вирішили, що влаштують «голосну обструкцію» в парламенті, щоб змусити центральну владу до більшого тиску на поляків у справі виборчої реформи до сейму. Українська обструкція розпочалася після того, як парламент відкинув внесок Є. Петрушевича стосовно відкладення роботи парламенту до часу, коли вдасться досягти порозуміння з поляками. Однак сподівання українських депутатів не виправдалися, їхня акція не мала такого великого впливу, як у сеймі, що частково зумовлювалося величиною зали для засідань. Лише через годину голова Палати послів парламенту запросив до себе К. Левицького, щоб дізнатися, що потрібно українським політикам. Натомість К. Левицький просив про перерву в засіданні, що було схвалено [168, с. 673; 203, с. 1425].

Того ж дня – 10 грудня 1913 р. – відбулося засідання голів парламентарних фракцій, на якому загострилися політичні протиріччя між партіями, які підтримували уряд та опозицією. Зокрема, урядові сили хотіли прийняти всі фінансові внески без обговорення, але опозиція рішуче виступила проти. У результаті вдалося отримати вигідну для українських політиків позицію, яка передбачала, що парламент негайно ухвалить лише рішення про особисто-дохідний податок, натомість решта фінансових справ відкладуться до 18 грудня 1913 р., щоб дати час на переговори в справі виборчої реформи до Галицького крайового сейму [168, с. 674; 203, с. 1425].

Наступного дня, тобто 11 грудня 1913 р., К. Левицький був на прийомі в цісаря, де мав із ним розмову стосовно переговорів у справі виборчої реформи. Зокрема, український політик висловив цісарю незадоволення тим, що поляки не дотримуються компромісу, який був укладений раніше. Натомість цісар запитав, для чого українці влаштували в парламенті прикру для нього демонстрацію, адже він підтримує їх і намагається забезпечити їхні права. Проте К. Левицький зазначив, що акція була влаштована не щодо цісарської особи, але лише становила акт протесту проти польської позиції та пасивності уряду. Франц-Йосиф I попросив, щоб надалі вони не влаштовували подібних демонстрацій. К. Левицький відповів, що українські політики не можуть ігнорувати польського спротиву та хотів би, щоб монарх нагадав полякам, що підтримує український народ та надання йому відповідних прав. Франц-Йосиф I пообіцяв подумати над цим та висловив переконання, що справа невдовзі вирішиться [168, с. 675–676; 173, с. 30; 203, с. 1425–1426].

У середині грудня 1913 р., щоб пришвидшити переговори в справі виборчої реформи, українські політики вирішили висунути польській стороні свої остаточні вимоги, які було зведено до двох основних умов. Перша умова передбачала, що Крайовий виділ мав би складатися з семи або десяти членів, із яких українськими мали б бути відповідно двоє чи троє. Друга полягала в тому, що число двомандатних округів мало бути зменшене до 12, де є не менше 35 % неукраїнського населення. Після цього відбулося засідання польських та українських сеймових клубів під керівництвом маршалка А. Голуховського. Поляки погодилися на всі умови компромісу, які були укладені ще раніше, однак цих двох вимог не хотіли прийняти, тому переговори знову було відкладено на невизначений час [168, с. 678; 203, с. 1426].

Незважаючи на відсутність компромісу, на початку січня 1914 р. у пресі з’явилися повідомлення про можливість продовження сеймової сесії в другій половині січня 1914 р., тому президія української фракції вирішила

відновити переговори стосовно виборчої реформи та звернулася до намісника В. Коритовського з пропозицією доопрацювання урядового проєкту [264, с. 58]. Водночас К. Левицький, попри готовність великої кількості членів «Українського соймового клубу» до розбиття компромісу та довготривалої боротьби з поляками, вирішив, що справу потрібно довести до завершення. Для цього він звернувся до митрополита А. Шептицького, щоб він виступив у ролі посередника [168, с. 685; 203, с. 1426].

Галицькому намісникові В. Коритовському та Крайовому маршалку А. Голуховському вдалося переконати поляків у доречності продовження переговорів. Зокрема, 26 січня 1914 р. відбулася нарада президій сеймових фракцій, де А. Голуховський подав пропозицію польської більшості, яка передбачала, що в Крайовому виділі з восьми членів українцями мають бути двоє. Однак українські політики відмовилися, адже згідно з компромісним проєктом із березня 1913 р. в цьому органі мало бути сім осіб разом із двома українськими. Після цього слово взяв митрополит А. Шептицький, який виголосив пів промови українською, а іншу половину – польською, щоб примирити два народи, а також запропонував свої умови порозуміння. Вони передбачали, що: 1) Крайовий виділ складатиметься з восьми осіб, із них двоє українці, але маршалок, як його голова, матиме лише один голос, а не два; 2) число двомандатних округів буде зменшене з 16 до 12; 3) поляки оприлюднять заяву про відновлення переговорів стосовно українського університету [203, с. 1426; 204, с. 197; 264, с. 58–59].

27 січня 1914 р. переговори продовжилися та тривали цілу ніч аж до наступного дня. Вони були достатньо складними, адже поляки, особливо угрупування центровців, не хотіли погодитися на умови А. Шептицького та вимагали, щоб двомандатних округів було не 12, а – 14. Так само на цю умову не хотіли йти українські політики, проте митрополит А. Шептицький наполягав на продовженні переговорів. У результаті вдалося порозумітися і 28 січня 1914 р. підписати формальний компроміс [187, с. 72–73; 264, с. 59].

Він передбачав, що буде 14 округів із двома мандатами (два – у Західній та – 12 у Східній Галичині), де є 35 % неукраїнських мешканців, а польські діячі оприлюднять заяву в підтримку українського університету [168, с. 686; 203, с. 1427].

Засідання Галицького сейму мало відбутися 3 лютого 1914 р., однак деякі польські політики, серед них діячі центровців, подоляків та ендеків, намагалися зірвати ухвалення компромісу. Більшість із них вдалося заспокоїти лише після оголошення перед ними пастирського послання від польського католицького єпископату [264, с. 60]. Водночас останнє засідання комісії виборчої реформи відбулося 10 лютого 1914 р. З-поміж дискусійних питань, які були вирішені на ньому, для українських політиків важливою була справа Львівського цензового міського округу, де вони мали отримати один мандат. Водночас поляки наполягали і таки ухвалили рішення про те, що до даного українського округу має бути приєднано ще й селище Куликів поряд зі Львовом. Таким чином було утворено міський округ Львів-Куликів. За ствердженням поляків, це було зроблено, оскільки в самому Львові не вистачало українського населення, щоб обрати одного посла рівнозначно до кількості, яке голосувало за польського кандидата. Для українців дане питання не мало практичного значення, але було важливим символічно, оскільки вони прагнула довести свою рівнозначність із поляками у Львові [106, с. 3–4; 203, с. 1427].

Виборчу реформу було ухвалено на сеймовому засіданні 14 лютого 1914 р. одразу в другому та третьому читаннях. За неї голосували майже всі присутні посли, при тому, що не було тільки хворих о. І. Яворського, Октава Салі, Фелікса Созанського і Антоні Марса. Кардинально проти реформи виступив тільки польський посол Александр Кшечунович, який вимагав усунення національного кадастру і перед голосування вийшов із зали, а разом з ним ще й Мечислав Урбанський [59, с. 3–5; 136, с. 3]. Водночас згодом проти реформи висловилися деякі українські радикально налаштовані посли. Зокрема, В. Сінгалевич, Т. Ваньо, Т. Старух та

І. Кохановський видали так званий «Протест руської опозиції», у якому вони зазначали, що не голосували проти, щоб не порушувати солідарності української фракції, але висловлюють протест на «вічні часи» щодо обмежень прав власної нації і будуть боротися за територіальну автономію для неї [168, с. 687; 203, с. 1427–1428].

Ухвалена 14 лютого 1914 р. реформа передбачала, що Галицький сейм складатиметься з 228 депутатів, із яких 13 вірилісти. З вірилістів четверо мали бути українцями, серед них і ректор майбутнього українського університету. Решта послів обиралися по куріях, зокрема: 1) 45 із великої земельної власності, де один був українським; 2) 45 – цензової міської – шість українських; 3) 12 – загальноміської – три українські; 4) п’ять від торгово-промислових палат; 5) двоє – промислових товариств Львова та Кракова; 6) 106 у курії сіл та малих міст, з них 48 мали бути українськими. Таким чином, українське представництво мало налічувати 62 особи (Додаток Ї), тобто 27,2 % мандатів (Додаток Й), що забезпечувалося введенням національного кадастру, де виборці могли голосувати тільки за представника свого народу [168, с. 686–687; 195, с. 54; 203, с. 1428].

У курії великої земельної власності надалі голосували особи, які сплачували не менше 200 крон прямого податку на рік. У міській цензовій управненими до голосування були перших 2/3 списку платників податків, а також, аналогічно до старого закону, особи з певною професією, кваліфікацією та рівнем освіти (духовенство, чиновники, військові, науковці, правники, освітяни та ін.). У першій та другій куріях виборче право мали й неодружені жінки, зокрема, з 24 років – пасивне, а з 30 – активне. У загальноміській курії голосували усі чоловіки, котрі досягли 24-річного віку. У торгово-промислових палатах голосував кожен, натомість у промислових товариствах Львова та Кракова були двоступеневі вибори, де кожне об’єднання делегувало одного виборця. Курія сіл та малих міст допускала усіх виборців, але перших 2/3 за об’ємом сплачуваних

податків мали два голоси, а усі решта – один [144, с. 11–12; 203, с. 1428; 264, с. 62–64].

Фактично новий закон зберігав голосування по куріях з майновим цензом. Винятком були загальна міська та сільська курії, де запроваджувалося голосування для усіх громадян. Окрім виборчого процесу, закріплювалися ще інші важливі для українців положення. Так, українським діячам мали належати посада віце-маршалка в сеймі, два члени Крайового виділу з восьми, зокрема і заступник голови цього органу, забезпечувалося представництво в сеймових комісіях та крайових інституціях відповідно до відсоткового співвідношення депутатів за національною ознакою [143, с. 14–15; 251, с. 143; 203, с. 1428].

Водночас реформа юридично підтверджувала права поляків на Східну Галичину, в якій було 12 двомандатних округів, де другим депутатом обирався представник цієї національності. Окрім того, коли 12 липня 1914 р., після імператорської санкції, новий закон, що вносив зміни до виборчої ординації та крайового статуту, було опубліковано, то виявилося, що за Східною Галичиною закріплювався політико-правовий статус польсько-українського регіону. На практиці це підтверджувалося тим, що національний кадастр вводився тільки в східній частині краю, натомість на заході – виборчі округи надалі були безнаціональними [203, с. 1429; 264, с. 61–64].

Незважаючи на недоліки, тобто збереження куріальної системи та недостатнє забезпечення мандатами українських діячів, новий виборчий закон, зокрема, на думку К. Левицького, став кроком уперед до демократизації системи голосування. Так, на переконання авторитетного українського політика, важливим було розширення кількості виборців, запровадження загального, безпосереднього і таємного волевиявлення в сільській та загальноміській куріях, можливість українцям мати депутатів не тільки в селах, але й містах. Загалом прийняття угоди мало стати одним із кроків до здобуття українським населенням національно-політичної

автономії [168, с. 687–688]. Окрім того, дослідниця сейму О. Аркуша підкреслювала, що важливим було запровадження національних курій для голосування в Східній Галичині, що розмежовувало українських та польських виборців та фактично робило майже неможливим вибір кандидата не своєї національності [182, с. 81; 203, с. 1429].

Таким чином, остання, десята каденція (1913–1914 рр.) діяльності Галицького крайового сейму фактично була присвячена справі виборчої реформи, яку, зрештою, вдалося успішно ухвалити. Водночас польські політики, особливо подоляки, центровці, ендеки, чинили значний спротив цьому процесу, адже хотіли ухвалити проєкт, який би максимально обмежував права українських мешканців, натомість забезпечував польське домінування в Східній Галичині. Попри це, спільними зусиллями центральної влади, українських політиків та поляків, схильних до компромісу, а також за посередництва духовенства, зокрема греко-католицького митрополита А. Шептицького та ін., вдалося порозумітися. Незважаючи на значну недосконаліть нового виборчого закону, який не забезпечував українцям відповідного до кількості населення представництва в сеймі та зберігав застарілу систему репрезентації станів, він став кроком до демократизації в системі управління Галичиною як австрійською провінцією. Крім того, нова виборча ординація мала значно зменшити зловживання поляків стосовно українців, адже вводився національний кадастр, що робив неможливою політичну конкуренцію між представниками двох народів [203, с. 1429–1430].

4.3. Культурно-освітні, господарсько-адміністративні та бюджетно-фінансові проблеми українців краю на сесіях сейму

Після прийняття Галицьким сеймом виборчої реформи 14 лютого 1914 р. українські посли взялися до вирішення інших проблем, серед яких найбільш пріоритетними були культурно-освітні. Зокрема, українськими депутатами було подано 57 таких внесків [23, арк. 8–21], з яких 50 стосувалися

відкриття чи розширення початкових та середніх навчальних закладів [43, s. 5, 24, 25, 27, 30, 31, 32, 36, 39, 40, 42, 43, 48, 51, 54, 69, 74, 79, 92, 93, 95, 99], п’ять – фінансової допомоги культурно-освітнім установам [43, s. 27, 51, 69, 78, 95], по одному щодо зміни освітніх юридично-правових норм [43, s. 46] та проведення перевірок для встановлення порушень у шкільництві [43, s. 69]. При цьому згідно з партійним поділом найбільше подали посли УНДП – 46 [43, s. 5, 24, 25, 27, 30, 31, 36, 39, 40, 48, 54, 69, 74, 78, 79, 92, 95, 99], УРП – шість [43, s. 42, 43, 46, 93], безпартійний М. Новаківський – чотири [43, s. 51], а також «старокурсний» москвофіл М. Король – один внесок [43, s. 32] (Додаток К).

Очевидно, що для українських послів найважливішою справою було відкриття нових та розширення діючих початкових та особливо середніх закладів освіти. Однак, незважаючи на те, що вони запропонували 50 таких внесків, сейм розглянув у першому читанні і відправив на розгляд до комісій тільки двадцять. Серед них три стосовно початкового шкільництва, зокрема Т. Рожанковського 21 лютого 1914 р. щодо закладення чотирикласних людових шкіл у Борині, Висоцьку Вижнім (нині Верхнє Висоцьке Львівської області – *Т. В.*), Комарниках, Турці над Стриєм та Лімній Турчанського повіту [43, s. 709–710]; Т. Ваньо 26 лютого 1914 р. щодо заснування людової виділової школи з українською мовою викладання в Золочеві, а також О. Капустинського того ж дня про перетворення чотирикласних українських шкіл нижчого типу в Устю Єпископським, Іванкові, Більчу Золотім, Мельниці на вищий тип, щоб після їх закінчення, можна було вступати в середні освітні заклади. Усі внески було направлено до шкільної комісії [43, s. 1047–1050].

Питання відкриття професійних навчальних закладів стосувалися чотири внески, зокрема М. Новаківського щодо закладення нижчої гірничо-промислової школи з українською мовою викладання в Солотвині Богородчанського повіту, що був прийнятий у першому читанні 21 лютого 1914 р. і відправився до гірничої комісії. Інші три після розгляду направилися в шкільну комісію. Так, 21 лютого 1914 р. відбулося схвалення внеску

В. Сінгалевича в справі одержавлення української приватної реальної гімназії імені Маркіяна Шашкевича в Буську [43, s. 715–718], 24 лютого 1914 р. – Л. Левицького про утворення у Львові україномовної реальної школи [43, s. 854–855], а 26 лютого 1914 р. – О. Капустинського, щоб заснувати українську промислову школу в Борщеві [43, s. 1046–1047].

Найбільша кількість прийнятих у першому читанні освітніх внесків стосувалася одержавлення діючих українських приватних класичних гімназій – шість, а також створення нових закладів такого типу з українською мовою навчання – сім. Зокрема, 21 лютого 1914 р. схвалено в першому читанні і відправлено на розгляд до шкільної комісії внески про прийняття на бюджетне фінансування україномовної гіманазії в Рогатині від К. Левицького [43, s. 696–698], Городенці – Т. Окуневського, Чорткові – А. Горбачевського, Копичинцях – І. Кивелюка [43, s. 704–709], Яворові – І. Кохановського, Збаражі – С. Голубовича [43, s. 720–723]. Крім того, 21 лютого 1914 р. після успішного першого читання в шкільну комісію відправилися внесення про нову українську гімназію в Комарні від Г. Тершаковця [43, s. 698–699; 83, с. 4], Жовкві – М. Короля [43, s. 702–704], Турці – Т. Рожанковського [43, s. 710], Любачеві – С. Метеллі [43, s. 723–724], 24 лютого 1914 р. – в Белзі і Сокалі – обидва Р. Перфецького [43, s. 855–860], 26 лютого 1914 р. – в Борщеві – О. Капустинського [43, s. 1048–1049].

Незважаючи на досягнення українсько-польського порозуміння в сеймі та активність українського представництва в боротьбі за власне шкільництво, польська національно-консервативна більшість не поспішала йти на значні поступки в сфері освіти. За наполяганням краківських консерваторів станьчиків, зокрема голови шкільної комісії сейму Ернеста Бандровського, було поставлено внесок 26 лютого 1914 р., що закликав Крайову шкільну раду дотримуватися ухвали сейму з 5 листопада 1908 р. Вона передбачала підготовку плану закладення нових середніх шкіл з урахуванням потреб обох національностей. Зважаючи на це, Крайова шкільна рада в листі з 27 лютого 1914 р. постановила, що «з урахуванням нагромадження приватних гімназій

потрібно розглянути виняткове прийняття частини з них на державне фінансування». Наступних два дні – 28 лютого і 1 березня 1914 р. – представники польських сеймових клубів проводили переговори з метою створення резолюції в справі одержавлення польських та українських середніх шкіл і дійшли компромісу пізно ввечері другого дня [285, s. 143–144].

У результаті 2 березня 1914 р. депутатам на розгляд було запропоновано доповідь шкільної комісії про посольські внески в справі середніх шкіл з українською мовою викладання. Загалом констатувалося, що на території краю приділяється недостатньо уваги професійним середнім навчальним закладам, наприклад, в Австрії на промислові школи виділялося 23 % освітнього бюджету, натомість у Галичині – 7 %. Водночас, крім значної кількості державних гімназій – 56, у межах Галичини існувало багато приватних закладів такого типу, з яких польських 26 чоловічих із 3100 учнями в 1912/1913 навчальному році та 25 жіночих із 3000 учениць, а українських – тільки дев'ять чоловічих, де навчалося 1777 учнів [39, s. 1].

Зважаючи на велику кількість приватних гімназій, шкільна комісія пропонувала прийняти частину на державне фінансування. Серед них були українські гімназії в Рогатині, Яворові і Чорткові, а також мали перетворити в окремий заклад філію академічної гімназії у Львові та утворити українську гімназіальну філію в Перемишлі. Водночас аналогічне одержавлення пропонувалося і в польських гімназіях у трьох перелічених вище містах, а також додатково в Борщові, Хшанові, Скалаті та Лежайську. Крім того, пропонувалося заснування професійних шкіл: слюсарської в Новим Сончі, бляхарської в Жешуві, млинарської у відповідному місці, жіночої промислової у Львові, столярської в Делятині та ін. з урахуванням потреб обох народів краю [25, арк. 43; 39, s. 1–3; 114, с. 7–8].

До доповіді шкільної комісії було додано заяву уряду, в якій зазначалося, що центральна влада підтримує пропонований проєкт одержавлення середніх навчальних закладів та при цьому намагатиметься враховувати потреби обох народів, отже, на державне фінансування будуть взяті не лише українські, але

й польські гімназії. Проте українське сеймове представництво виступило з критикою пропозицій, внесених шкільною комісією. Наприклад, Є. Петрушевич обурювався тому, що після досягнення міжнаціонального компромісу консервативна більшість сейму надалі дотримувалася принципів крайового Закону про мову викладання в людових і середніх школах з 22 червня 1867 р., тобто погоджувалася на існування українських середніх навчальних закладів на державному фінансуванні тільки в містах, де є аналогічні польські. Посол підкреслював, що поляки не хотіли одержавити через сейм три українські гімназії, допоки уряд не погодився підтримати аналогічне рішення стосовно їхніх. Є. Петрушевич попереджав, що українська репрезентація під час голосування в сеймі виступить проти другої резолюції з доповіді шкільної комісії, яка передбачала паралельне прийняття на утримання державою польських гімназій, оскільки дана пропозиція спрямована на полонізацію східної частини Галичини [43, s. 1258–1261].

Натомість польський посол Чеслав Войціцький стверджував, що відкриття середніх освітніх закладів є важливим для розвитку культури народу, але зазначав, що частина вихованців цих установ йдуть туди не для здобуття знань, а для отримання документа про освіту та забезпечення стабільного матеріального становища без докладання особливих зусиль. Тому він вважав, що після закінчення освіти такі особи не мають праці, стають засобом політичної боротьби проти іншого народу та становлять загрозу для суспільного ладу. Відповідно Ч. Войціцький звинувачував українців у тому, що вони вважають середні заклади освіти установами для виховання своєї молоді в дусі боротьби проти поляків. Зважаючи на це, польські діячі мусили обороняти свою культуру і відкривати та одержавлювати нові заклади освіти. Крім того, він вважав це природною потребою, адже з 37 500 учнів у гімназіях тільки 6918 були українцями за віросповіданням (греко-католиками), що, на його думку, відповідало співвідношенню приватних польських та українських гімназій – 26 проти дев’яти. Таким чином, поляки мали право одержавити кілька з них [43, s. 1261–1262].

Український посол В. Сінгалевич критикував пропозицію про одержавлення польських установ на основі статистичних даних. Він стверджував, що в усій Галичині є 70 державних середніх освітніх закладів, із яких 64 з польською мовою викладання – 50 гімназій і 14 реальних шкіл, а також п'ять українських і одна німецька гімназії. При цьому польських було більше у східній частині краю – 36, а в Західній – 28, що було непропорційним до національного розміщення населення. До того ж поляки мали п'ять філій: дві в Кракові та по одній у Львові, Самборі, Стрию, а українці лише одну у Львові. Сюди депутат-українець ще додавав приватні середні заклади освіти з правом публічності, яких поляки мали 30, а українці лише шість. До цього В. Сінгалевич додав останню інформацію про чисельність мешканців всього коронного краю: 4 675 612 поляків (включно з євреями) та 3 207 784 українці [43, s. 1263–1264].

Навівши статистичні дані, В. Сінгалевич підрахував, що у Східній Галичині одна українська державна середня школа припадає на 655 889 українців, а польська на 33 506 римо-католиків або 48 332 поляків, включно з єврейським населенням. Крім того, він акцентував увагу на тому, що українці не мали жодної державної реальної школи, натомість польських було аж 14. Тому український посол вважав, що поляки мають достатню кількість середніх освітніх закладів і не потребують одержавлення нових, проте намагаються розширити свою шкільну мережу для полонізації східної частини краю [43, s. 1265–1269].

В. Сінгалевич критикував доповідь шкільної комісії щодо середніх освітніх закладів, оскільки в ній детально не повідомлялося про кількісне співвідношення українських і польських державних установ. Натомість містилася інформація лише про 26 приватних гімназій у поляків та дев'ять в українців. На основі цього робився неправомірний висновок про те, що полякам потрібно одержавити в три рази більше гімназій, ніж українцям, тобто не менше семи. Водночас український посол підкреслював, що польські приватні гімназії фактично фінансувалися різними субвенціями і фондами

магістратів, повітових рад, інституцій і т. д. Українські – отримували кошти переважно з пожертв населення, тому більше потребували одержавлення. У кінці виступу В. Сінгалевич зазначав, що поляки не могли добитися від центрального уряду схвалення потенційного рішення сейму про нові середні заклади освіти для себе через велику кількість вже створених раніше. Зважаючи на це, вони вирішили скористатися з напруженої міжнаціональної ситуації і погоджувалися схвалити в сеймі прийняття на державне фінансування українських гімназій тільки паралельно з польськими. Відповідно посли-українці відмовилися голосувати за польські гімназії, щоб продемонструвати уряду свою позицію [43, s. 1269–1271].

Доповідач шкільної комісії польський посол Станіслав Стронський заперечував позицію українців про незначну кількість середніх навчальних закладів для них, які мали бути прийняті на державне фінансування. Він стверджував, що відбудеться одержавлення трьох українських гімназій, перетворення однієї гімназіальної філії на самостійний заклад та буде створено ще одну філію, яка в майбутньому беззаперечно стане окремою гімназією. Тобто загалом, на думку польського депутата, українці отримували п’ять нових державних освітніх установ. Водночас він стверджував, що шкільний закон 1867 р. дійсно передбачав полонізацію шкільництва, щоб побороти його онімечення. Підкреслював, що в той час українські посли погоджувалися на це, адже спочатку прагнули отримати тільки людові школи, оскільки їхнє суспільство та розвиток мови не були готові до середньої освіти. На підтвердження своїх слів С. Стронський цитував виступи деяких українських послів на сесіях 1866 р., однак, на нашу думку, маніпулював фактами, підбираючи тези політиків із слаборозвинутою громадянською та національною свідомістю, яких у першій сеймовій каденції 1861–1866 р. було достатньо багато [43, s. 1274–1275].

Посол С. Стронський зазначав, що українці, здобуваючи освіту в польських середніх навчальних закладах, поступово розвивали та вдосконалювали свою власну мову, запозичуючи багато з польської. У

подальшому, в міру розвитку української мови, польська сеймова більшість поступово погоджувалася на створення українських державних середніх освітніх закладів. У результаті виникли гімназії у Львові, Перемишлі, Тернополі, Коломиї, Станиславові, а в інших містах вони не з'являлися певний час, оскільки польські були більш переповнені, ніж українські. С. Стронський критично висловився про підрахунки В. Сінгалевича стосовно співвідношення кількості населення та середніх навчальних закладів, адже вважав, що треба посилатися на кількість учнів, а не всього населення. Як приклад він наводив, що українці не мають жодної реальної школи, оскільки в усіх закладах цього типу в той момент був тільки 341 український учень та не було жодного міста, де б було більше 50 учнів. Врешті польський посол відповів Є. Петрушевичу та іншим українським політикам на звинувачення в полонізації Східної Галичини, стверджуючи, що поляки одержавлюють свої приватні гімназії лише для утримання там «польськості» та забезпечення тамтешніх представників свого народу освітніми установами [43, s. 1275–1276].

На нашу думку, одержавлення польських гімназій, яке мало відбутися поряд із прийняттям на бюджетне фінансування українських закладів такого типу в тих самих містах, свідчило про бажання поляків зберегти свій так званий «стан посідання» в Східній Галичині. Паралельні гімназії в невеликих населених пунктах, де польських мешканців було дещо менше, ніж у найбільших міських центрах краю, мало убезпечити їх від денаціоналізації. Наприклад, у Рогатині місцева Рада громади відкрила ще в 1909 р. утраквістичну гімназію на власному утриманні, яка мала одержавитися не більше ніж через рік, що було обіцяно сеймовою більшістю, намісництвом та міністерством освіти. Однак через українську обструкцію в сеймі з 1910 р. такого рішення не було прийнято. Натомість у Рогатині паралельно з утраквістичною гімназією українське населення відкрило свою приватну, яка була значно більшою, оскільки зібрала учнів із сусідніх місцевостей [27, арк. 53 зв.–54].

Рада громади Рогатина зверталася до Крайової шкільної ради з численними листами з вимогою одержавити утраквістичну гімназію в місті. Наприклад, 14 лютого 1914 р. в листі вона констатувала, що не мала більше коштів на утримання гімназії та навіть була змушена підняти місцеві податки. У разі відсутності рішення про одержавлення утраквістичного закладу, у Рогатині б залишилася тільки українська приватна гімназія. При цьому Рада громади зазначала, що існування української установи значно ускладнювало ситуацію і пропонувала одержавити утраквістичний заклад як польський та відкрити при ньому українську філію. Натомість закладення виключно українського навчального закладу було б важким ударом для польських мешканців міста та повіту і віддало б їх під вплив українців. Констатувалося, що це «був би перший випадок створення в даному місті української гімназії без існування там гімназії польської взагалі», тому це була б «велика кривда польської людності» [27, арк. 54–55 зв.].

Отже, доповідь шкільної комісії про посольські внески в справі середніх шкіл з українською викладовою мовою свідчила про те, що поляки надалі дотримуються принципу, який дозволяв існування українських державних середніх освітніх закладів тільки поруч із польськими. Цієї думки дотримується і сучасний польський історик Я. Мокляк, який у своїй монографії зазначав, що дана теза підтверджується пропозицією шкільної комісії про одержавлення української приватної гімназії в Чорткові, яка мала найменше учнів з усіх українських навчальних закладів такого типу. Натомість, наприклад, гімназія в Копичинцях була більшою в три рази, однак там не було жодного польського навчального закладу [285, s. 147].

Усі резолюції, що були вміщені в доповіді шкільної комісії про посольські внески в справі середніх шкіл з українською викладовою мовою, були схвалені сеймом 2 березня 1914 р. Зокрема, перша резолюція про одержавлення українських гімназій та реорганізацію гімназіальних філій, друга – про польські гімназії, що мали взятися на державне фінансування, та третя – стосовно створення професійних середніх навчальних закладів.

Водночас українські посли не підтримали пропозицію щодо польських гімназій, щоб засвідчити свою позицію щодо правової норми, яка дозволяла існування українського середнього державного навчального закладу тільки там, де є аналогічний польський. Крім того, сейм затвердив заяву уряду, яка підтримувала рішення про прийняття на бюджетне утримання українських та польських освітніх установ. Депутати додатково підтримали ще резолюцію Т. Окуневського, яка передбачала заклик до Крайового виділу, щоб той вимагав від Повітової ради в Городенці офіційної позиції з одержавлення в цьому місті української приватної гімназії [43, s. 1277–1278; 278].

На практиці українсько-польське порозуміння в освітній сфері реалізувалося у відновленні на початку березня 1914 р. права публічності на 1913/1914 шкільний рік для кількох українських закладів, у т. ч. чотирикласної школи імені Маркіяна Шашкевича в Перемишлі, приватних гімназій та вчительських семінарій в Збаражі, Городенці, Яворові, Станиславові і т. д. Однак більш важливою була реалізація сеймового рішення про одержавлення гімназій. Зокрема, рескрипти Крайової шкільної ради з 25 травня 1914 р. та Міністерства освіти і віросповідань з 10 липня 1914 р., згідно з якими на державне фінансування з 1914/1915 шкільного року приймалися приватні гімназії в Яворові, Рогатині та Чорткові, проте через початок Великої війни до цього не дійшло [285, s. 152].

У подальшому, незважаючи на військові дії, українські політики продовжували розвивати власне шкільництво. Так, після вигнання російських військ з Галичини Президія українського парламентарного представництва у Відні 6 жовтня 1915 р. створила лист до галицького намісництва з проханням спеціальної фінансової допомоги для українських шкіл. У результаті Українське педагогічне товариство отримало субвенції для трьох приватних гімназій в Городенці, Яворові і Рогатині в розмірі 48 000 крон кожному закладу [285, s. 155–156]. Пізніше – 28 листопада 1917 р. – з’явився рескрипт Міністерства освіти і віросповідань про можливе в найближчому часі взяття на бюджетне утримання, а також забезпечення коштами на ремонт будівель та

навчальні засоби польських гімназій в Рогатині, Хшанові, Чорткові, Бялій і українських – в Чорткові, Рогатині, Яворові [26, арк. 45–45 зв.].

Серед культурно-освітніх проблем частина внесків належала питанням надання фінансової допомоги культурно-освітнім установам – п’ять [43, s. 27, 51, 69, 78, 95], з яких сейм розглянув тільки два. Зокрема, один з розглянутих був безпосередньо пов'язаний із пропозиціями польських послів. Так, польський посол Ян Клеський 16 лютого 1914 р. поставив невідкладний внесок щодо фонду в розмірі 500 0000 крон для безвідсоткових позичок на будівництво польських та українських шкіл у більших містах. Політик зазначав, що рішення про створення такого фонду ухвалювалося ще двома роками раніше в тій самій сумі, але позички мали видаватися під 6 % річних. Однак через природні лиха дані кошти довелося витратити на інші потреби. Я. Клеський стверджував, що, створивши фонд, вдасться не лише покращити культурно-освітнє становище населення Галичини, але й матеріальне, оскільки безробітні отримають працю. Відповідно український депутат В. Сінгалевич поставив аналогічний невідкладний внесок, що передбачав створення такого ж позичкового фонду, але в розмірі 10 000 000 крон на будови шкіл у селах та мотивував його тими ж фактами, що й поляк. Того ж дня обидва внески були відправлені на розгляд до бюджетної комісії [43, s. 465–478].

Через деякий час – 24 лютого 1914 р. – бюджетна комісія запропонувала внесок на основі пропозицій Я. Клеського, В. Сінгалевича та інших політиків [43, s. 861]. Ним передбачалося доручити Крайовому виділу, щоб той приступив до створення та реалізації обох позичкових фондів як для сіл, так і міст. При цьому в першу чергу потрібно було профінансувати школи, які вже розпочали будуватися чи отримали рішення про призначення коштів як із польською, так і з українською мовою навчання. Того ж дня сейм схвалив дану пропозицію бюджетної комісії [43, s. 887].

Водночас В. Сінгалевич був незадоволений пропозицією бюджетної комісії, оскільки вважав, що в основному будуть профінансовані польські

школи, адже вони становили більшість з тих, які вже будувалися. Зважаючи на це, він запропонував дві резолюції. Перша передбачала, що позичковий фонд у розмірі 10 000 000 крон на будівництво шкіл у сільських громадах має бути використаний у рівній мірі з урахуванням істотних потреб як поляків, так українців. Друга – містила вимогу до Крайової шкільної ради, щоб вона подавала на кожній сеймовій сесії доповідь із відомостями про те, яким школам і з якою викладовою мовою надано позички. Обидві сейм схвалив і відправив на розгляд до шкільної комісії. Однак нами не було виявлено документального підтвердження їх реалізації на практиці [43, s. 864–887].

Ще один внесок, який стосувався фінансової допомоги культурно-освітнім установам, був поставлений як невідкладний О. Капустинським 26 лютого 1914 р. стосовно надання одноразових коштів у розмірі 10 000 крон для інституції українського товариства Народний дім у Борщеві. Дана допомога була потрібна цій організації для додаткового покриття боргів, отриманих під час спорудження власної будівлі. Загалом борги становили 100 000 крон і не могли бути виплачені з власних доходів, яких не вистачало повністю. Сейм схвалив пропозицію О. Капустинського і відправив її на розгляд до бюджетної комісії [43, s. 1044–1046].

Зміни освітніх юридично-правових норм у культурно-освітній сфері стосувався один внесок, поставлений І. Макухом, що розглядався сеймом 27 лютого 1914 р. Український посол пропонував змінити третій параграф Закону від 12 червня 1907 р. про підготовку вчителів та здатність викладати в школах. Українським депутатом пропонувалося внести пункт про те, що інформація, вміщена в параграфі, не відноситься до приватних закладів [38, s. 1]. Вірогідно, що І. Макух хотів, у першу чергу, застосувати цю норму до першого абзацу параграфа, який передбачав, що викладова мова кожної чоловічої та жіночої учительської семінарії встановлюється Крайовою шкільною радою з дозволу міністра освіти [49, s. 192]. Тобто українець намагався добитися рішення про те, щоб можна було відкривати приватні українські учительські семінарії без Крайової шкільної ради, яка контролювалася поляками. У

результаті розгляду внеску вдалося пройти перше читання і відправитися до шкільної комісії, однак повторно до сеймової зали він вже не повернувся [43, s. 1142].

Один внесок стосувався проведення перевірок для встановлення порушень у шкільництві. Зокрема, його висунув на розгляд Галицького сейму 1 березня 1914 р. Р. Перфецький у справі усунення окружного шкільного інспектора в Сокалі і відправлення його на пенсію. Однак сейм не розглядав цього внеску навіть у першому читанні [43, s. 1157].

Окрім культурно-освітніх, українські посли займалися господарсько-адміністративними та бюджетно-фінансовими проблемами краю. Загалом вони запропонували 55 внесків, із яких представники УНДП – 47 [43, s. 5, 14, 24, 26, 27, 32, 36, 40, 54, 69, 70, 74, 79, 88, 92, 95, 99], УРП – шість [43, s. 43, 46, 93], а також безпартійний М. Новаківський – два [43, s. 51] (Додаток К). Зокрема, в господарській сфері пропозиції з внесків класифіковано на такі, що стосувалися допомоги місцевому населенню через різноманітні природні лиха – 14 [43, s. 14, 27, 36, 40, 54, 69, 70, 79, 88, 92], питання інфраструктури краю – 27 [43, s. 5, 14, 24, 26, 27, 40, 43, 51, 69, 74, 88, 92, 93, 95], розвитку сільського та лісового господарства – два [43, s. 32, 69], соціальних проблем – два [43, s. 88, 93]. До адміністративної сфери віднесено внески стосовно прийняття деяких законодавчих актів або внесення в них поправок – шість [43, s. 32, 70, 92, 99], а також створення нових адміністративних одиниць та судових округів у Галичині чи змін у їхньому складі – три [43, s. 14, 40, 79]. Водночас бюджетно-фінансова сфера мала тільки один внесок [43, s. 46], оскільки політики-українці здебільшого брали участь в обговоренні доповідей комісій з цих питань, натомість своїх пропозицій подавали менше.

Традиційно перше читання вдалося пройти тільки частині внесків. Зокрема, сеймова більшість найбільш прихильно поставилася до допомоги населенню через різні природні лиха, адже з 14 пропозицій, запропонованих українськими послами, до комісій направилося десять. Так, 16 лютого 1914 р. в першому читанні було схвалено і направлено до бюджетної комісії

невідкладний внесок І. Куровця про допомогу погорільцям громади Камінь Калуського повіту, де внаслідок пожежі 8 лютого 1914 р. згоріло 15 господарств зі збитками в 40 000 крон [43, s. 487–488]. Того ж дня в запомогову комісію сеймом відправлено невідкладну пропозицію Т. Старуха стосовно природних лих: паводків, заморозків, неврожаїв та іншого, які трапилися 1913 р. на території всього краю, а особливо Бережанського повіту, послом якого він був. Зокрема, український посол вимагав, щоб сейм прийняв рішення про виділення 20 000 000 крон із крайового бюджету на закупівлю насіння і збіжжя для постраждалого населення [200, с. 10], а також звернувся з пропозицією до центрального уряду, щоб той виділив 8 000 0000 крон на ті ж цілі [43, s. 488–496]. Ще одне невідкладне внесення українського посла Лонгина Цегельського щодо допомоги населенню села Ніновичі в Ярославському повіті, яке постраждало від пожежі, депутати схвалили 21 лютого 1914 р. і направили в бюджетну комісію [43, s. 690].

Шість внесків стосовно допомоги населенню було схвалено сеймом 23 лютого 1914 р., з яких два невідкладних відправилися на розгляд до бюджетної комісії. Зокрема, внесок Р. Перфецького щодо виділення коштів з крайового фонду погорільцям Антонію Шурмякові та Теодорові Шпакові з Комарова Сокальського повіту [43, s. 833–834], чиї господарства повністю знищила пожежа, а також внесення В. Сінгалевича про фінансову допомогу для мешканців Кам’янки-Струмилової (нині – Кам’янка-Бузька – *Т. В.*), які постраждали від вогню [43, s. 837].

Інших чотири невідкладних внески щодо допомоги, схвалених сеймом 23 лютого 1914 р., посли вирішили відправити до запомогової комісії. Серед них – один внесок Л. Левицького в справі негайної доставки продовольства громадам у Жидачівському повіті, де влітку та восени 1913 р. ґрунти були підтоплені водами Дністра більше двох місяців, що спричинило втрату врожаю, відсутність продуктів харчування та поширення голодного тифу серед мешканців. Два внесення Р. Перфецького з проханням про допомогу громадам Сокальського повіту. З них – перше – стосувалося громади Савчин,

постраждалої від злив та граду. Друге – стосовно громад Угринів та Нісмичі, які, крім сильних дощів, потерпали від карантину щодо худоби [43, s. 834–835]. Останнім внеском, відправленим послами в запомогову комісію, була пропозиція Г. Тершаковця з ініціативою негайно доставити продовольсьтво для 16 населених пунктів повіту Рудки, які постраждали від розливу Дністра [43, s. 835–837].

Останній внесок щодо допомоги населенню схвалено в першому читанні 3 березня 1914 р. Зокрема, ним була пропозиція О. Капустинського про надання фінансової допомоги громаді Худиківці Борщівського повіту, що розташовувалася над Дністром. Так, в Худиківцях ще в 1912 р. через сильні дощі відбувся зсув гори, яка засипала кілька господарств. Їх власники були змушені переселитися і побудуватися наново. Крім того, повністю було засипано дорогу, яка вела до Устя Єпископського. До цього додалося ще й те, що в 1913 р. знову падали дощі великої сили, які призвели до затоплення полів більше 30 господарів. Після розгляду внеску сейм направив його до запомогової комісії [43, s. 1402].

Попри те, що українські посли подали більше інфраструктурних внесків – 27, ніж стосовно надання допомоги населенню – 14, лише три з них пройшли перше читання. Зокрема, 21 лютого 1914 р. було розглянуто внесок М. Новаківського щодо проведення будівництва крайової дороги Богородчани – Жураки – Монастирчани – Солотвин. Український посол аргументував загальну важливість будівництва доріг у Богородчанському повіті та Східній Галичині, оскільки в західних повітах краю дана інфраструктура перебувала в набагато кращому стані. Наприклад, на території всієї Галичини у 1912 р. було 2920 км крайових доріг, з яких в Богородчанському повіті жодного кілометра. Фактично було тільки 2,5 км громадської дороги, яка фінансувалася крайовою субвенцією. Тобто крайова автономія практично не займалася розбудовою дорожньої інфраструктури Богородчанщини. Дорога, яку пропонував спорудити М. Новаківський, мала з’єднати значну частину повіту з державним шляхом Богородчани – Станиславів, що мало посприяти покращенню

економічного становища місцевого населення. Пропозицію українського посла було схвалено в першому читанні і відправлено на розгляд до дорожньої комісії [43, s. 713–715].

23 лютого 1914 р. відбувся розгляд невідкладного внеску Л. Левицького стосовно проведення якнайшвидшої регуляції р. Вислок у Сяноцькому повіті. Незважаючи на те, що український посол представляв інший повіт – Жидачівський, він хвилювався за долю населення Сяноцького повіту, де проживали також українські мешканці. Л. Левицький зазначав, що дана ріка тече через села Суровицю, Вернеївку, Пулави, Тарнавку, Рудавку, Синяву, Беско і досить часто розливається, внаслідок чого руйнує дороги, забирає будинки і т. д. Свідком паводку на р. Вислоку в 1913 р. був депутат-українець, який стверджував, що частина громад фактично були відрізаними від світу. Тому закликав депутатів прийняти рішення про якнайшвидше проведення робіт із створення спеціальних інженерних споруд, які б не давали можливості водам р. Вислока затоплювати довколишні території. Депутати ухвалили внесок у першому читанні і відправили на опрацювання до комісії крайового господарства [43, s. 833].

Ще один інфраструктурний внесок розглядався сеймом 27 лютого 1914 р. Так, пропозиція українського посла Г. Тершаковця передбачала укріплення берегів р. Дністра від устя р. Стрв'яж у повіті Рудки до устя р. Бистриці повіту Станиславів, тому що населені пункти, які розташовувалися на цій території, сильно страждали від розливу ріки. Оскільки під час розгляду внеску в сеймі Г. Тершаковець був відсутнім, то замість нього пропозицію надзвичайно стисло представив інший український посол І. Квелюк. Посли підтримали внесення і відправили до комісії крайового господарства [43, s. 1142].

Незважаючи на те, що до комісій потрапили 13 внесків від українських послів стосовно питань інфраструктури та допомоги населенню, лише незначна частина з них формально була врахована. Наприклад, 3 березня 1914 р. в сеймі було представлено доповідь запомогової комісії в справі

пропозицій Крайового виділу про природні лиха, а також посольські внески в цій справі. Зокрема, сейм закликав Крайовий виділ і уряд, представлений намісництвом за посередництва Крайового рятункового комітету і повітових рятункових комітетів, надати допомогу особам і громадам, що постраждали від лих у 1913 р. Вона мала надходити із запомогових фондів шляхом доставки їм продовольства безкоштовно або за зниженою ціною, паші для худоби, надання безвідсоткових та низьковідсоткових кредитів, запровадження тимчасових робіт на дорогах і ріках для можливості працевлаштування постраждалих. Дана пропозиція стосувалася, зокрема, кількох внесків українських депутатів, серед яких Л. Левицького для Жидачівського повіту, двох – Р. Перфецького громадам Савчин та Угринів, повіт Сокаль, Г. Тершаковця у громади в повіті Рудки [43, s. 1472–1473].

Крім того, запомогова комісія у своїй доповіді передбачала звернення сейму до центрального уряду з проханням виділення на ліквідацію наслідків природних лих 1913 р. додаткових коштів не менших, ніж надавалися західним коронним краям монархії Габсбургів, наприклад, Тіролеві в 1882 р. в обсязі 35 000 000 крон. Кошти мали використовуватися на виділення безвідсоткових довготермінових позичок для найбільш пошкоджених господарств, громад і повітів, які ще їх не отримували з різних причин, на закупівлю матеріалів для відбудови постраждалої інфраструктури і т. д. На думку комісії, використання цих коштів на вказані потреби задовольняло внески українських послів, серед яких Т. Старуха щодо природних лих 1913 р. на території краю, зокрема Бережанського повіту, О. Капустинського про фінансову допомогу громаді Худиківці Борщівського повіту [43, s. 1473–1474]. 4 березня 1914 р. доповідь запомогової комісії було схвалено сеймом [43, s. 1654–1659].

Окрім інфраструктурних питань та допомоги населенню внаслідок лих, у господарській сфері українськими послами було поставлено по два внески щодо вирішення соціальних проблем, а також розвитку сільського та лісового господарства. Однак сейм розглянув у першому читанні тільки один

соціальний внесок. Він стосувався перешкоджання робітничої еміграції староствами та був поставлений Т. Старухом на засіданні 14 лютого 1914 р. [43, s. 411]. У ході його розгляду в першому читанні 21 лютого 1914 р. автор закликав сейм звернутися до центрального уряду у Відні з вимогою вплинути на крайову адміністрацію Галичини, щоб вона перестала перешкоджати населенню у виїзді на заробітки і видавала потрібні для цього документи. Після схвалення більшістю послів внеску було надано статус невідкладного і відправлено до адміністративної комісії, яку зобов'язали розглянути його протягом 48 годин [43, s. 662–689; 84, с. 3; 142, с. 4–6]. 27 лютого 1914 р. комісія представила доповідь, у якій підтримала ініціативу Т. Старуха, що після обговорення послами була схвалена сеймом [43, s. 1119–1140]. Однак рішення не було реалізовано через жорстку позицію центральної влади в питанні заробітчан, спричинену наближенням світової війни в Європі. Власті намагалися через підвладні органи крайової влади, намісництво і староства обмежити пересування чоловічого населення по всій країні та за її межі [197, с. 656–657; 200, с. 11].

Незважаючи на те, що в адміністративній сфері українськими послами було запропоновано загалом дев'ять внесків: шість щодо прийняття законів чи внесення в них змін та три стосовно утворення нових адміністративних одиниць і судових округів або зміни їхніх меж, фактично в першому читанні розглянуто тільки один. Зокрема, 23 лютого 1914 р. відбувся розгляд внеску Є. Петрушевича про зміну Крайового закону з 18 вересня 1901 р. про регуляцію рік. Український посол зазначав, що в крайовій комісії, яка вирішує питання регуляції рік, немає жодного українця, тому він пропонував змінити восьмий параграф закону, який би дозволяв українському товариству «Сільський господар» делегувати до неї одного представника на рівні з польськими господарськими товариствами у Кракові та Львові. У результаті першого читання внесок було схвалено і відправлено до комісії крайового господарства, однак на друге читання він так і не повернувся [43, s. 739–740].

Українські посли в сеймі запропонували також один бюджетно-фінансовий внесок. Зокрема, 21 лютого 1914 р. відбувся розгляд невідкладного внеску І. Макуха в справі призначення дорожнього додатка для вчителів за 1913 р., а також регуляції вчительської платні. Український посол підкреслював, що шкільна комісія вже практично вирішила дане питання, однак нагадував їй, щоб не зволікала з призначенням додатка для вчительства на оплату дороги. Крім того, він зазначав, що шкільна комісія має зайнятися питанням регуляції вчительської платні, яка є надзвичайно мала в порівнянні з оплатою праці інших службовців. Після схвалення в першому читанні пропозицію було відправлено на розгляд до шкільної комісії [43, s. 690–691].

Попри те, що сейм схвалив внесок І. Макуха, дане рішення фактично мало формальний характер, адже шкільна комісія вже готувала вирішення питання дорожніх додатків для вчителів. Так, 3 березня 1914 р. в сеймі було представлено доповідь шкільної комісії, яка передбачала виділити на дорожні додатки за 1913 р. 2 979 000 крон. Учителі мали отримати додаткові кошти, які обраховувалися на основі їх заробітної плати станом на 31 грудня 1913 р., зокрема тим, хто отримував до 1000 крон на рік, надавалося 20 %, від 1000 до 1400 крон – 15 %, вище 1400 крон – 10 %. Депутати сейму схвалили пропозицію, надану шкільною комісією. Водночас питання щодо регуляції вчительської платні, яке теж піднімав І. Макух, відкладалося на наступні роки [43, s. 1460–1471].

Таким чином, після прийняття виборчої реформи 14 лютого 1914 р. українські посли вирішили взятися за вирішення інших важливих питань. Загалом протягом десятої каденції (1913–1914 рр.) українським представництвом було запропоновано 112 внесків: УНДП – 93, УРП – 12, безпартійний М. Новаківський – шість, «старокурсний» москвофіл М. Король – один, «новокурсник» Д. Марков – жодного. Найбільше уваги депутати звернули на боротьбу за українське шкільництво, зокрема, створення нових та одержавлення вже діючих середніх навчальних україномовних закладів. Однак польська сеймова більшість не поспішала йти на поступки, тому

фактично вдалося отримати рішення тільки про прийняття на державне фінансування українських гімназій в Рогатині, Яворові та Чорткові, перетворення на самостійну установу філіалу академічної гімназії у Львові та утворення ще одної філії в Перемишлі. Водночас в обмін на такі поступки польські політики добилися від уряду аналогічного дозволу для кількох своїх закладів середньої освіти. Крім того, українці в сеймі намагалися вирішувати господарсько-адміністративні та бюджетно-фінансові потреби, проте не змогли добитися значних успіхів у цьому напрямку. Наприклад, українськими послами ставилося багато внесків щодо ліквідації наслідків негоди літа-осені 1913 р., але фактично сейм обмежився загальними рішеннями, які формально враховували кілька пропозицій української сторони.

Загалом в результаті виборів 1913 р. відбулося збільшення кількості українських політиків у сеймі, зокрема від УНДП та УРП, натомість було обрано тільки двох москвофілів – «новокурсника» Д. Маркова та «старокурсника» М. Короля. В польському таборі перевагу отримали партії «антиблоку» – подоляки, ендеки та центровці, які не бажали йти на поступки українській стороні. Водночас у процес переговорів щодо виборчої реформи активно втрутилася центральна влада, що зумовлювалося загостренням міжнародних відносин та можливою війною з Російською імперією. Для монархії Габсбургів важливо було мати стабільну політичну ситуацію в прикордонній Галичині. Окрім того українські діячі активно впливали на парламентську політику, намагалися блокувати важливі фінансові питання. Тому за посередництва уряду вдалося досягти міжнаціонального компромісу, який полягав у прийнятті виборчої реформи до Галицького сейму. Попри свою неоднозначність та недосконаліть, вона стала кроком вперед на шляху до демократизації суспільно-політичного життя краю.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження діяльності українського представництва Галицького крайового сейму протягом 1908–1914 рр. відповідно до мети і завдань дисертаційної роботи вдалося отримати такі висновки:

1. У вітчизняній та зарубіжній історіографії не проводилося окремого комплексного дослідження діяльності українських послів у Галицькому сеймі в 1908–1914 рр. Загалом вивчення історії сейму розпочали ще сучасники подій, зокрема К. Левицький, який був його депутатом напередодні Першої світової війни. У своїй праці на основі спогадів, що вийшла друком в 1920-х рр., він детально відобразив події суспільно-політичного життя Галичини 1848–1914 рр. У радянський період тематика парламентаризму взагалі не була популярною серед тогочасних дослідників, оскільки не відповідала комуністичній партійно-тоталітарній ідеології, що домінувала в суспільному житті. Фактично єдиним, хто проводив вивчення сеймової діяльності в українській радянській історіографії, був В. Кульчицький, який зосереджувався на юридично-правових питаннях. Водночас у діаспорі політичне життя Галичини австрійського періоду в різних аспектах досліджували М. Стахів, І. Лисяк-Рудницький, М. Демкович-Добрянський та ін., їхні праці давали загальний аналіз історичних подій, за винятком хіба що роботи М. Демковича-Добрянського, який більш детально розглянув міжнаціональні відносини українців та поляків на території краю в 1903–1918 рр.

Після відновлення української незалежності в 1991 р. історики отримали змогу проводити об’єктивні дослідження на основі широкого кола першоджерел. Серед провідних дослідників діяльності законодавчо-представницького органу Галичини австрійського періоду можна виділити О. Аркушу та І. Чорновола зі Львова, Л. Ілина з Івано-Франківська, Ю. Плекана з Коломиї та деяких ін.

Серед представників зарубіжної історіографії основну роль у дослідженнях сеймової тематики відіграли польські науковці. Зокрема, першими опублікували свої праці з історії Галицького сейму сучасники подій Л. Василевський, Л. Кульчицький, К. Сроковський, які здебільшого зосереджувалися на подіях, свідками яких вони були. Згодом у соціалістичній Польщі дослідження Галицького крайового сейму продовжувалися, зокрема, Ю. Бушко в 1956 р. видав працю про боротьбу за виборчу реформу в 1905–1914 рр., пізніше, в 1980-х рр., В. Лазуґа опублікував дослідження, присвячене постаті намісника М. Бобжинського, а Я. Ґрухала у своїй роботі відобразив ставлення австрійського уряду та польських партій до українського питання в 1890–1914 рр. Після розпаду соціалістичної системи вивчення історії Галичини австрійського періоду активізувалися, зокрема, С. Ґродзіський дослідив у своїй праці нормативно-правові питання діяльності сейму, Ч. Партач – польсько-українські відносини в 1888–1908 рр., А. Вонтор – польську Раду народову і ендеків, Р. Томчик – українських радикалів та соціал-демократів, Я. Мокляк – сеймову боротьбу за українське середнє шкільництво та вищу освіту. Серед інших іноземців до дослідження сеймової тематики більшою чи меншою мірою долучилися швейцарець А. Капеллер, німкеня А. В. Вендланд та ін.

Джерельна база для дослідження діяльності українського представництва в Галицькому крайовому сеймі, як й історіографія, є достатньо об’ємною та різноплановою. Зокрема, важливе значення мала законодавча документація, що зберігається в архівних установах, наприклад, «Закон про вибори депутатів до сейму для Королівства Галичини і Володимирії», сеймові регламенти 1863 р. і 1907 р. і т. п. Ще більш важливими були нормативно-правові документи, представлені здебільшого стенограмами засідань, додатками до них та деякими іншими матеріалами**.** Велика кількість інформації наявна також у спогадах сучасників подій, які брали в них безпосередню участь чи були очевидцями, зокрема українців К. Левицького, І. Макуха, Є. Олесницького, поляків М. Бобжинського, В. Вітоса,

І. Дашинського. Значну вагу становлять тогочасні періодичні видання, які на своїх шпальтах містили інформацію про більшу частину найважливіших подій життя Галичини, додаючи при цьому власне бачення, оперте на ту чи іншу партійну ідеологію. Так, нами використано українські часописи «Діло», «Громадський голос», «Галичанинъ», «Руслан» та польські – «Gazeta Narodowa», «Czas», «Słowo Polskie» тощо.

Теоретико-методологічна основу дисертації становлять загальнонаукові методи дедукції, індукції, аналізу, синтезу, логічний, історичний та системно-структурний. Окрім цього, використано спеціально-наукові методи, такі як компаративний, типологічний, генетичний, а також конкретно-науковий метод фішек. Структура дисертаційної роботи побудована на основі проблемно-хронологічного принципу. При написанні її тексту застосовано принципи історизму, об'єктивності, системності та причинності. Застосування вказаних методів та принципів дозволило провести всебічне дослідження діяльності українського представництва в Галицькому сеймі протягом 1908–1914 рр.

2. Утворення в 1861 р. крайових сеймів в автономних краях монархії Габсбургів та центрального парламенту у Відні було важливим кроком у напрямку демократизації суспільно-політичного життя держави. Парламент у Відні володів законодавчими повноваженнями на рівні держави, натомість крайові сейми зосереджували у своїх руках вирішення місцевих питань, які фактично зосереджувалися в трьох основних сферах: культурно-освітній, господарсько-адміністративній та бюджетно-фінансовій. При цьому усі рішення, прийняті сеймами, вимагали підпису цісаря.

Правові норми діяльності законодавчо-представницького органу влади в Галичині, як і в інших провінціях держави, відповідали своєму історичному періоду. Зокрема, вони засвідчували розуміння суспільства як сукупності різних прошарків населення, що поділені на основі майнового цензу, фаху, заслуг перед державою і т. д. Це відображалося в куріальній системі виборів на становій основі. Так, в Галицький сейм потрапляли шість суспільних

верств, серед яких автоматично вірилісти, тобто вище церковне духовенство та ректори Львівської політехніки, Львівського і Краківського університетів, а також президент Краківської Академії наук. Решта – обиралися в ході голосування в чотирьох куріях: великої земельної власності, торгово-промислової буржуазії, міській, селянській. При цьому, селяни мали найбільше мандатів – 74, поміщики – 44, міщани – 28, торгово-промислова буржуазія – три. Однак дані цифри не відповідали реальному співвідношенню населення, адже великих землевласників було лише кілька тисяч, натомість селян – мільйони. При цьому майновий ценз допускав до голосування загалом лише 10 % населення краю, тобто основна маса селянства взагалі не голосувала. Водночас у курії малих землевласників, де голосування було двоступеневим, поширювалися фальсифікації, зловживання та підкупи, які призводили до того, що в ній депутатами ставали не лише селяни, але й багато поміщиків.

3. Для українців куріальна виборча система була особливо невигідною, адже вони здебільшого проживали в селах, що змушувало їхніх кандидатів постійно боротися за мандати з польською великоземельною шляхтою, що мала значний адміністративний ресурс. Яскравим прикладом такої боротьби були сеймові вибори 1908 р. Вони проходили із значними правопорушеннями з боку адміністрації намісника Галичини поляка А. Потоцького. Було зафіксовано не лише традиційні фальсифікації та підкупи виборців, але й кровопролиття. Зокрема, в с. Коропці на Тернопільщині 6 лютого 1908 р. жандарми убили М. Каганця, який займався агітацією за кандидата УРП С. Даниловича. При цьому під час виборів 1908 р. зловживання застосовувалися фактично лише проти кандидатів українофільських партій, натомість на москвофілів тиску не чинилося, адже вони пішли на угоду з польською стороною, яка вважала їх найменш небезпечними для власного політичного домінування в Галичині. Це призвело до того, що москвофіли набрали найбільше голосів – дев’ять, націонал-демократи – вісім, радикали – три, а також було обрано одного самовисуванця Л. Винничука. Усі мандати

москвофілами були здобуті в боротьбі по округах з іншими представниками українського народу, але не з поляками. Виборчі зловживання настільки обурили українське суспільство, що студент М. Січинський в знак протесту 12 квітня 1908 р. застрелив А. Потоцького, що призвело до надзвичайного загострення міжнаціональних відносин у краї.

Галицький намісник М. Бобжинський, який був призначений на посаду після смерті А. Потоцького в 1908 р., мав довести до міжнаціонального порозуміння українців та поляків на основі прийняття нової виборчої ординації для сейму. Однак через значний опір подоляків та ендеків у польському таборі він не зміг цього зробити і пішов у відставку, а цісар Франц-Йосиф I у 1913 р. розпустив сейм та призначив дострокові вибори, а також нового намісника Галичини В. Коритовського. Дострокова виборча кампанія та сам процес голосування 1913 р. значною мірою відрізнялися від того, що відбувалося в 1908 р., зокрема, не було великої кількості виборчих зловживань, кровопролиття і т. д. Це дало змогу значно збільшити українське сеймове представництво до 32 депутатів, з яких майже всі були українофілами, за винятком двох москвофілів: «старокурсного» М. Короля та «новокурсного» Д. Маркова.

4. Українське сеймове представництво в 1908 р. порівняно з 1901 р., коли були попередні вибори, зросло з 16 до 24 осіб включно з вірилістами. Однак, попри збільшення кількості послів, вони не були згуртованими, адже в 1901–1907 рр. діяв один «Руський соймовий клуб», натомість у 1908–1913 рр. було уже дві фракції – «Українсько-руський соймовий клуб», утворений українофілами (зокрема у 1908 р. до нього входили три вірилісти, вісім членів УНДП, три – УРП та самовисуванець Л. Винничук) та «Русский клуб» за участю москвофілів з дев’яти осіб. У 1909 р. москвофіли розпалися на угруповання «старокурсників», які підтримували всеруську єдність «малоросів» з «великоросами» і білорусами, та «новокурсників», які вважали себе частиною російського народу. За соціальним поділом серед 24 українців у 1908 р. було 11 правників, вісім селян та п’ять представників духовенства.

Згодом українське сеймове представництво каденції 1908–1913 рр. зазнало певних змін, що зумовлювалося складенням мандатів та смертю деяких послів. Унаслідок цього в 1913 р. число націонал-демократів зросло до 12 осіб, тоді як москвофілів зменшилося до шести, кількість решти українців у сеймі не змінювалася, отже, загалом залишалася така ж кількість українських депутатів, що і в 1908 р., тобто 24. Водночас зміни за соціальним походженням були несуттєві, адже наприкінці каденції надалі переважали правники – 10 осіб, селян було вісім, а також шість осіб духовенства.

У результаті дострокових виборів 1913 р. українське сеймове представництво збільшилось і суттєво зміцнилося, адже майже всі посли стояли на українофільських позиціях. Так, фракція «Український соймовий клуб», що діяла в ході каденції 1913–1914 рр., складалася з 23 послів від УНДП, шістьох – з УРП, трьох вірилістів, безпартійного М. Новаківського та «старокурсника» М. Короля. Єдиним, хто не входив до нього, був «новокурсний» москвофіл Д. Марков. Отже, в 1913–1914 рр. в сеймі було 35 українців, у порівнянні з каденцією 1908–1913 рр., коли їх налічувалося 24 в двох окремих фракціях, та 1901–1907 рр. з 16 послами. При цьому більшість депутатів, обраних 1913 р., були фаховими юристами, зокрема, нараховувався 21 правник, а також по шість представників від духовенства і селянства, по одному від вищої освіти і медицини.

5. Українські депутати намагалися брати активну участь у сеймовій роботі, піднімаючи питання, які стосувалися захисту інтересів са́ме їхнього народу. Зокрема, їхня активність проявлялася в поставлених ними внесках. Під час дев’ятої каденції (1908–1913 рр.) українцями було подано 34 культурно-освітніх внески, серед яких 20 щодо відкриття нових чи розширення вже наявних початкових та середніх шкіл, п’ять – забезпечення прав української мови в освітньому, культурному та громадському просторі, чотири – зміни юридично-правових норм в освіті, два – проведення професійно-освітніх курсів, два – проведення перевірок для виявлення порушень у шкільництві, один – подолання соціальних проблем у сфері освіти.

Водночас значно більше було господарсько-адміністративних внесків – 173. З них 67 стосувалися надання допомоги населенню, яке постраждало від різних природних лих, 47 – крайової інфраструктури, 12 – розвитку сільського і лісового господарства та промисловості, сім – соціальних проблем, 19 – прийняття нових законодавчих актів чи внесення змін у чинні, 9 – створення нових адміністративних одиниць та судових округів на території краю чи змін меж тих, що були. У бюджетно-фінансовій сфері українські посли в досліджуваний період обмежилися 12 внесками.

Під час останньої в австрійський період – десятої – сеймової каденції (1913–1914 рр.) українські посли надалі активно піднімали актуальні питання в житті місцевого населення, яке вони представляли. Зокрема, найбільш важливими були культурно-освітні, з яких подано 57 внесків. З них 50 стосувалися утворення нових чи розширення наявних початкових та середніх навчальних закладів, п’ять – матеріальної допомоги культурно-освітнім закладам, один – зміни освітніх юридично-правових норм, а також ще один – перевірок з метою встановлення порушень у шкільництві. Ще 55 пропозицій українських послів були господарсько-адміністративними внесками, серед яких 14 стосовно допомоги для місцевого населення, постраждалого від різних катаклізмів, 27 – питань інфраструктури, два – сільського та лісового господарства, два – соціальних проблем, шість – прийняття законодавчих актів чи внесення змін у чинні, три – створення нових адміністративних одиниць і судових округів та територіальних змін тих, що вже існують. Крім того, один внесок був поставлений в бюджетно-фінансовій сфері.

Незважаючи на велику кількість внесків, які подавалися українськими сеймовими діячами, основна частина з них не знаходила підтримки зі сторони польської сеймової більшості. Багато українських пропозиції потрапляли до сеймових комісій, але не розглядалися в другому читанні. Попри це активна діяльність послів-українців мала окремі успіхи. Наприклад, у 1908 р. під час прийняття сеймом рішень щодо боротьби з наслідками сильних дощів та паводків, які відбулися влітку того ж року, було враховано внески українських

депутатів Є. Олесницького, М. Содомори, А. Старуха, Б. Криницького, Л. Винничука, Й. Ганчаковського, З. Скварка, Т. Старуха щодо надання матеріальної та гуманітарної допомоги мешканцям населених пунктів, які постраждали від негоди. Успіху досягали й деякі інші пропозиції українського представництва, наприклад щодо інфраструктурних питань, зокрема Є. Олесницького про укріплення берегів р. Тисмениці, І. Куровця в справі регуляції річок Лімниці, Сівки, Бережнички, Лукви, а також ін. Бралися до уваги й окремі подання українців по адміністративних питаннях, наприклад, 26 вересня 1910 р. сеймова більшість вирішила звернутися до центрального уряду з пропозицією про утворення повітового суду в м. Хоросткові на Тернопільщині, яка була запропонована І. Кивелюком.

З 19 жовтня 1910 р. робота сейму була по суті заблокована «голосною обструкцією» українських депутатів, які боролися за виборчу реформу, тому інші питання фактично не розглядалися. Лише після прийняття реформи 14 лютого 1914 р. відновилася робота сеймових послів по інших питаннях. Після цього українські політики зосередилися на освітній сфері і змогли досягти значного успіху, адже 2 березня 1914 р. було прийнято рішення про прийняття на фінансування з крайового бюджету українських приватних гімназій в Рогатині, Яворові, Чорткові, виокремлення в окремий заклад філії української академічної гімназії у Львові, а також утворення гімназіальної філії в Перемишлі, адже тамтешній заклад був перевантажений великою кількістю учнів.

6. Фактично з 1907 р. справою, що мала найбільше значення в суспільному житті Галичини, була боротьба за реформу сеймового виборчого законодавства, що активізувалася після прийняття загального голосування до австрійського парламенту. Зокрема, українські політики отримали можливість мати більше представництво в Державній раді, ніж раніше, тому вирішили активніше боротися за введення нової виборчої ординації для Галицького крайового сейму. Водночас у цьому в сеймі їх підтримували і деякі польські політичні сили, зокрема ліберальні-демократи та людовці. Натомість проти

виступали консерватори, серед яких виділялися угруповання західногалицьких станьчиків та східногалицьких подоляків – переважно представників велико-земельної шляхти. Перші розуміли потребу принаймні в частковій лібералізації закону про вибори, тоді як другі – не хотіли йти на поступки демократичним силам і всіляко чинили спротив змінам та прагнули запровадження лише формальної реформи, яка б надалі залишала за ними домінантне становище. Крім того, з подоляками співпрацювали польські націонал-демократи, так звані ендеки або вшехполяки, які формально підтримували виборчу реформу, однак не хотіли йти на суттєві поступки українцям.

Водночас боротьба за виборчу реформу являла собою, по суті, спробу міжнаціонального порозуміння українців та поляків, відносини між якими надзвичайно загострилися внаслідок сеймових виборів 1908 р. та вбивства намісника А. Потоцького українським студентом М. Січинським. Новий намісник М. Бобжинський був призначений урядом того ж року для посередництва в цій справі. Однак переговори в 1908 – першій половині 1910 рр. не принесли бажаного успіху, тому 19 жовтня 1910 р. під час засідання сейму українці вперше вдалися до «голосної обструкції», тобто блокували роботу цього органу за допомогою шумових ефектів. Обструкція з перервами на деякий час тривала кілька років та допомогла змусити польську сторону в 1913 р. погодитися на певний компроміс на основі проєкту М. Бобжинського. Однак частина польських політиків з так званого «антиблоку», утвореного подоляками та ендеками на противагу «блоку» намісника за участю станьчиків, ліберальних демократів та людовців, не хотіла допустити компромісу. Вони скористалися впливом римо-католицького духовенства, і спробу порозуміння було зірвано.

Зважаючи на напруження міжнародної ситуації та можливу війну Австро-Угорщини з Російською імперією, цісар Франц-Йосиф I хотів налагодити міжнаціональні відносини в прикордонній Галичині, тому 9 травня 1913 р. розпустив сейм і призначив дострокові вибори. Водночас відбулася

зміна намісника: замість М. Бобжинського, який подав у відставку, було призначено менш впливового В. Коритовського. Незважаючи на кадрові зміни та більш позитивні для «антиблоку» результати виборів 1913 р., внаслідок політичного тиску з Відня, активної діяльності лідера «Українського соймового клубу» К. Левицького, а також посередництва греко-католицького митрополита А. Шептицького порозуміння між українською та польською сторонами вдалося досягнути на умовах близьких до проєкту виборчої реформи М. Бобжинського. Прийнята сеймом 14 лютого 1914 р. виборча реформа зберігала куріальну систему. Загальне виборче право вводилося лише в селянській та загальній міській куріях. Попри це вона була кроком вперед на шляху демократизації сейму, а також вводила національний кадастр, який мав забезпечити українцям гарантовану кількість мандатів, що посилювало їх вплив на політику в Галичині. Подальші події, пов’язані з діяльністю українського представництва Галицького крайового сейму в 1908–1914 рр., перервала Перша світова війна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Архівні матеріали

Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України)

Ф. 165. Крайовий комітет, м. Львів. 1757–1924 рр.

Оп. 1.

1. Спр. 734. Повідомлення намісництва про результати виборів депутатів Крайового сейму в Бережанському, Богородчанському і Бохнянському повітах. Т. 1. 1908 р. 108 арк.

2. Спр. 735. Повідомлення намісництва про результати виборів депутатів Крайового сейму в Бродівському, Бучацькому і Бжеському повітах. 1908 р. 129 арк.

3. Спр. 736. Повідомлення намісництва про результати виборів депутатів Крайового сейму в Вадовицькому, Городоцькому, Гусятинському повітах. 1908 р. 118 арк.

4. Спр. 739. Повідомлення намісництва про результати виборів депутатів Крайового сейму в Живецькому, Жовківському і Жидачівському повітах. 1908 р. 67 арк.

5. Спр. 740. Повідомлення намісництва про результати виборів депутатів Крайового сейму в Збаразькому і Золочівському повітах. 1908 р. 49 арк.

6. Спр. 741. Повідомлення намісництва про результати виборів депутатів Крайового сейму в Калуському, Кам’янському і Коломийському повітах. 1908 р. 76 арк.

7. Спр. 744. Повідомлення намісництва про результати виборів депутатів Крайового сейму в Лімановському, Лісковському і Ланцутському повітах. 1908 р. 51 арк.

8. Спр. 745. Повідомлення намісництва про результати виборів депутатів Крайового сейму в Мостиському, Мелецькому і Мисленіцькому повітах. 1908 р. 42 арк.

9. Спр. 747. Повідомлення намісництва про результати виборів депутатів Крайового сейму в м. Перемишлі, Перемишльському і Підгаєцькому повітах. 1908 р. 67 арк.

10. Спр. 748. Повідомлення намісництва про результати виборів депутатів Крайового сейму в Равському, Рогатинському і Ропчицькому повітах. 1908 р. 52 арк.

11. Спр. 752. Повідомлення намісництва про результати виборів депутатів Крайового сейму в м. Станиславові і Станиславівському повіті. 1908 р. 50 арк.

12. Спр. 753. Повідомлення намісництва про результати виборів депутатів Крайового сейму в м. Стрию і Стрийському повіті. 1908 р. 50 арк.

13. Спр. 754. Повідомлення намісництва про результати виборів депутатів Крайового сейму в Тарновському і Тернопільському повітах. 1908 р. 95 арк.

14. Спр. 755. Повідомлення намісництва про результати виборів депутатів Крайового сейму в Теребовлянському, Товмацькому та інших повітах. 1908 р. 68 арк.

15. Спр. 762. Звіт канцелярії Крайового сейму про свою діяльність за 1908 р. з додатком списків прийнятих сеймом законів і постанов. Т. 1. 1908 р. 38 арк.

16. Спр. 763. Звіт канцелярії Крайового сейму про свою діяльність за 1908 р. з додатком списків прийнятих сеймом законів і постанов. Т. 2. 1908 р. 72 арк.

17. Спр. 812. Звіт канцелярії Крайового сейму про свою діяльність за 1910 р. з додатком списків прийнятих сеймом законів і постанов. Т. 1. 1910. 89 арк.

18. Спр. 813. Звіт канцелярії Крайового сейму про свою діяльність за 1910 р. з додатком списків прийнятих сеймом законів і постанов. Т. 2. 1910. 84 арк.

19. Спр. 829. Справа про зміну положення про вибори депутатів Крайового сейму. 1911–1912 рр. 72 арк.

20. Спр. 849. Звіт канцелярії Крайового сейму про свою діяльність за 1912 р. з додатком списків прийнятих сеймом законів і постанов. 1912 р. 54 арк.

21. Спр. 863. Справа про зміну положення про вибори депутатів в Крайовий сейм. 1913–1914 рр. 94 арк.

22. Спр. 868. Звіт канцелярії Крайового сейму про свою діяльність за 1913 р. з додатком списків прийнятих сеймом законів і постанов. 1913 р. 115 арк.

23. Спр. 879. Звіт канцелярії Крайового сейму про свою діяльність за 1914 р. з додатком списків прийнятих сеймом законів і постанов. 1914 р. 38 арк.

Оп. 5.

24. Спр. 2081. Справа про заснування і реорганізацію початкової школи в с. Ямниця. 1895–1910 рр. 53 арк.

Ф. 178. Крайова шкільна рада, м. Львів. 1797–1939 рр.

Оп. 1.

25. Спр. 4894. Справа про націоналізацію приватних середніх шкіл в м. Рогатині, Хшанові, Чорткові, Яворові та виділення коштів на їх утримання. 1914 р. 83 арк.

Оп. 3.

26. Спр. 969. Листування з міністерством віросповідань і освіти про надання приватній гімназії з українською мовою навчання у м. Рогатині прав державної гімназії. 1910–1918 рр. 52 арк.

27. Спр. 976. Листування з міністерством віросповідань і освіти про надання приватній гімназії з українською мовою навчання у м. Рогатині прав державної гімназії. 1914 р. 55 арк.

Ф. 309. Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів. 1757–1946 рр.

Оп. 1.

28. Спр. 2227. Автобіографічна повість депутата сейму Старуха Т. Вирізки з газет про діяльність Старуха Т., фото автора. 1920–1937. 163 арк.

29. Спр. 2530. Закон про вибори депутатів у сейм для Королівства Галичини і Володимирії із Великим князівством Краківським. 1861 р. 18 арк.

30. Спр. 2531. Протести жителів с. Борщів, Жилинці і Устя Єпископське проти неправильно проведених виборів (копії) і чернетки актів результатів проведення виборів, зібрані адвокатом Олесницьким Євгеном. 1908 р. 20 арк.

II. Опубліковані документи з фондів Ягеллонської електронної бібліотеки («Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa»)

31. Alegat 113. Wniosek p. dr. Makucha w przedmiocie zmiany systemu dwutypowego szkól ludowych. *Alegaty do Sprawozdań stenograficznych z pierwszej sesyi Dziewiątego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908*. Alegat 1–456 [całość]. 1 s.
URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/60601/edition/65233/content (дата звернення: 22.03.2022).

32. Alegat 95. Wniosek p. Dra Kostia Lewickiego i tow. w sprawie języka wykładowego w szkołach średnich. *Alegaty do Sprawozdań stenograficznych z pierwszej sesyi Dziewiątego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908*. Alegat 1–456 [całość]. S. 1–2.
URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/60601/edition/65233/content (дата звернення: 22.03.2022).

33. Alegat 1. do sprawozdania Komisyi budżetowej o klęskach elementarnych. Zestawienie opadów atmosferycznych w miesiącach lipcu i sierpniu 1908 r. // Alegat 399. Sprawozdanie Komisyi budżetowej z przedłożenia Wydzialu krajowego i wniosków poselskich o klęskach elementarnych w r. 1908. *Alegaty do Sprawozdań stenograficznych z pierwszej sesyi Dziewiątego peryodu Sejmu*

Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908. Alegat 1–456 [całość]. S. 1–3. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/60601/edition/65233/content (дата звернення: 15.01.2021).

34. Alegat 1. Do sprawozdania Wydziału krajowego LW. 91283/1910. Projekt statutu galicyjskiego krajowego zakładu reasekuracyjnego dla spółek lokalnych ubezpieczających bydło rogate. // Alegat 800. Sprawozdanie Wydziału krajowego o zaprowadzeniu ubezpieczenia bydła rogatego. *Alegaty do Sprawozdań stenograficznych z pierwszej sesyi Dziewiątego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1910.* Alegat 713–875 [całość]. S. 1–7. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/67913/edition/75601/content (дата звернення: 15.01.2021).

35. Alegat 399. Sprawozdanie Komisyi budżetowej z przedłożenia Wydzialu krajowego i wniosków poselskich o klęskach elementarnych w r. 1908. *Alegaty do Sprawozdań stenograficznych z pierwszej sesyi Dziewiątego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908.* Alegat 1–456 [całość]. S. 1–18. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/60601/edition/65233/content (дата звернення: 15.01.2021).

36. Alegat 530. Wniosek Dra Makucha i tow. w sprawie języka wykładowego w seminaryach nauczycielskich. *Alegaty do Sprawozdań stenograficznych z pierwszej sesyi Dziewiątego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1909/1910.* Alegat 457–712 [całość]. S. 1–2. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/66995/edition/65562/content (дата звернення: 22.03.2022).

37. Alegat 541. Sprawozdanie Wydziału krajowego w przedmiocie założenia nowych szkół średnich z językiem wykładowym ruskim. *Alegaty do Sprawozdań stenograficznych z pierwszej sesyi Dziewiątego peryodu Sejmu*

Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1909/1910. Alegat 457–712 [całość]. S. 1–6. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/66995/edition/65562/content (дата звернення: 22.03.2022).

38. Alegat 261. Wniosek posła Dra Makucha i tow. w sprawie uzupełnienia §. 3. ustawy z dnia 12 czerwca 1907 Nr. 101. Dz. u. k. o kształceniu nauczycieli i t. d. *Alegaty do Sprawozdań stenograficznych z pierwszej sesyi Dziesiątego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913/1914.* Alegat 1–495 [całość]. S. 1. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/64153/edition/78052/content (дата звернення: 22.03.2022).

39. Alegat 281. Sprawozdanie komisyi szkolnej o wnioskach poselskich w sprawie szkół średnich z językiem wykładowym ruskim. *Alegaty do Sprawozdań stenograficznych z pierwszej sesyi Dziesiątego peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913/1914.* Alegat 1–495 [całość]. S. 1–3. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/64153/edition/78052/content (дата звернення: 22.03.2022).

40. Obwieszczenie Nr. 126. c. k. Namiestnictwa z 23. sierpnia 1911 L. VIII a. 1322/1, którem ogłasza się rosporządzenie wykonawcze do ustawy z 3. września 1910 Dz. u. kr. Nr. 223, o regulacyi potoku Siwki od jazu w Hołyniu do Kałusza ułożone przez Wydział krajowy w porozumieniu z c. k. Namiestnictwem a zatwierdzone reskryptem c. k. Ministerstwa rolnictwa z 21. lipca 1910 L. 8414. *Dziennik Ustaw i Rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem.* 1911 [całość]. S. 293–300. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/217749/edition/206340/content (дата звернення: 15.01.2021).

41. Prowizoryczny regulamin dla Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem, przyjęty na posiedzeniu sejmowem dnia 12 stycznia r. 1863. 14 s. URL:

https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/52232/edition/46497 (дата звернення: 14.09.2020).

42. Regulamin dla Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem przyjęty dnia 10 października 1907. 28 s. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/52239/edition/46508/content (дата звернення: 14.09.2020).

43. Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyi Dziesiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913/14 od 5. grudnia 1913 do 14. marca 1914. [całość]. 1665 s. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/10232/edition/33831/content (дата звернення: 11.12.2020).

44. Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. września do 5. Listopada 1908. T. 1. Posiedzenie 1–36 [całość]. 2308 s. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/10227/edition/31461/content (дата звернення: 11.12.2020).

45. Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1909 i 1910 od 16. września do 16. Października 1909 i od 11. stycznia do 19. Lutego 1910. T. 2. Posiedzenie 37–84 [całość]. 5035 s. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/18998/edition/33782/content (дата звернення: 11.12.2020).

46. Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1910 od 22. września do 18. listopada 1910. T. 3. Posiedzenie 85–113 [całość]. 6109 s. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/19002/edition/33277/content (дата звернення: 11.12.2020).

47. Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1912 od 11. stycznia do 14. Lutego 1912. T. 4. Posiedzenie 114–119 [całość]. 6353 s. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/19004/edition/34822/content (дата звернення: 11.12.2020).

48. Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913 od 18-go marca do 2-go kwietnia 1913. T. 5. Posiedzenie 120–122 [całość]. 6437 s. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/19006/edition/33276/content (дата звернення: 11.12.2020).

49. Ustawa Nr. 101 z dnia 12 czerwca 1907 o kształceniu nauczycieli oraz o uzdolnieniu do nauczania w szkołach ludowych. *Dziennik Ustaw i Rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem.* 1907 [całość]. S. 191–199. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/218801/edition/207371/content (дата звернення: 22.03.2022).

50. Ustawa Nr. 223 z dnia 3. września 1910, o regulacyi potoku Siwki od jazu w Hołyniu do Kałusza. *Dziennik Ustaw i Rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem.* 1910 [całość]. S. 390–392. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/209783/edition/198510/content (дата звернення: 15.01.2021).

51. Ustawa Nr. 47. z dnia 12. maja 1909, o zaciągnięciu pożyczki na złagodzenie skutków klęsk elementarnych w roku 1908. *Dziennik Ustaw i Rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem.* 1909 [całość]. S. 99–100. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/209648/edition/198366/content (дата звернення: 15.01.2021).

III. Матеріали періодичних видань

52. Білянс останних виборів до сойму. *Громадський голос.* 1913. 10 липня. Ч. 28. С. 2.

53. Вибори в містах. *Дїло.* 1913. 2 липня (19 червня). Ч. 145. С. 1–2.

54. Вибори в міській курії. *Дїло.* 1913. 4 липня (21 червня). Ч. 147. С. 1–2.

55. Вибори розписані. *Дїло.* 1913. 16 (3) мая. Ч. 107. С. 1.

56. Вибори. *Громадський голос.* 1913. 29 мая. Ч. 22. С. 1.

57. Виборці! *Дїло.* 1913. 23 (10) червня. Ч. 137. С. 1–2.

58. Виборча акция. *Дїло.* 1908. 11 сїчня (29 грудня). Ч. 7. С. 1.

59. Виборча реформа ухвалена! *Дїло.* 1914. 16 (3) лютого. Ч. 34. С. 3–5.

60. Виборчі надужиття. *Дїло.* 1913. 12 червня (30 мая). Ч. 129. С. 4.

61. Виборчі надужиття. *Дїло.* 1913. 18 (5) червня. Ч. 133. С. 3.

62. Виборчі образки. *Громадський голос.* 1908. 2 марта. Ч. 15. С. 1.

63. Виборчі образки. *Громадський голос.* 1908. 28 лютого. Ч. 14. С. 2.

64. Вислїд голосовання. *Дїло.* 1908. 26 (13) лютого. Ч. 43. С. 1.

65. Відозва в справі виборів до сойму. *Громадський голос.* 1908. 13 сїчня. Ч. 2. С. 1.

66. Відроченє «історичної» сесиї Галицького сойму. *Дїло.* 1910. 19 (6) падолиста. Ч. 259. С. 4–6.

67. Вчерашні вибори. *Дїло.* 1908. 26 (13) лютого. Ч. 43. С. 1.

68. Вчерашні вибори. *Дїло.* 1913. 1 липня (18 червня). Ч. 144. С. 1–2.

69. Галицкій кризисъ. *Галичанинъ.* 1913. 2 (15) мая. № 97. С. 1.

70. Галицька кріза. Дїло. 1913. 14 (1) мая. Ч. 105. С. 1.

71. Галицький сойм розвязаний! Громадський голос. 1913. 15 мая. Ч. 20. С. 2.

72. Галицький сойм. Громадський голос. 1910. 19 сїчня. Ч. 3. С. 1.

73. Галицький сойм. Громадський голос. 1910. 2 лютого. Ч. 5. С. 1.

74. Галицький сойм. Громадський голос. Громадський голос. 1910. 9 лютого. Ч. 6. С. 2.

75. Галицький сойм. Дїло. 1910. 1 жовтня (18 вересня). Ч. 218. С. 6.

76. Галицький сойм. Дїло. 1910. 11 жовтня (28 вересня). Ч. 226. С. 5.

77. Галицький сойм. *Дїло.* 1910. 19 (6) жовтня. Ч. 233. С. 4–5.

78. Галицький сойм. *Дїло.* 1910. 26 (13) вересня. Ч. 214. С. 4.

79. Галицький сойм. Дїло. 1910. 28 (15) вересня. Ч. 215. С. 4.

80. Галицький сойм. Дїло. 1910. 6 жовтня (23 вересня). Ч. 222. С. 5.

81. Галицький сойм. Дїло. 1910. 8 жовтня (25 вересня). Ч. 224. С. 4.

82. Галицький сойм. *Дїло.* 1912. 11 сїчня (29 грудня). Ч. 8. С. 5–6.

83. Галицький сойм. Дїло. 1914. 21 (8) лютого. Ч. 39. С. 4.

84. Галицький сойм. Дїло. 1914. 23 (10) лютого. Ч. 40. С. 3.

85. Ґраф намісник Потоцький убитий. Громадський голос. 1908. 14 цьвітня. Ч. 26. С. 1.

86. До виборчої праці! *Дїло.* 1913. 17 (4) мая. Ч. 108. С. 1.

87. До русинів Галицької землі. *Дїло.* 1908. 1 сїчня (19 грудня). Ч. 1. С. 1.

88. До Руського Народу Галицької Землї. *Дїло.* 1913. 19 (6) мая. Ч. 109. С. 1.

89. З нарад українських послів. *Дїло.* 1908. 7 марця (23 лютого). Ч. 52. С. 1.

90. З соймової ситуації. *Дїло.* 1910. 16 (3) падолиста. Ч. 256. С. 1–2.

91. З соймової ситуації. *Дїло.* 1910. 17 (4) падолиста. Ч. 257. С. 5.

92. З Христовим Різдвом. *Дїло.* 1908. 6 сїчня (24 грудня). Ч. 5. С. 1.

93. Знов під крила «Rad-и Narodow-ої». *Дїло.* 1913. 30 (17) мая. Ч. 119. С. 1.

94. Із Галицького сойму. Громадський голос. 1908. 16 жовтня. Ч. 62. С. 1.

95. Із галицького сойму. *Громадський голос.* 1908. 23 вересня. Ч. 55. С. 1.

96. Із Галицького сойму. Громадський голос. 1908. 25 вересня. Ч. 56. С. 1.

97. Із соймових засїдань. *Громадський голос.* 1908. 31 жовтня. Ч. 65. С. 1.

98. Із соймових засїдань. Громадський голос. 1908. 6 падолиста. Ч. 66. С. 1.

99. Кандидатури українських партій. *Громадський голос.* 1908. 3 лютого. Ч. 8. С. 2.

100. Кандидатуры «Русской Рады». *Галичанинъ.* 1908. 1 (14) февраля. Ч. 26. С. 1.

101. Кандидатуры «Русской Рады». *Галичанинъ.* 1908. 6 (19) февраля. Ч. 29. С. 1.

102. Кілька заміток про орґанїзацийну роботу між народом. *Руслан.* 1913. 7 лютого. Ч. 29. С. 2.

103. Къ Галицкой Руси возваніе ея верховнаго народного правленія «Русской Рады» въ Львовѣ. *Галичанинъ.* 1908. 16 (29) января. Ч. 13. С. 1.

104. Мовчаливість і говірливість християнських суспільників. *Дїло.* 1913. 17 (4) мая. Ч. 108. С. 1.

105. Найновійший «демократичний» проєкт соймової виборчої реформи. *Дїло.* 1908. 24 (11) жовтня. Ч. 240. С. 1.

106. Наради над виборчою реформою. *Дїло.* 1914. 11 лютого (29 сїчня). Ч. 31. С. 3–4.

107. Наші кандидати. *Громадський голос.* 1913. 29 мая. Ч. 22. С. 2.

108. Непоправні. *Дїло.* 1908. 15 (2) січня. Ч. 10. С. 1.

109. Новий намісник. Громадський голос. 1908. 2 мая. Ч. 29. С. 1.

110. Новий сойм. *Дїло.* 1908. 6 марця (22 лютого). Ч. 51. С. 1.

111. Обструкция в Галицькім соймі! Дїло. 1912. 11 сїчня (29 грудня). Ч. 8. С. 1.

112. Обструкція в соймі! Громадський голос. 1912. 17 сїчня. Ч. 3. С. 1–3.

113. Огляд дїяльности Галицького сойму 1908 року. *Дїло*. 1908. 24 (11) падолиста. Ч. 265. С. 1.

114. Останній тиждень в соймі. Громадський голос. 1914. 5 марта. Ч. 9. С. 4–9.

115. Отже – боротьба! *Дїло.* 1910. 7 падолиста (25 жовтня). Ч. 249. С. 1.

116. Переговори о виборчу соймову реформу. *Дїло.* 1910. 22 (9) жовтня. Ч. 236. С. 4.

117. Перед виборами. *Громадський голос.* 1908. 3 сїчня. Ч. 1. С. 1.

118. Перед рішенєм. *Дїло.* 1910. 15 (2) падолиста. Ч. 255. С. 1.

119. Передвиборчий рух. *Громадський голос.* 1913. 12 червня. Ч. 24. С. 10.

120. Передвиборчий рух. *Громадський голос.* 1913. 26 червня. Ч. 26. С. 5–6.

121. По виборах. *Громадський голос.* 1913. 10 липня. Ч. 28. С. 3.

122. По виборах. *Громадський голос.* 1913. 3 липня. Ч. 27. С. 2.

123. По соймі. *Громадський голос.* 1908. 10 падолиста. Ч. 67. С. 1.

124. По соймовій сесії. *Громадський голос.* 1910. 23 лютого. Ч. 8. С. 1.

125. Польсько-москвофільський союз довершений! *Дїло.* 1908. 10 лютого (28 сїчня). Ч. 31. С. 1.

126. Польсько-українські переговори. *Дїло.* 1911. 29 (16) падолиста. Ч. 265. С. 2.

127. Пригадка. *Дїло.* 1908. 15 (2) лютого. Ч. 35. С. 1.

128. Рішенє українського соймового клюбу. *Дїло.* 1913. 24 (11) падолиста. Ч. 262. С. 1.

129. Русскіе Избиратели! *Галичанинъ.* 1913. 13 (26) іюня. № 127. С. 1.

130. Руський проєкт виборчої реформи. *Дїло.* 1908. 24 (11) вересня. Ч. 214. С. 1.

131. Сеймовые выборы. *Галичанинъ.* 1913. 4 (17) мая. № 99. С. 1.

132. Сеймовыя кандидатуры въ сельській куріи. *Галичанинъ.* 1913. 16 (29) іюня. № 128. С. 1–2.

133. Сеймъ. *Галичанинъ.* 1913. 22 марта (4 апрѣля). № 67. С. 2.

134. Скликанє Галицького сойму. Дїло. 1910. 6 січня (24 грудня). Ч. 5. С. 1.

135. Скликанє сойму. Дїло. 1912. 4 січня (22 грудня). Ч. 4. С. 1.

136. Сойм радить! Громадський голос. 1914. 19 лютого. Ч. 7. С. 3.

137. Сойм радить. Громадський голос. 1910. 12 жовтня. Ч. 41. С. 2.

138. Сойм радить. Громадський голос. 1910. 19 жовтня. Ч. 42. С. 3.

139. Сойм радить. Громадський голос. 1910. 2 падолиста. Ч. 44. С. 2.

140. Сойм радить. Громадський голос. 1910. 26 жовтня. Ч. 43. С. 2.

141. Сойм радить. Громадський голос. 1910. 5 жовтня. Ч. 40. С. 1–2.

142. Сойм радить. Громадський голос. 1914. 26 лютого. Ч. 8. С. 4–6.

143. Соймова виборча реформа. Громадський голос. 1914. 16 цвітня. Ч. 15. С. 14–15.

144. Соймова виборча реформа. Громадський голос. 1914. 19 лютого. Ч. 7. С. 11–12.

145. Соймова реформа виборча. *Дїло.* 1912. 5 січня (23 грудня). Ч. 5. С. 1.

146. Соймові справи. *Дїло.* 1910. 4 жовтня (21 вересня). Ч. 220. С. 1.

147. Соймові справи. *Дїло.* 1912. 18 (5) січня. Ч. 14. С. 6.

148. Соймові справи. *Дїло.* 1912. 2 лютого (20 січня). Ч. 26. С. 5.

149. Соймовыи выборы въ городахъ. *Галичанинъ.* 1908. 20 февраля (4 марта). Ч. 41. С. 2.

150. Соймовыи кандидатуры въ сельскихъ округахъ восточной Галичины. *Галичанинъ.* 1908. 12 (25) февраля. Ч. 34. С. 1.

151. Українська обструкція в Галицькім соймі. Громадський голос. 1910. 16 падолиста. Ч. 46. С. 1.

152. Ухвали заряду української партії в Галичині з дня 9. січня 1908. *Громадський голос.* 1908. 13 січня. Ч. 2. С. 1.

153. Чего «Дїло» алчетъ? *Галичанинъ.* 1908. 4 (17) января. Ч. 3. С. 1.

154. Як «радить» Галицький сойм? Громадський голос. 1910. 9 падолиста. Ч. 45. С. 1.

155. Ostatni dzień Sejmu. *Czas.* 1910. 19 Listopada. Nr. 528. S. 1.

156. Sejmowa reforma wyborcza. *Gazeta Narodowa.* 1910. 19 lipca. Nr. 162. S. 1.

157. Sprawy sejmowe. *Słowo Polskie.* 1908. 15 września. Nr. 430. S. 1.

158. Statut krajowy galicyjski. *Слово.* 1861. 22 лютого. Дод. до Ч. 9. С. 43–46.

IV. Спогади

159. Макух І. На народній службі: Спогади. Київ: Основні цінності, 2001. 572 с.

160. Олесницький Є. Сторінки з мого життя. Упор. М. Мудрий, Б. Савчик; авт. вступ. ст. О. Аркуша; авт. прим. та комент. М. Мудрий. Львів: Медицина і право, 2011. 432 с.

161. Олесницький Є. Сторінки з мого життя: I–II частини. Передрук вид. 1935 р. з дод. матеріалами. Стрий: Щедрик, 2007. 384 с.

162. Bobrzyński M. Z moich pamiętników. Opracowanie A. Galos. Wrocław, Kraków: Wydawnictwo Zakładu im. Ossolińskich, 1957. 404 s.

163. Bobrzyński M. Z moich pamiętników. T. 1. Opracowanie A. Galos. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 2006. 273 s.

164. Bobrzyński M. Z moich pamiętników. T. 2. Opracowanie A. Galos. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 2006. 362 s.

165. Daszyński I. Pamiętniki. T. 1. Kraków: Nakładem Z.R.S.S. «Proletarjat», 1925. 268 s.

166. Daszyński I. Pamiętniki. T. 2. Kraków: Nakładem drukarni ludowej, 1926. 349 s.

167. Witos W. Moje wspomnienia. Cz. 1. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1998. 482 s.

V. Праці діячів досліджуваного періоду

168. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів: у 2 т. Львів: З друкарні оо. Василіан у Жовкві, 1926. 737 с.

169. Kulczycki L. Ugoda polsko-ruska. Lwów, 1912. 81 s.

170. Srokowski K. N. K. N. Zarys historji Naczelnego Komitetu Narodowego. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza. 1923. 380 s.

171. Wasilewski L. Kwestja ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe. Warszawa, 1934. 146 s.

172. Wasilewski L. Ukraina i sprawa ukraińska. Kraków: Spółka nakładowa «Książka», 1911. 219 s.

VI. Монографії, брошури, статті

173. Андрухів І. Кость Левицький: сторінки життя. Івано-Франківськ, 1995. 64 с.

174. Андрухів І., Арсенич П. Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848–1939 рр. Івано–Франківськ, 1996. 80 с.

175. Аркуша О. «Під безпечним дахом шаліє хуртовина обструкції»: нова тактика українського представництва в Галицькому сеймі на початку XX століття. *Новітня доба.* Львів, 2024. Вип. 12. С. 97–122.

176. Аркуша О. Вибори до Галицького сейму 1901 р.: до проблеми політичної модернізації українського суспільства Галичини. *Вісник Львівського університету. Серія історична.* Львів, 2003. Вип. 38. С. 171–217.

177. Аркуша О. Галицький сейм у висвітленні сучасної польської історіографії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* Львів, 2001. Вип. 9. С. 339–369.

178. Аркуша О. Галицький сейм: Виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. Львів: Місіонер, 1996. 174 с.

179. Аркуша О. Між Львовом, Віднем і Києвом: Олександр Барвінський та геополітичні вибори України на зламі XIX – XX століть.

Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Львів, 2024. Вип. 17. С. 53–92.

180. Аркуша О. Місцева адміністрація та самоврядування в Галичині наприкінці XIX – на початку XX століття. *Місцеве самоврядування в Україні (XX – початок XXI століття). Західні землі: монографія. / відп. ред. Михайло Романюк;* НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023. С. 13–51.

181. Аркуша О. Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині. *Вісник Львівського університету. Серія історична.* Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 168–206.

182. Аркуша О. Парламентська традиція галицьких українців у другій половині XIX – на початку XX ст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* Львів, 2000. Вип. 6. С. 68–91.

183. Аркуша О. Політика польських клубів Галицького сейму щодо українського питання (кінець XIX – початок XX століття). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* Львів, 2000. Вип. 7. С. 191–220.

184. Аркуша О., Мудрий М. Парламентська традиція галицьких українців: Галицький крайовий сейм (1861–1914). *Історія в школах України.* Київ, 2005. № 10. С. 39–42.

185. Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд. *Вісник Львівського університету. Серія історична.* Львів, 1999. Вип. 34. С. 231–268.

186. Батенко Т. До історії формувань виборчої системи в Галичині… *Республіканець.* 1994. № 3–4. С. 35–39.

187. Білас Я. Парламентська діяльність митрополита А. Шептицького. *Українське релігієзнавство.* Київ, 2002. № 23. С. 66–73.

188. Босак І. Відображення боротьби за виборчі реформи галицькою пресою напередодні І світової війни. *Поліграфія і видавнича справа.* Львів, 2006. № 2 (44). С. 138–145.

189. Василик І. Українська фракція Галицького крайового сейму в боротьбі за новий виборчий закон напередодні Першої світової війни. *Український історичний збірник.* 2004. № 6. С. 202–214.

190. Васьків Н. Єврейське представництво в Галицькому крайовому сеймі (1861–1914). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* Львів, 2008. Вип. 17. С. 58–66.

191. Вендланд А. В. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848–1915 / переклад з нім. Х. Назаркевич. Львів: Літопис, 2015. 688 с.

192. Винник Н. Українська традиція галицького парламентаризму в українській історіографії. *Інтелігенція і влада.* Одеса, 2011. Вип. 21. С. 264–272.

193. Водославський Т. Вибори до Галицького крайового сейму 1908 року. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія».* 2023. № 12/54. С. 102–128.

194. Водославський Т. Виборча кампанія до Галицького крайового сейму 1913 року. *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина».* Івано-Франківськ, 2023. Вип. 36. С. 40–52.

195. Водославський Т. Виборчі закони до Галицького крайового сейму 1861 та 1914 рр.: порівняльний аналіз. *Матеріали звітної наукової конференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2023 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,* м. Івано-Франківськ, 1–5 квітня 2024 р. Івано-Франківськ, 2024. С. 53–54.

196. Водославський Т. Виборчі кампанії до Галицького крайового сейму в 1908 та 1913 рр. *Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2021 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,* м. Івано-Франківськ, 4–5 квітня 2022 р. Івано-Франківськ, 2022. С. 46–48.

197. Водославський Т. Господарські питання українців на сесіях Галицького крайового сейму (1908–1914 рр.). *Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій:* матеріали XXIV Міжнародного науково-практичного форуму, м. Львів, 4–6 жовтня 2023 р. Львів, 2023. С. 654–657.

198. Водославський Т. Господарсько-адміністративні питання українського населення на сесіях Галицького крайового сейму (1908–1914 рр.). *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина».* Івано-Франківськ, 2021. Вип. 34. С. 234–246.

199. Водославський Т. Господарсько-адміністративні проблеми українців на сесіях Галицького крайового сейму (1908–1914 рр.). *Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2020 р. ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,* м. Івано-Франківськ, 5–9 квітня 2021 р. Івано-Франківськ, 2021. С. 71–73.

200. Водославський Т. Депутатська діяльність Тимотея Старуха в Галицькому крайовому сеймі (1908–1914 рр.). *Історія України в регіональному та глобальному вимірах: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної онлайн конференції,* м. Маріуполь, 25 лютого 2021 р. Маріуполь, 2021. С. 9–13.

201. Водославський Т. Діяльність Лазаря Винничука – посла до Галицького крайового сейму від Станиславівського повіту (1908–1914 рр.). *Матеріали XXXVIII-ї Міжнародної краєзнавчої конференції молодих учених «Краєзнавство та краєзнавці: досвід минулого та сьогоденні завдання (до 120-річчя від дня народження професора А. Г. Слюсарського)»,* м. Харків, 4 грудня 2020 р. Харків, 2021. С. 18–23.

202. Водославський Т. Культурно-освітні питання українців на сесіях Галицького крайового сейму (1908–1914 рр.). *Матеріали звітної наукової конференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2022 рік*

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, 3–7 квітня 2023 р. Івано-Франківськ, 2023. С. 121–123.

203. Водославський Т. Ухвалення виборчої реформи Галицького крайового сейму 1914 р. як основа польсько-українського порозуміння. *Вісник науки та освіти (Серія «Історія та археологія»).* 2024. № 2 (20). С. 1418–1431.

204. Гладка Г. Парламентська діяльність митрополита Андрея Шептицького. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія.* Івано-Франківськ, 2007. Вип. II–III. С. 194–198.

205. Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський Цісарські намісники Галичини 1903–1913. Рим: Український католицький університет св. Климента Папи, Т. LIX., 1987. 128 с.

206. Дудикевич Б. Як проходили вибори в Західній Україні за часів Австрії та панської Польщі. Львів: Вільна Україна, 1946. 35 с.

207. Євдокимов В. Еволюція виборчого законодавства до представницьких органів влади Галичини другої половини XIX – початку XX ст. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2018. № 4 (62). С. 12–16.

208. Євдокимов В. Трансформація системи виборчого права у Австро-Угорщині в другій половині XIX – на початку XX ст. *Право і суспільство.* 2018. Вип. 4. Ч. 2. С. 21–26.

209. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократична партія (1899–1918). Івано-Франківськ, 1997. 103 с.

210. Жерноклеєв О. Українські соціал-демократи в русі за реформу Галицького крайового сейму (1908–1914 рр.). *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис Галичина.* Івано-Франківськ, 2023. № 36. С. 53–69.

211. Зашкільняк Л. Вступ до методології історії. Львів: ЛОНМІО, 1996. 96 с.

212. Зашкільняк Л. До ґенези українсько-польського конфлікту у XX столітті. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Львів, 2010–2011. Вип. 3–4. С. 22–41.

213. Ілин Л. Галицький Крайовий сейм і формування засад українсько-польських політичних стосунків (1861–1914 рр.). *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* 2013. Вип. 22–23. С. 168–173.

214. Ілин Л. Галицький крайовий сейм у системі українського парламентаризму. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 2. С. 105–109.

215. Ілин Л. Джерела до вивчення нормотворчої діяльності Галицького крайового сейму. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* Івано-Франківськ, 2017. № 4 (16). С. 34–38.

216. Ілин Л. Організація роботи та правовий статус апарату Галицького крайового сейму (1861–1918 рр.). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Івано-Франківськ, 2011. № 4. С. 163–170.

217. Ілин Л. Проблема діяльності Галицького крайового сейму в історико-правовій науці. *Национальный юридический журнал: теория и практика.* Київ, 2017. № 4. С. 13–17.

218. Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* Львів, 1992. Вип. 1. С. 104–119.

219. Капущак Я., Королько А. Українська громада міста Станиславова у виборчому русі в Галичині (кінець XIX – початок XX ст.). *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* 2019. Вип. 32. С. 9–24.

220. Кліш А. Участь Олександра Барвінського у виборчих кампаніях до Галицького сейму 1901 і 1904 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* Тернопіль, 2017. Вип. 2. (1). С. 130–134.

221. Кліш А. Участь Олександра Барвінського у сецесії українських депутатів Галицького сейму 1901 року. *Наукові праці Кам'янець-Подільського*

національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. 2024. Т. 43. С. 309–318.

222. Кліш А. Часопис «Руслан» як джерело до вивчення християнсько-суспільного союзу (1911–1914 рр.). *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Тернопіль, 2015. Вип. 16 (2). С. 196–202.

223. Кліш А., Древніцький Ю., Прийдун С. Протидія російській пропаганді в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. (за матеріалами часопису «Руслан»). *Фундаментальні ментально-ціннісні відмінності українців і росіян як підґрунтя їх цивілізаційного протистояння: колективна монографія.* Одеса: Олді+, 2023. С. 7–17.

224. Кліш А., Зуляк І. Промови Олександра Барвінського у Галицькому сеймі як джерело вивчення соціально-економічного становища українців наприкінці XIX – на початку XX ст. *Вісник науки та освіти (Серія «Історія та археологія»).* 2024. № 4 (22). С. 1685–1697.

225. Кліш А., Прийдун С. Промови Олександра Барвінського у Галицькому сеймі як джерело вивчення розвитку середньої освіти українців наприкінці XIX – на початку XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* Тернопіль, 2024. № 1. С. 49–56.

226. Кобута С. Посольське представництво українських правників Станиславівщини у діяльності Галицького крайового сейму (кінець XIX – початок XX ст.). *Вісник науки та освіти (Серія «Історія та археологія»).* 2024. № 7 (25). С. 1336–1351.

227. Ковальчак Г. Економічний розвиток західноукраїнських земель. Київ: Наукова думка, 1988. 252 с.

228. Компанієць І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст. (1900–1919 роки). Київ: Вид-во АН УРСР, 1960. 372 с.

229. Королько А. Громадсько-політична діяльність Василя Стефаника на Покутті на початку ХХ ст. *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина».* 2021. Ч. 34. С. 77–93.

230. Королько А. Українська гімназійна освіта на Покутті в кінці XIX – на початку ХХ ст. *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина».* 2024. Ч. 37. С. 59–84.

231. Королько А., Жерноклеєв О., Кобута С. Посольська діяльність Кирила Трильовського в Галицькому крайовому сеймі (1913–1914 рр.). *Вісник науки та освіти (Серія «Історія та археологія»).* 2024. № 5 (23). С. 1685–1695.

232. Королько А., Кобута С., Жерноклеєв О. Посольська діяльність Івана Сандуляка в Галицькому крайовому сеймі (1908–1914 рр.). *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Історія та археологія»).* 2024. № 6 (24). С. 1152–1161.

233. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. 203 с.

234. Кугутяк М., Вітенко М. Українська національна ідея в Галичині в контексті польсько-української боротьби за виборчу реформу 1900–1914 рр. *Галичина: всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* Івано-Франківськ, 2009. Ч. 15–16. С. 37–46.

235. Кульчицький В. Галицький крайовий сейм – знаряддя соціального і національного пригнічення трудящих (1861–1914 рр.). *Питання теорії і практики радянського права.* Львів, 1958. Вип. 4. С. 5–19.

236. Кульчицький В. Державний лад і право в Галичині (в другій половині XIX – на початку ХХ ст.): конспект лекцій з курсу «Історія держави і права УРСР» для студентів юридичного факультету університету. Львів: Львівський ордена Леніна державний університет ім. І. Франка, 1966. 65 с.

237. Кучеренко А. Українське питання в діяльності намісника Галичини Міхала Бобжинського на шпальтах газети «Діло». *Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць.* Миколаїв, 2015. Вип. 15. С. 63–68.

238. Кучеренко А. Українське питання в діяльності намісників Галичини на сторінках щоденної газети «Діло». *Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць.* Миколаїв, 2017. Вип. 19. С. 85–89.

239. Кучеренко А. Українське питання в політиці намісника Галичини А. Потоцького (1903–1908 рр.). *Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць.* Миколаїв, 2012. Вип. 8. С. 46–50.

240. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням. *Історичні есе. В 2 т.* Т. 1. / переклад з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дещиці, Г. Киван, Е. Панкеєвої. Київ: Основи, 1994. С. 413–450.

241. Макарчук С. Москвофільство: витоки та еволюція (середина XIX ст. – 1914 р.). *Вісник Львівського університету. Серія історія.* Львів, 1997. Вип. 32. С. 82–98.

242. Макарчук С. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западно-украинских землях в период империализма. Львов: Вища школа, 1983. 255 с.

243. Михальський Ю. Польська суспільність та українське питання у Галичині в період сеймових виборів 1908 р. З історії польсько-українських стосунків. Львів: Каменяр, 1997. 46 с.

244. Михальський Ю. Польські демократи та українське питання в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. (до 1914 року). *Вісник Львівського університету. Серія історична.* Львів, 1998. Вип. 33. С. 122–131.

245. Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку XX ст.: (1902–1914). Львів: Каменяр, 2002. 166 с.

246. Мікула О. Порядок формування, склад і структура Галицького крайового сейму. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* Львів, 2002. Вип. 37. С. 121–124.

247. Монолатій І. «Галицький» компроміс 1914 року: старт чи фініш українсько-польського примирення? *Ї: Незалежний культурологічний часопис.* Львів, 2010. Ч. 64: Україна – ЕС: Транскордонна Галичина. С. 14–35.

248. Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. Монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. 736 с.

249. Мудрий М. Галицькі намісники в системі українсько-польських взаємин (1849–1914). *Вісник Львівського університету. Серія історична.* Львів, 1998. Вип. 33. С. 91–101.

250. Мудрий М. Ідейні витоки ЗУНР: національні та політичні орієнтації галицьких українців у XIX – на початку XX ст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2000. Вип. 6. С. 96–110.

251. Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець XIX – початок XX ст.). Івано-Франківськ: Третяк І. Я., 2008. 204 с.

252. Плекан Ю. Нариси з історії москвофільства на Галичині (середина XIX – початок XX століть). Івано-Франківськ: НАІР, 2020. 108 с.

253. Плекан Ю. Польсько-українські взаємини на початку XX століття у Галичині (за матеріалами архівних збірок Ягелонського університету). *Збірник наукових статей кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича "Питання історії України".* Чернівці, 2006. Т. 9. С. 50–52.

254. Плекан Ю. Українсько-польське протистояння після парламентської реформи 1906 року. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія.* Івано-Франківськ, 2007. Вип. II–III. С. 140–145.

255. Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття: монографія. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. 932 с.

256. Расевич В. Нові матеріали до історії українсько-польської сеймової угоди 1914 року. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* Львів, 2001. Вип. 9. С. 529–542.

257. Ременяк О. Між централізмом і федералізацією. Австрійська модель децентралізації публічної влади. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки».* Львів, 2016. № 855. С. 361–366.

258. Романюк М., Галушко М. Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: історико-бібліографічне дослідження: у 3 т. Львів: Світ, 2001. Т. 1. 1848–1900 рр. 744 с.

259. Сливка Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. Київ: Наукова думка, 1973. 254 с.

260. Старовойтенко І. Просопографія: підходи до трактування змісту наукової дисципліни в історіографії. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики.* 2006, Вип. 13., Ч. 1. С. 6–27.

261. Стахів М. Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918). Т. 1. Скрентон: З друкарні Народної волі – органу Українського робітничого союзу, 1968. 210 с.

262. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. 2-е видання, доповнене. Львів, 1999. 226 с.

263. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918 рр. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. 267 с.

264. Уська У. «Галицьке зрівняння» 1914 року як польсько-український політичний компроміс. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість.* Львів, 2015. Вип. 8. С. 57–68.

265. Федик Л. Правовий статус депутатів Галицького крайового сейму та їхніх об'єднань (1861–1918 рр.). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія право*. Івано-Франківськ, 2019. № 7 (19). С. 63–70.

266. Цьольнер Е. Історія Австрії / переклад з нім.: Р. Дубасевич, Х. Назаркевич, А. Онишко, Н. Іваничук. Львів: Літопис, 2001. 713 с.

267. Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів: Тріада плюс, 2010. 228 с.

268. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. Львів: Львівська академія мистецтв, 2000. 247 с.

269. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (нарис з історії українського парламентаризму). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 288 с.

270. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. 370 с.

271. Чорновол І. Українці в Галицькому сеймі: історіографічні, методологічні й політичні аспекти дослідження. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, духовність.* Львів, 2000. Вип. 7. С. 160–165.

272. Чуйко І. Роль Євгена Олесницького у реформуванні виборчої системи. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* Тернопіль, 2011. Вип. 2. С. 123–127.

273. Шеремета О., Шумлянський В. Етапи формування виборчої системи в Австро-Угорській державі та україно-польське протистояння у питаннях її реформування у 1873–1914 рр. *Ефективність державного управління.* Львів, 2014. Вип. 38. С. 144–150.

274. Яковенко Н. Вступ до історії. Київ: Критика, 2007. 376 с.

275. Buszko J. Galicja 1859–1914, Polski Piemont? Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1989. 80 s.

276. Buszko J. Historia Polski, 1864–1948. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980. 549 s.

277. Buszko J. Sejmowa reforma wyborcza w Galicji 1905–1914. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1956. 299 s.

278. Dulczewski Z. Walka o szkołę na wsi galicyjskiej w świetle stenogramów Sejmu Krajowego 1861–1914. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1953. 204 s.

279. Grodziski S. W królestwie Galicji i Lodomerii. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1976. 301 s.

280. Grodziski S. Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1993. 216 s.

281. Grodziski S. Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914. T. 2, Źródła. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1993. 557 s.

282. Gruchała J. Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890–1914). Katowice: Uniwersytet Śląski, 1988. 146 s.

283. Grzybowski K. Galicja 1848–1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii. Wroclaw: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN. 1959. 322 s.

284. Łazuga W. Michał Bobrzyński. Myśl historyczna a działalność polityczna. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982. 278 s.

285. Moklak J. Hałyczyna contra Galicja: ukraińskie szkolnictwo średnie i wyższe w debatach Sejmu Krajowego galicyjskiego 1907–1914. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagiellonica», 2013. 203 s.

286. Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego: stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908. Torun: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1996. 280 s.

287. Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914. Szczecin: Zapol, 2007. 422 s.

288. Tomczyk R. Radykałowie i socjaldemokraci: miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914. Szczecin: Zapol, 2007. 670 s.

289. Tomczyk R. Socjaldemokraci ukraińscy i polscy w Galicji : (z dziejów współpracy). Warszawa: Fundacja Kazimierza Kelles-Krauza: Res Humana, 2007. 70 s.

290. Wątor A. Galicyjska Rada Narodowa w latach 1907–1914: Z dziejów instytucji obywatelskiej. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2000. 270 s.

291. Wątor A. Narodowa Demokracja w Galicji do 1918 roku. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecinskiego, 2002. 403 s.

292. Wereszycki H. Pod berłem Habsburgów: zagadnienia narodowościowe. Kraków; Wrocław: Wydawnictwo Literackie, 1986. 352 s.

293. Wereszycki H. Historia polityczna Polski 1864–1918. Wroclaw: Zaklad Narodowy imienia Ossolinskich Wydawnictwo, 1990. 309 s.

VI. Довідкова література

294. Гоцуляк В. Історія, її методологія і історіографія як наукові та навчальні дисципліни. Навчальний посібник. Черкаси: видавець Третяков О. М., 2016. 732 с.

295. Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації XIX–XX ст. [Навчальний посібник]. Київ: Генеза, 1996. 360 с.

296. Животко А. Історія української преси / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміток М. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 1999. 368 с.

297. Зацерковний В., Тішаєв І., Демидов В. Методологія наукових досліджень: навчальний посібник. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.

298. Крушельницька О. Методологія та організація наукових досліджень: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2006. 206 с.

299. Медвідь В., Данько Ю., Коблянська І. Методологія та організація наукових досліджень (у структурно-логічних схемах і таблицях): навчальний посібник. Суми: СНАУ, 2020. 220 с.

300. Плекан Ю. Перший досвід парламентаризму: українці – депутати австрійського парламенту та галицького крайового сейму (1848–1918): довідник. Івано-Франківськ: Третяк І. Я., 2012. 140 с.

301. Шаповал Ю. «Діло». *Енциклопедія історії України: Т. 2: Г–Д* / редкол.: В. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2004. С. 401.

302. Шкраб'юк П. «Громадський голос». *Енциклопедія історії України: Т. 2: Г–Д* / редкол.: В. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2004. С. 211.

VI. Автореферати і дисертації

303. Аркуша О. Українське представництво в Галицькому сеймі (1889–1901): автореф. дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01 – історія України / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 1996. 28 с.

304. Баран А. Діяльність депутатів-українців в австрійському парламенті (1897–1918 рр.): історико-правове дослідження: дис. ... кандидата юридичних наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2013. 229 с.

305. Жерноклеєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.): автореф. дис ... д-ра. іст. наук: 07.00.02. – Всесвітня історія / Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2007. 32 с.

306. Жерноклеєв О. Український соціал-демократичний рух в Галичині в кінці XIX – на початку XX ст. (1899–1918 рр.): автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.02. – Всесвітня історія / ЧДУ ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 1995. 22 с.

307. Ілин Л. Українське представництво Галицького Крайового сейму в 1870–1876 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2009. 20 с.

308. Ілин Л. Українське представництво Галицького Крайового сейму в 1870–1876 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2009. 211 с.

309. Кліш А. Український суспільно-християнський рух у Галичині: ідейні засади, організаційна структура та політичні практики (кінець XIX – початок XX ст.): дис. ... доктора іст. наук: 07.00.01 – історія України / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2020. 547 с.

310. Кошелєва Н. Українське шкільництво і освітня політика крайової адміністрації та сейму в Галичині (1890–1914 рр.): автореф. дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2002. 17 с.

311. Кульчицкий В. Галицкий сейм в системе колониального аппарата Австро-Венгрии: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1953. 17 с.

312. Кульчицкий В. Политический аппарат колониального управления Восточной Галицией (вторая половина XIX – начало XX вв.): автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Киев, 1970. 17 с.

313. Мікула О. Правові основи організації і діяльності Галицького крайового сейму (1861–1918 рр.): автореф. дис. … канд. юрид. наук.: 12.00.01. – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Львів, 2005. 24 с.

314. Плекан Ю. Польсько-українське протистояння в боротьбі за реформування виборчого законодавства до австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець XIX – початок XX ст.): автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.02. – Всесвітня історія / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2004. 18 с.

315. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр.: генеза, перебіг подій, наслідки: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 1995. 22 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації

1. Водославський Т. Господарсько-адміністративні питання українського населення на сесіях Галицького крайового сейму (1908–1914 рр.). *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина».* Івано-Франківськ, 2021. Вип. 34. С. 234–246.

DOI: https://doi.org/10.15330/gal.34.234-246

URL: https://journals.pnu.edu.ua/index.php/istgal/article/view/5553/5972

2. Водославський, Т. Вибори до Галицького крайового сейму 1908 року. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія».* 2023. № 12/54. С. 102–128.

DOI: https://doi.org/10.24919/2312-2595.12/54.283663

URL: http://phh.dspu.edu.ua/article/view/283663

3. Водославський Т. Виборча кампанія до Галицького крайового сейму 1913 року. *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина».* Івано-Франківськ, 2023. Вип. 36. С. 40–52.

DOI: https://doi.org/10.15330/gal.36.40-52

URL: https://journals.pnu.edu.ua/index.php/istgal/article/view/7316/7538

4. Водославський Т. Ухвалення виборчої реформи Галицького крайового сейму 1914 р. як основа польсько-українського порозуміння. *Вісник науки та освіти (Серія «Історія та археологія»).* 2024. № 2 (20). С. 1418–1431.

DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2(20)-1418-1431

URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/9661/9714

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. Водославський Т. Діяльність Лазаря Винничука – посла до Галицького крайового сейму від Станиславівського повіту (1908–1914 рр.). *Матеріали XXXVIII-ї Міжнародної краєзнавчої конференції молодих учених «Краєзнавство та краєзнавці: досвід минулого та сьогоденні завдання (до 120-річчя від дня народження професора А. Г. Слюсарського)»,* м. Харків, 4 грудня 2020 р. Харків, 2021. С. 18–23.

URL: http://tronkocentr.karazin.ua/wp-content/img/2021/06/Tezy-38-Mizhnarodnoi-kraieznavchoi-konferentsii-molodykh-uchenykh.pdf

6. Водославський Т. Депутатська діяльність Тимотея Старуха в Галицькому крайовому сеймі (1908–1914 рр.). *Історія України в регіональному та глобальному вимірах: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної онлайн конференції,* м. Маріуполь, 25 лютого 2021 р. Маріуполь, 2021. С. 9–13.

URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/12821/1/ЗБІРНИКГД%2025.02.2021%20ДОНДУУ.pdf

7. Водославський Т. Господарсько-адміністративні проблеми українців на сесіях Галицького крайового сейму (1908–1914 рр.). *Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2020 р. ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,* м. Івано-Франківськ, 5–9 квітня 2021 р. Івано-Франківськ, 2021. С. 71–73.

URL: https://nauka.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/122/2021/08/тези-пну2021.pdf

8. Водославський Т. Виборчі кампанії до Галицького крайового сейму в 1908 та 1913 рр. *Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2021 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,* м. Івано-Франківськ, 4–5 квітня 2022 р. Івано-Франківськ, 2022. С. 46–48.

URL: https://nauka. pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/122/2022/08/тези-пну-2022-.pdf

9. Водославський Т. Культурно-освітні питання українців на сесіях Галицького крайового сейму (1908–1914 рр.). *Матеріали звітної наукової конференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2022 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,* м. Івано-Франківськ, 3–7 квітня 2023 р. Івано-Франківськ, 2023. С. 121–123.

URL: https://nauka.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/122/2023/10/2023-tezy-vyk-1.pdf

10. Водославський Т. Господарські питання українців на сесіях Галицького крайового сейму (1908–1914 рр.). *Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій:* матеріали XXIV Міжнародного науково-практичного форуму, м. Львів, 4–6 жовтня 2023 р. Львів, 2023. С. 654–657.

URL: https://repository.lnup.edu.ua/jspui/handle/123456789/901

11. Водославський Т. Виборчі закони до Галицького крайового сейму 1861 та 1914 рр.: порівняльний аналіз. *Матеріали звітної наукової конференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2023 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,* м. Івано-Франківськ, 1–5 квітня 2024 р. Івано-Франківськ, 2024. С. 53–54.

URL: https://nauka.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/122/2024/07/zbirnyk-tez-vykladachiv.pdf

Апробація результатів дисертації відбулася на міжнародних і всеукраїнських конференціях, зокрема: XXXVIII-й Міжнародній краєзнавчій конференції молодих учених «Краєзнавство та краєзнавці: досвід минулого та сьогоденні завдання (до 120-річчя від дня народження професора А. Г. Слюсарського)» (м. Харків, 4 грудня 2020 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Треті Грабовецькі історичні читання» (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2020 р.); III Всеукраїнській науково-практичній онлайн-конференції

«Історія України в регіональному та глобальному вимірах» (м. Маріуполь, 25 лютого 2021 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Українське краєзнавство як націєтворчий феномен: спадщина, стан і перспективи» (м. Івано-Франківськ, 14 грудня 2021 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Четверті Грабовецькі історичні читання» (смт. Печеніжин – м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2023 р.); XXIV Міжнародному науково-практичному форумі «Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу і сільських територій (м. Львів, 4–6 жовтня 2023 р.).

Окремі питання дисертаційної роботи були відображені на щорічних звітних наукових конференціях викладачів, докторантів, аспірантів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника у 2021, 2022, 2023, 2024 рр.

Додаток Б

Повідомлення намісника Галичини Анджея Потоцького до Крайового виділу про вибір сеймовим послом від Тлумацького повіту українського діяча Івана Макуха

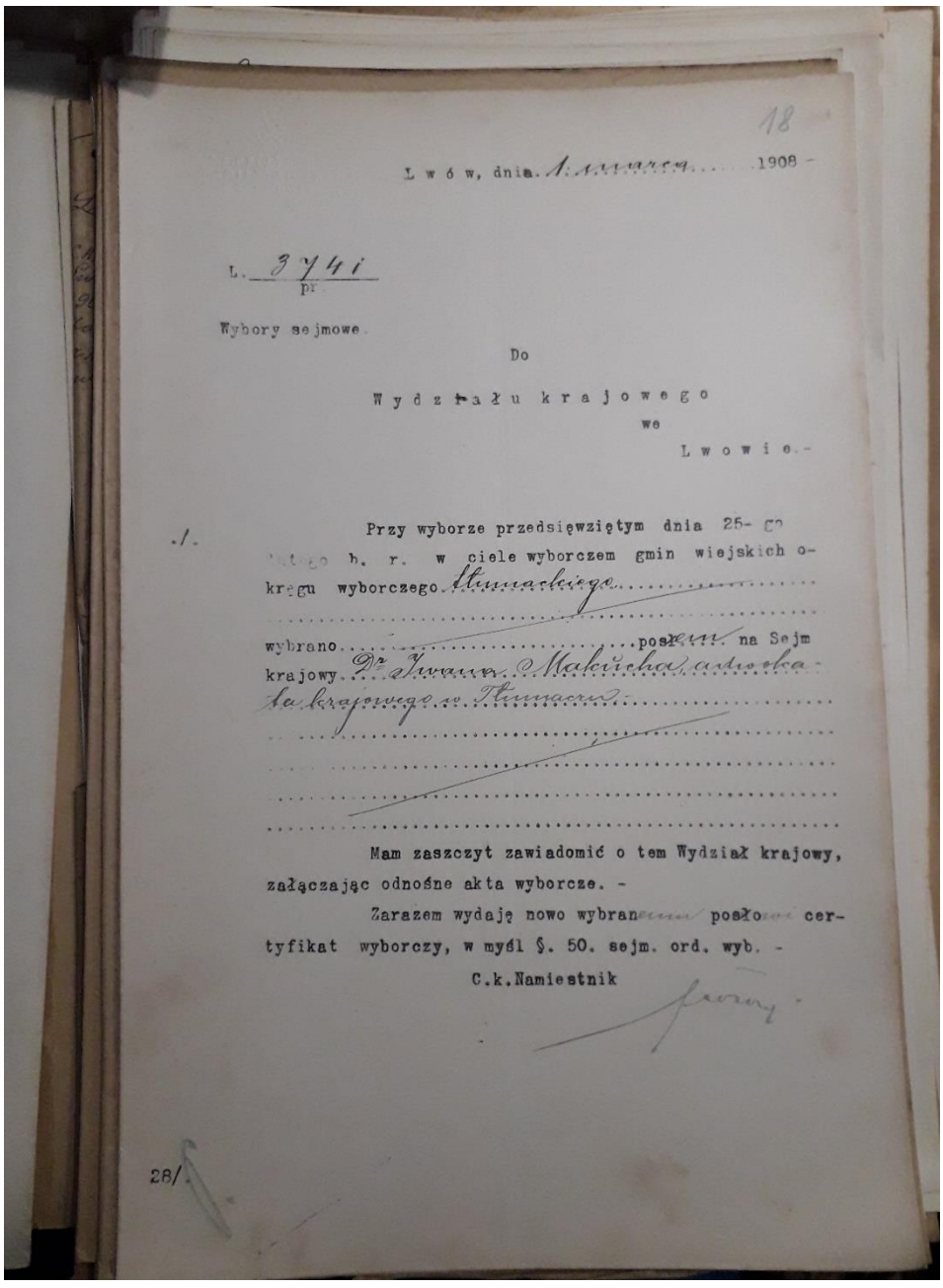

Lwów, dnia 1 marca 1908 -

L. 3741 pr.

Wybory sejmowe.

Do

Wydziału krajowego

we

Lwowie.-

Przy wyborze przedsięwziętym dnia 25- go lutego b. r. w ciele wyborczem gmin wiejskich okręgu wyborczego tłumackiego

wybrano posłem na Sejm krajowy Dr Iwana Makuchа adwokata w Tłumaczu

Mam zaszczyt zawiadomić o tem Wydział krajowy, załączając odnośne akta wyborcze. -

Zarazem wydaję nowo wybranemu posłowi certyfikat wyborczy, w myśl §. 50. sejm. ord. wyb. -

C.k.Namiestnik

28/

Джерело: Спр. 755. Повідомлення намісництва про результати виборів депутатів Крайового сейму в Теребовлянському, Товмацькому та інших повітах. 1908 р. Арк. 18.

Додаток В

Доповідь Крайового виділу про вибір послом Галицького крайового сейму від Тлумацького повіту українського діяча Івана Макуха

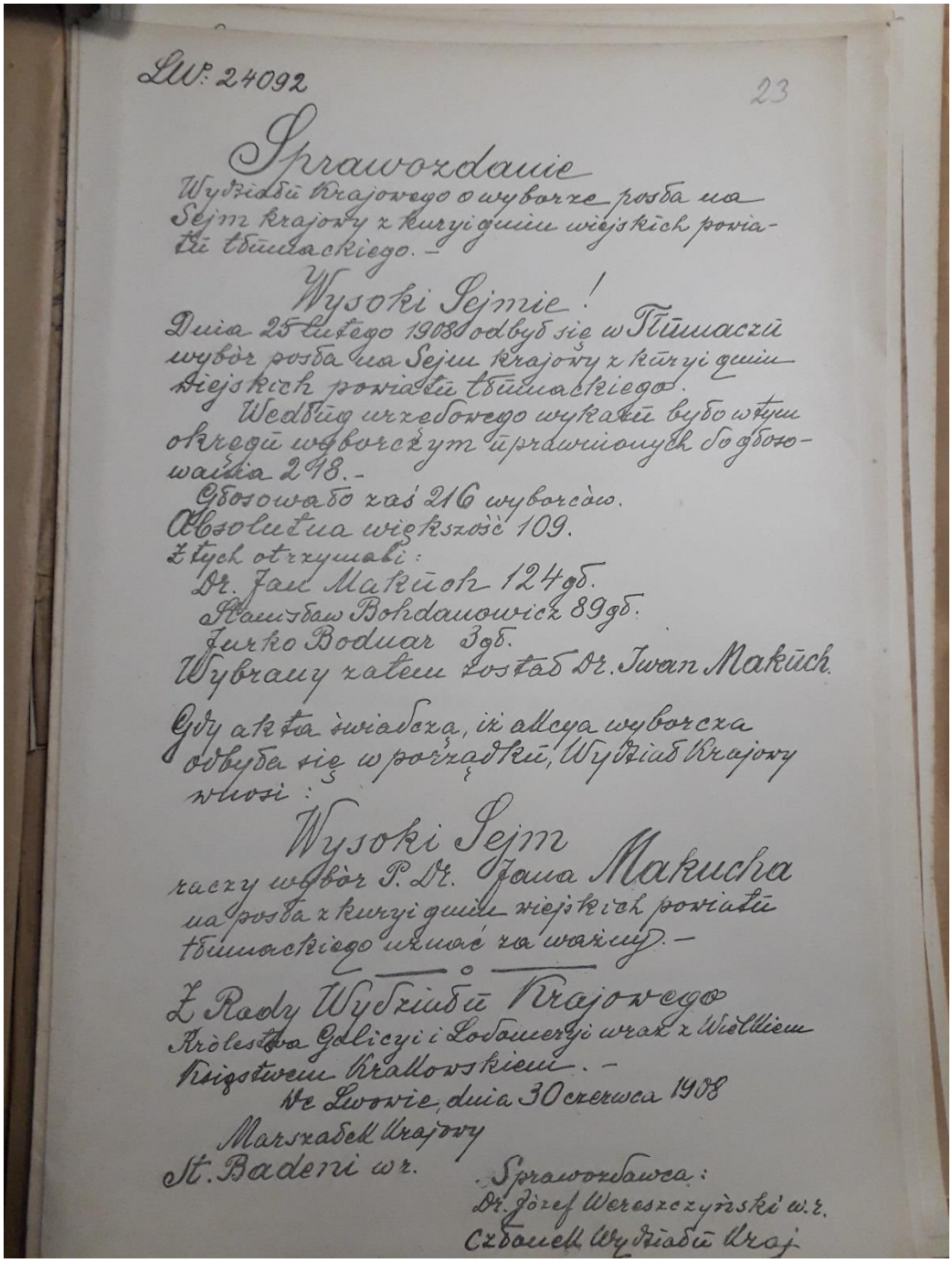

Lw. 24092 23

Sprawozdanie
Wydziału krajowego o wyborze posła na Sejm krajowy z kuryi gmin wiejskich powiatu tłumackiego. –

Wysoki Sejmie!
Dnia 25 lutego 1908 odbył się w Tłumaczu wybór posła na Sejm krajowy z kuryi gmin wiejskich powiatu tłumackiego.
Według urzędowego wykazu było w tym okręgu wyborczym uprawnionych do głosowania 248. –
Głosowało zaś 216 wyborców.
Absolutna większość 109.
Z tych otrzymali:
Dr. Jan Makuch 124 gł.
Bohdan Bohdanowicz 89 gł.
Jurko Bodnar 3 gł.
Wybrany zatem został Dr. Iwan Makuch.

Gdy akta świadczą, iż akcya wyborcza odbyła się w porządku, Wydział krajowy wnosi:

Wysoki Sejm raczy wybór P. Dr. Jana Makucha na posła z kuryi gmin wiejskich powiatu tłumackiego uznać za ważny. –

Z Rady Wydziału Krajowego
Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem. –
We Lwowie, dnia 30 czerwca 1908
Marszałek krajowy
St. Badeni w. r.

Sprawozdawca:
Dr. Józef Wereszczyński w. r.
Członek Wydziału kraj.

Джерело: Спр. 755. Повідомлення намісництва про результати виборів депутатів Крайового сейму в Теребовлянському, Товмацькому та інших повітах. 1908 р. Арк. 23.

Додаток Г

«Крайовий статут і сеймова виборча ординація для Королівства Галичини і Лодомерії з Великим князівством Краківським»

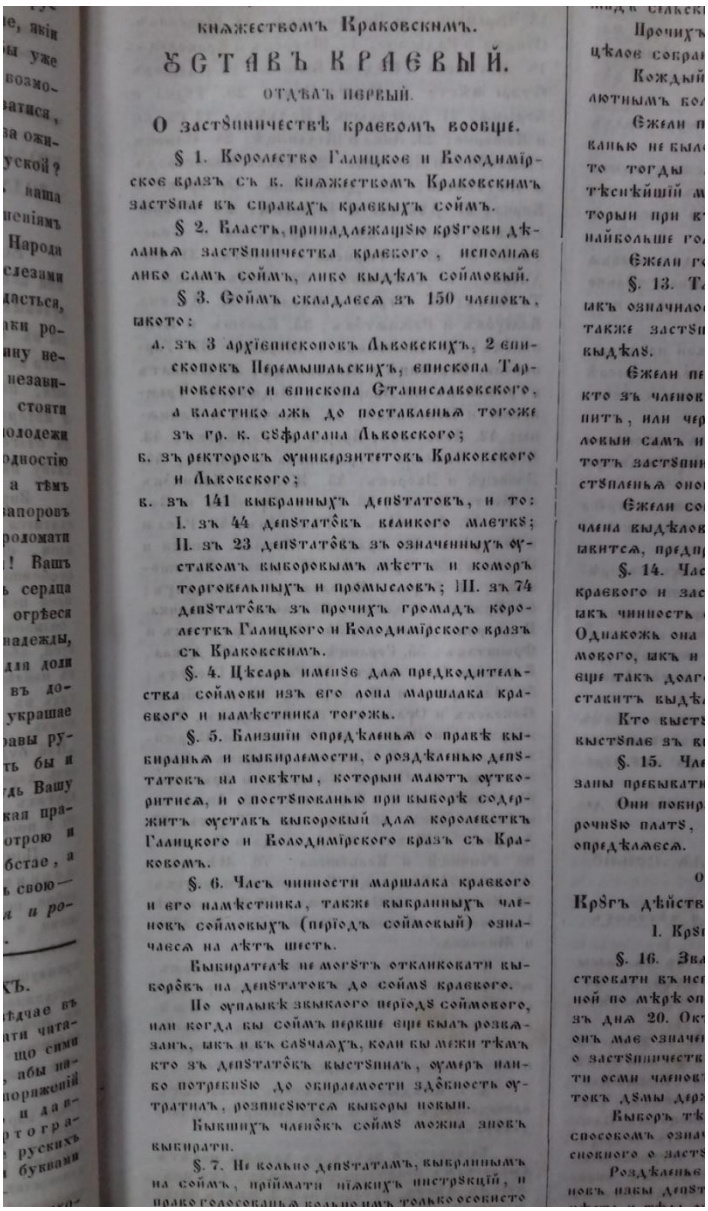

княжествомъ Краковскимъ.

УСТАВЪ КРАЕВЫЙ.

ОТДѢЛЪ ПЕРВЫЙ.

О застѣнничествѣ краевомъ вообще.

§ 1. Королевство Галицкое и Колодимірское краз съ в. княжествомъ Краковскимъ застѣпае къ справахъ краевыхъ сеймъ.

§ 2. Власть, принадлежащю крѣгови деланьемъ застѣпничества краевого, исполняе анко самъ сеймъ, анко кыдѣлъ сеймовый.

§ 3. Сеймъ складаесм зъ 150 членокъ, якото:

а. зъ 3 архіепископокъ Львовскихъ, 2 епископокъ Перемышльскихъ, епископа Тарновского и епископа Станиславовского, а властико жъ до поставленьм тогожъ зъ гр. к. сѣфрагана Львовского;

б. зъ ректорокъ университетокъ Краковского и Львовского;

к. зъ 141 кыбранныхъ депутатокъ, и то:
I. зъ 44 депутатѣкъ великого маетку;
II. зъ 23 депутатѣкъ зъ означенныхъ устакомъ кыкорекымъ мѣстъ и коморъ торговельныхъ и промыселокъ; III. зъ 74 депутатѣкъ зъ прочихъ громадъ королевствъ Галицкого и Колодимірского краз съ Краковскимъ.

§. 4. Цѣсарь имѣнѣе дае предкодительства соймоки изъ его лона маршалка краевого и намѣстника тогожъ.

§. 5. Близшій опредленьм о правѣ кыбраньм и кыбраемости, о роздѣленью депутатокъ на повѣты, которым маютъ утворитисм, и о постѣпованью при кыборѣ содержитъ устакъ кыкоровый для королевствъ Галицкого и Колодимірского краз съ Краковскимъ.

§. 6. Часъ чинности маршалка краевого и его намѣстника, также кыбранныхъ членокъ соймовыхъ (періодъ соймовый) означаесм на лѣтъ шесть.

Кыбиратель не моглъ отканокати кыборѣкъ на депутатокъ до сеймъ краевого.

По уплынѣ звыкого періоды соймового, или когда бы соймъ перше еще былъ розвязанъ, якъ и въ случаяхъ, коли бы межи тѣмъ кто зъ депутатѣкъ кыстѣпилъ, умеръ анко потрѣбнѣю до окраемости здѣбность утратилъ, розписуютсм кыборы новыи.

Кыкинутъ членѣкъ соймъ можна знокъ кыбирати.

§. 7. Не кольно депутатамъ, кыбраннымъ на соймъ, пріймати нѣякихъ инструкцій, и ниже голосованья кольно имъ только особисто

Джерело: Statut krajowy galicyjski. *Слово.* 1861. Дод. до Ч. 9. 22 лютого. С. 43.

Додаток Ґ

Партійний склад українського сеймового представництва за результатами виборів 1908 р.

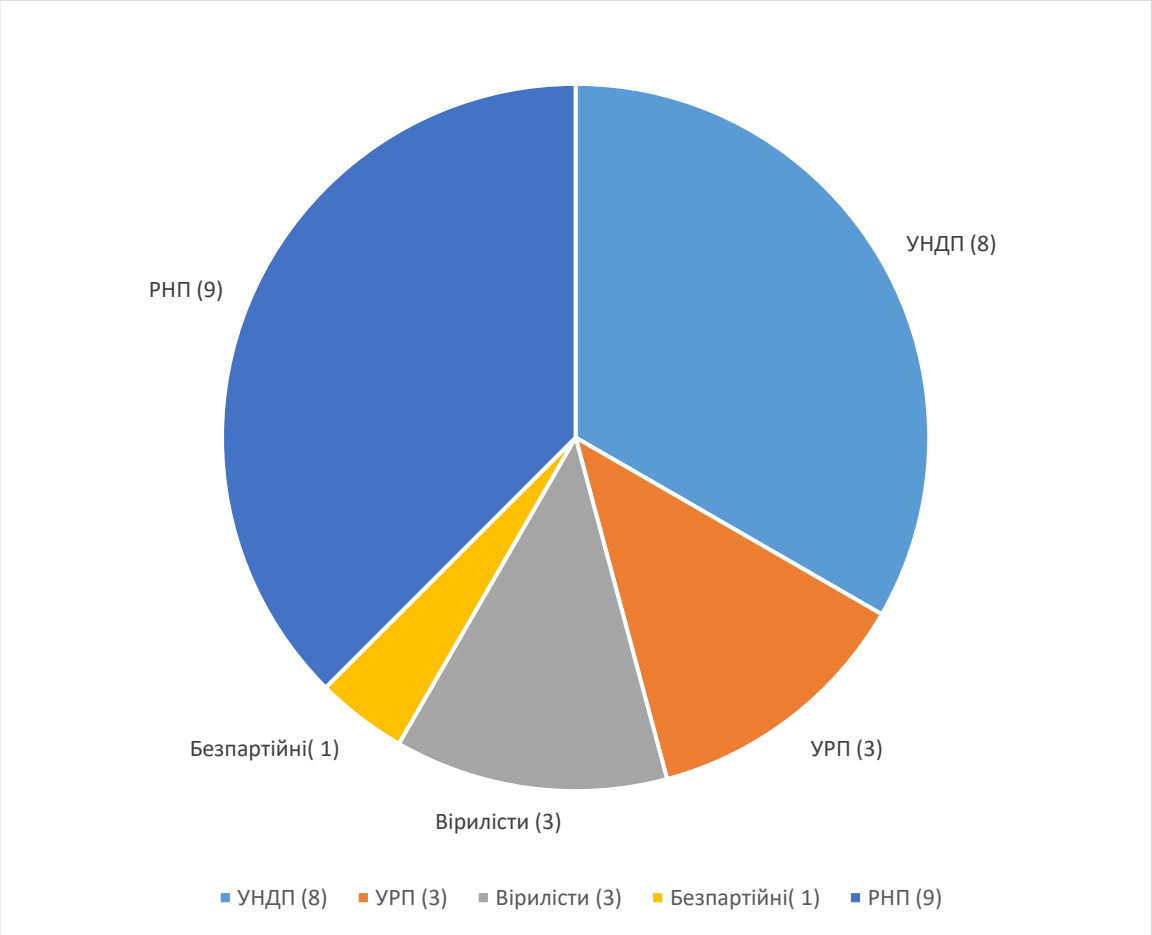

Джерело: Вислід голосования. *Дїло.* 1908. 26 (13) лютого. Ч. 43. С. 1. З нарад українських послів. *Дїло.* 1908. 7 марця (23 лютого). Ч. 52. С. 1.

Додаток Д

Особистісний склад українського представництва Галицького крайового сейму за політичними угрупованнями (IX каденція, 1908–1913 рр.)

Політичне угруповання	Персональний склад
УНДП	Лазар Винничук (долучився після виборів), Іван Кивелюк, Іван Кохановський (дообраний в 1913 р. замість поляка Яна Шептицького), Іван Куровець, Кость Левицький, Євген Олесницький (у 1910 р. склав мандат через хворобу, замість нього обрано Євгена Петрушевича), Остап Нижанківський (обраний у 1913 р. на місце москвофіла Корнила Сеника, який склав мандат), Теодор Рожанковський (вибраний у 1913 р. замість померлого москвофіла Йосипа Ганчаковського), Захар Скварко, Михайло Содомора, Антін Старух, Тимотей Старух
РНП	Володимир Дудикевич, Антоній Колпачкевич, Йосип Ганчаковський (помер 1912 р.), Михайло Король, Богдан Криницький (помер 1913 р.), Олекса Крисоватий, Михайло Заячук-Миронюк, Корнило Сеник (склав мандат у 1912 р.), Іван Трач
УРП	Павло Думка, Іван Макух, Іван Сандуляк
Вірилісти	Митрополит Андрей Шептицький, єпископ перемишльський Констянтин Чехович, єпископ станиславівський Григорій Хомишин

Джерело: Вислід голосования. *Дїло.* 1908. 26 (13) лютого. Ч. 43. С. 1. З нарад українських послів. *Дїло.* 1908. 7 марця (23 лютого). Ч. 52. С. 1.

Додаток Е

Партійний склад українського сеймового представництва наприкінці дев'ятої каденції в 1913 р.

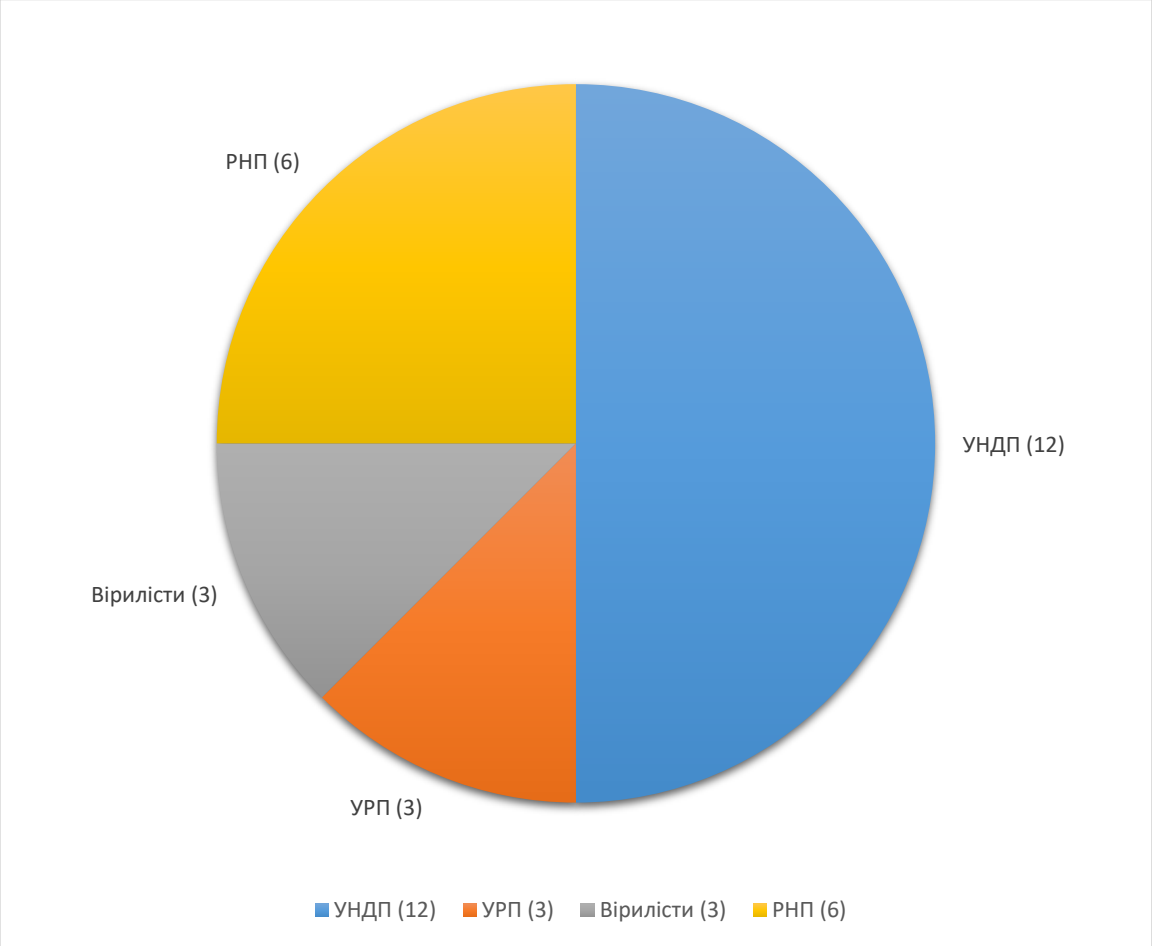

Джерело: створено на основі інформації з книги – Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів: Тріада плюс, 2010. С. 113–114.

Додаток Є

Внески українських послів за партіями під час дев’ятої каденції 1908–1913 рр.

Назва партії	Господарсько-адміністративні та бюджетно-фінансові	Культурно-освітні внески	Загальна кількість
УНДП	102	26	128
УРП	16	4	20
РНП	55	4	59
Разом	173	34	207

Джерело: Укладено на основі стенограм засідань Галицького крайового сейму за 1908–1913 рр.: Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem za rok 1908–1913. T. 1, 2, 3, 4, 5.

Додаток Ж

Зображення «голосної обструкції» українських сеймових послів
під час боротьби за виборчу реформу до Галицького крайового сейму
19 жовтня 1910 р.

Українська соймова обструкция в розгарі.
(Біля пос. Т. Старуха видно великий деркач з корбою, що вибив ся на перший плян між обструкційними інструментами.)

Джерело: https://www.istpravda.com.ua/articles/2012/09/22/94653/ (дата звернення: 06.01.2025)

Додаток З

Зображення технічних засобів, якими створювалася «голосна обструкція» українських послів у Галицькому сеймі

З обструкційного арсеналу українських послів.

Як новість впроваджено минулої сесії сфотографовано тут більші і менші дзвінки, впроваджувані в рух електричними батеріями. Треба одначе зазначити, що більшу прислугу як сі західно-европейські прилади робило таки тараккало „домашного виробу".

Джерело: https://www.istpravda.com.ua/articles/2012/09/22/94653/ (дата звернення: 06.01.2025)

Додаток И

Партійний склад українського сеймового представництва десятої каденції за результатами виборів 1913 р.

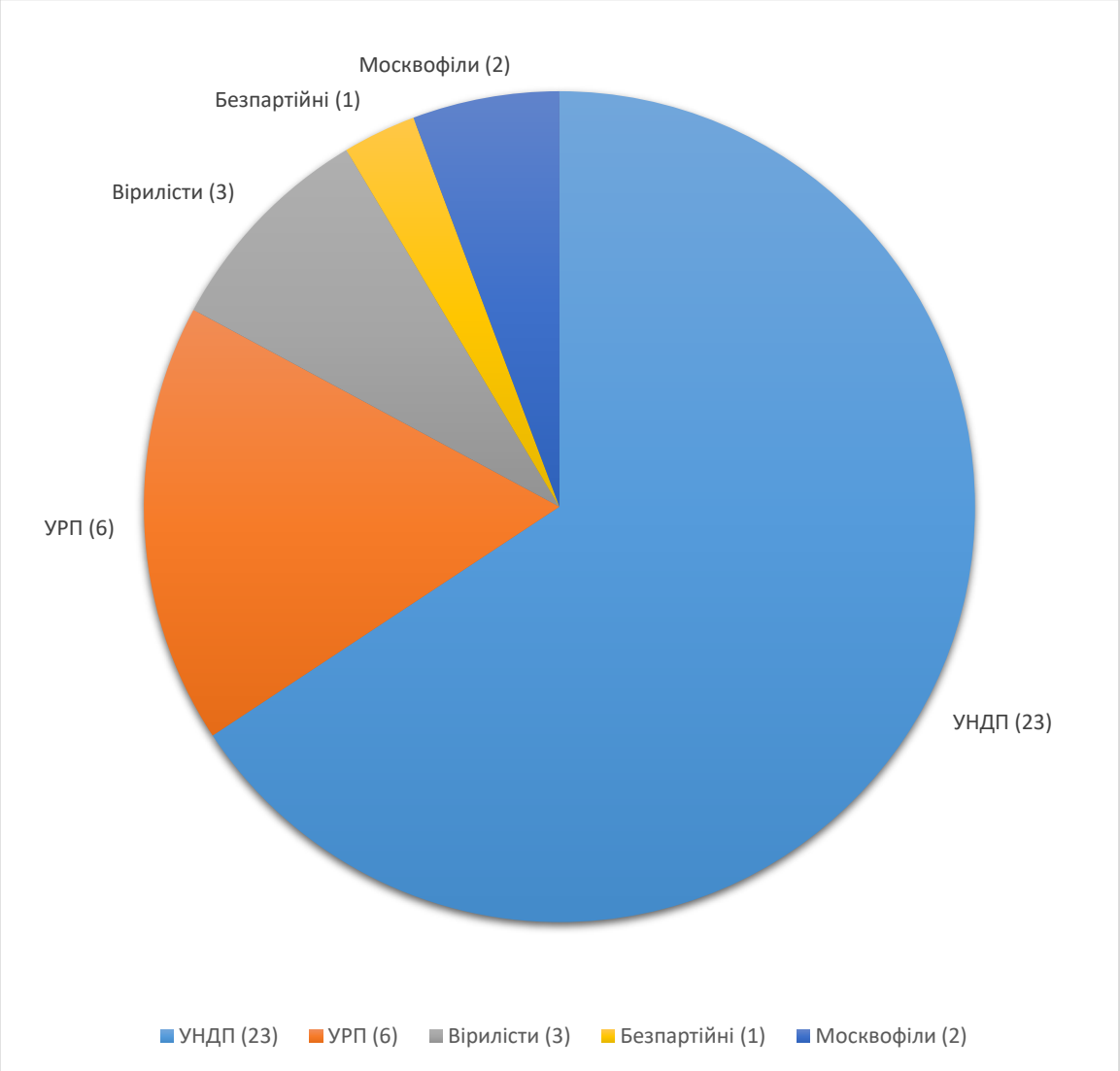

Джерело: створено на основі інформації з книги – Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів: у 2 т. Львів: З друкарні оо. Василіан у Жовкві, 1926. С. 659–660.

Додаток І

Особистісний склад української фракції Галицького крайового сейму за політичними угрупованнями (X каденція, 1913–1914 рр.)

Політичне угруповання	Персональний склад
УНДП	Володимир Бачинський, Теодор Ваньо, Лазар Винничук, Сидір Голубович, Антін Горбачевський, Роман Залозецький, Олександр Капустинський, Іван Кивелюк, Теофіл Кормош, Іван Кохановський, Іван Куровець, Кость Левицький, Северин Метелля, Теофіл Окуневський, Роман Перфецький, Євген Петрушевич, Теодор Рожанковський, Володимир Сінгалевич, Тимотей Старух, Гриць Тершаковець, Лонгин Цегельський, Іван Яворський, Лев Левицький
УРП	Павло Думка, Павло Лаврук, Микола Лагодинський, Іван Макух, Іван Сандуляк, Кирило Трильовський
РНП	Дмитро Марков, Михайло Король
Безпартійні	Михайло Новаківський
Вірилісти	Митрополит Андрей Шептицький, єпископ перемишльський Констянтин Чехович, єпископ станиславівський Григорій Хомишин

Джерело: створено на основі інформації з книги – Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів: у 2 т. Львів: З друкарні оо. Василіан у Жовкві, 1926. С. 659–660.

Додаток Ї

Національна структура Галицького крайового сейму згідно проекту реформи виборчого законодавства, прийнятого в 1914 р.

Представництво сейму	Кількість послів	Поляки	Українці
Вірилістів	13	9	4
Курія великої земельної власності	45	44	1
Торгово-промислові палати	7	7	
Міська курія	46	40	6
Курія малої земельної власності	105	57	48
Загальна курія	12	9	3
Всього	228	166 (72,8 %)	62 (27,2 %)

Джерело: Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець XIX – початок XX ст.). Івано-Франківськ: Третяк І. Я., 2008. С. 144.

Додаток Й

Діаграма співвідношення послів за національною належністю в Галицькому крайовому сеймі за виборчою реформою 1914 р.

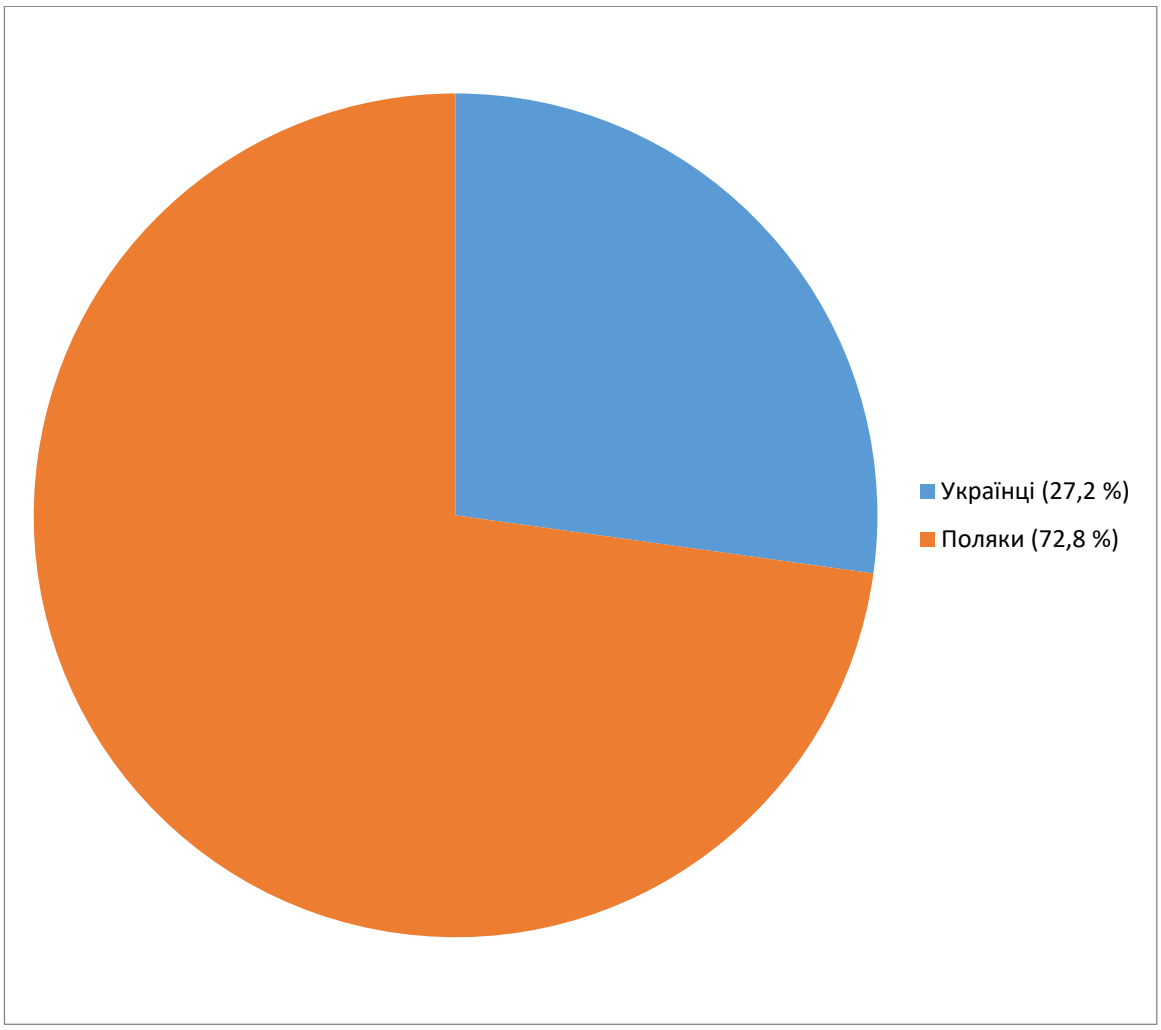

Джерело: створено на основі інформації з книги – Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець XIX – початок XX ст.). Івано-Франківськ: Третяк І. Я., 2008. С. 144.

Додаток К

Внески українських послів за партіями під час десятої каденції 1913–1914 рр.

Назва партії	Господарсько-адміністративні та бюджетно-фінансові	Культурно-освітні внески	Загальна кількість
УНДП	47	46	93
УРП	6	6	12
Безпартійні (М. Новаківський)	2	4	6
Москвофіли (М. Король)	–	1	1
Разом	55	57	112

Джерело: Укладено на основі стенограм засідань Галицького крайового сейму за 1913–1914 рр.: Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyi Dziesiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913/14 od 5. grudnia 1913 do 14. marca 1914. [całość]. 1665 s. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/10232/edition/33831/content (дата звернення: 11.12.2020).